

YAQUB ƏLİOĞLU

QARABAĞIN ŞƏHİD OĞULLARININ NARAHAAT RUHLARINA VƏ ERMƏNİ FAŞİSTLƏRİNİN ƏSARƏTİNDƏ HƏSRƏTLƏ GÖZLƏRİ YOLDA QALAN ŞƏHƏRLƏRİMİZİN, RAYONLARIMIZIN, KƏND-LƏRİMİZİN VNÜDULMAZ ƏZİZXA TİRƏSİNƏ İTHAF EDİRƏM...

MÜƏLLİF.

ŞUŞA TEATRI...

BAKI – 2001

ÖN SOZ...

BAKIDAN GÖRÜNƏN ŞUŞA

Azərbaycan meydan tamaşa-larının, "Qaravəlli"lərin, "Kilim-arası"nın (kukla oyunlarının) təşəkkül tarixi min illərin tarixini aşmış və gedib düz xalq mədəniyyətində lap ilk dövrlərinə çıxır. Amma teatrşünaslığımız xalq teatrının tarixinə çox az çırağ tutub. Doğrudur, bəzi tədqiqat əsərlərində xalq teatrının müəyyən dövr mərhələsindən bəhs edilsə də, əslində onun poetika xüsusiyyətləri, elmi-nəzəri prinsipləri, estetik göstəriciləri tədqiqatdan kənarda qalıb. Elə peşəkar teatrımızın da tarixi hərtərəfli öyrənilməyib. Xüsusilə Azərbaycan teatr həyatının 1938-1949-cu illər dövrü. O dövr ki, Lənkəranda (Azərbaycan və rus), Şəmkirdə, Şuşada (Azərbaycan və erməni), Şəkidə, Şamaxıda, Qubada, Ağdaşda, Göyçayda, Bərdədə, Zaqatalada, Ağdamda, Qaryagində (indiki Füzuli rayonu), Salyanda, Sabirabadda, Qazaxda, Ordubadda Dövlət Dram teatrları fəaliyyət göstərmiş. Bu sənət ocaqlarının əksər qismi 1942~1943-cü ilə qədər Dövlət Kolxoz-Sovxoz Teatrı adı ilə işləyiblər və sonra "kolxoz-sovxoza" sözü aradan götürülüb. Teatrşünaslığımız isə ümumiyyətlə, teatr tariximizin bu mərhələsi haqqında susub, ən yaxşı halda kimsə bir cümlə ilə böyük bir dövrü "ümumiləşdirərək" əsas məqsəddən yayınmış. Adlarını sadaladığım sənət ocaqları arasında Şuşa Dövlət Musiqili-Dram Teatrının özünəməxsus yaradıcılıq rolu var. Nə-hayət ki, teatrşünas Yaqub Əliyev bu teatrın yaradıcılıq dövründən, bütövlükdə isə Şuşa şəhəri teatr mühitindən bəhs edən, elmi araşdırmalara söykənən sanballı bir kitab yazıb. Elə bu cəhdin özü alqışlanmalı, təqdir edilməli və teatrşünaslığımızda yeni tədqiqat istiqamətinin örnəyi olmalıdır. Əminəm ki, olacaq da. "Şuşa teatrı..." bir neçə bölmədən (Şuşanın teatr mühiti, Şuşa kolxoz-sovxoza teatrı, U.Hacıbəyov adına Şuşa Dövlət Musiqili-Dram Teatrı, Şuşa Musiqili xalq teatrı, Şuşa Dövlət Musiqili-Dram teatrı, Şuşa teatr mühitinin yetirmələri və b.) ibarətdir. Həmin bölmələr əslində Şuşa teatr mühitinin xronoloji ardıcıl-həyətdən doğub və yekunda sənət yolu panoramına çevrilib.

Yaqub Əliyev sənətşünasdır. Onun qəzet səhifələrində müxtəlif teatrların tamaşalarına aid maraqlı resenziyalar (Yaqub Məmmədov imzası ilə) çap olunub, ayrı-ayrı aktyorlardan, rejissorlardan portret-çerkləri dərc olunub. Teatrın müxtəlif sahələrini əhatə eləyən kitabları işıq üzünə görüb. Mənim ələmə-də isə "Şuşa teatrı..." kitabı Yaqub Əliyevin həm ciddi, həm vacib, həm də maraqlı tədqiqat-araşdırmasının məhsuludur.

Müəllifin uğurlu cəhdlərindən biri də budur ki, o, teatrın tarixi inkişaf yolunu ardıcıl tədqiq etməklə yanaşı, həm də Şuşa mühitinin yetirmələri olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir bəy, Nəcəf bəy Vəzirov, Niyazi, Mehdi Məmmədov, Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəylilər, Əhməd Ağdamski... barədə ensiklopedik məlumatları oxunaqlı və əhatəli tərzdə ümumiləşdirib.

"Şuşa teatrı..." kitabı dil-üslubuna görə də maraqlı doğurur. Kitabda çoxlu infonasiya var və bunların çoxu ayrı-ayrılıqda müxtəlif tədqiqatlar üçün ilkin mənbə ola bilər. Məsələn, "Şuşa teatrının üslub və janr axtarışları", "Şuşa teatrında aktyor problemləri", "Rejissor üslubu və Şuşa teatrı", "Repertuar və teatr"... problemləri çox yığcam şəkildə Yaqubun kitabında öz təcəssümünü tapıb. Əslində isə bunlar müstəqil elmi araşdırmanın mövzudur.

Yaqub Əlioğlu Bakıdan görünən Şuşa teatr mühitinə aydınlıq və elmi prinsipiallıq gətirmək cəhdində uğurlu nəticələrə nail olub. İnanıram ki, bu kitab həm peşəkarlar üçün lazımı vəsait olacaq, həm də geniş oxucu kütləsində maraq doğuracaq. Ən əsası isə Azərbaycanın rayon Dövlət teatrlarının tədqiqi yolunda örnəyə çevriləcək, teatrşünaslıq elmimizin tədqiqat arealını zənginləşdirməklə əsaslı vəsaitə çevriləcək.

İlham Rəhimli

Sənətşünaslıq doktoru, professor, əməkdar incəsənət xadimi

**QOYNUNA GİRMƏYƏ QALMIŞDIR BİR AZ KÖNÜL FƏRƏHLƏNİB EYİƏDİ PƏRVAZ.
ÖLMƏYİB GÖRƏYDİM SEYRİNİ HƏR YAZ, SƏNDƏ VARDIR BAŞQA LƏTAFƏT, ŞUŞA!
SƏMƏD VURĞUN.**

ŞUŞANIN TEATR MÜHİTİ...

Bəşəri dəyərlərə söykənən zəngin köklərdən, adət-ənənələrdən, mərasimlərdən, folklordan bəhrələnərək boy atan hər bir sənət növünün inkişaf tapmasında dövr və zaman amili ilə yanaşı, həm də həmin məkandakıların münasibətlərini, həyat baxışlarını açıqlayan münbit mənəvi zəminin mühüm rolu vardır. Məhz işıqlı təbiətə raalilik zəngin abu-havalı bir mühitdə insan və cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayan sağlam düşüncəli mənəvi dəyərlər həyata uzun Ömürlü, əbədi bir sənət vəsiqəsi ala bilir. Bu mənada incəsənətin başqa növləri kimi teatr sənətinin də doğulduğu mühitdən çox şey asılı olur.

Məlumdur ki, Qarabağın dilbər, cənnət gışəsi olan Şuşa Azərbaycan (Türk) ədəbiyyatına, incəsənətinə, teatrına dahi sənətkarlar bəxş etmişdir. Maddi və mənəvi abidələrlə zəngin olan Şuşa qalası yarandığı gündən bütün dövrlərdə, Avropa və Şərq səyyahlarını, tacirlərini Özüne heyranlıqla cəlb edən mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Avropa və Şərq mədəniyyətinin qovuşduğu bir məkanda təbii ki, şəhər meydanında pərvəriş tapan çox qədim kökləri və ənənələri olan əmək fəaliyyəti ilə bağlı qədim ayinlər, mərasimlər, oyunlar nümayiş etdirilir, gözbağlayıcılar (foksçular), dərvişlər, kəndirbazlar öz məharət-lərini meydanlarda xalqa göstərirdilər. Meydanlarda oynanılan "Kosa-kosa", "Kilimarasi", "Qaravəlli", "Kəfsəc", "Qodu-qodu" xalq oyun tamaşalarına yerli camaatla yanaşı, müsafirlər də heyranlıqla baxırdılar. Nikbin əhval-ruhiyyəli bu tamaşalarda, gülüş, satira və kinayə ilə insanların çatışmayan cəhətləri, qüsurları, naqis keyfiyyətləri meydan oyunbazlarının məharəti ilə ifşa olunurdu. Xalq tamaşaları adətən açıq meydanlarda olurdu. Oyunbazlar (onlara lotular, mütrüblər də deyirdilər) heç bir səhnə dekorundan istifadə etmədən camaatın gözü qarşısında müxtəlif oyun çıxarırdılar. Pəhləvanlar öz ustalıqlarını göstərir, seyrbazlar hipnoz vasitəsilə müxtəlif gözbağlayıcı "möcüzə"lər göstərir, kəndirbazlar zura səsi ilə kəndir üzərində, kuklaçılar isə palaz arxasında oyun çıxarırdı, eyham və tapmacalarla camaatı əyləndirirdilər. Meydanlarda, bazarlarda xalq dərvişlərin möcüzə və mədhiyyələrinə diqqət kəsilirdilər. Məlumdur ki, dərvişlik peşəsinin əsasını XVI əsrdə Səfəvilər sülaləsi qoymuşdur. Məqsəd şəriyyətin təbliği və möhkəmlənməsi olmuşdu*.

Qədim dövrdən Azərbaycanda ölənlər üçün mərasimlər təşkil etmək mərasimi vaxtı camaat bir yerə toplanır, onu oxşayıb torpağa tapşırırdılar. Bu mərasimlərə xüsusi olaraq yuğçu dəvət olunurdu. Yuğçular qopuz çalıb mərhumun qəhrəmanlığından danışır, ağı deyib onu həzin-həzin oxşayırdılar. Bu oxşamalar yunanların Dionis ayininə və yaxud hindlilərin Budda üçün ağlamalarına çox oxşar idi. Bütün bu oyunlarda, mərasimlərdə gələ-cəkdə formalaşacaq professional teatrın elementləri, komponentləri, oyun parametrlərini müəyyənləşdirən janrları (komediya, faciə, dram) öz təəcəssümünü tapmaqda idi. XVI əsrdə xalq teatrları ilə yanaşı şəriyyətin təbliği edən yeni tamaşa növü olan şəbihlərə başqa şəhərlərdə olduğu kimi Şuşada da geniş yer verilirdi. Adətən şəbihlərin məzmunu eyni olurdu. Sənətşünaslıq doktoru, professor Mahmud AÜahverdiyev şəhər divarları yanında, dağın döşündə keçirilən şəbih tamaşası haqqında belə yazır: - "... Şuşada keçirilən şəbih tamaşasında əvvəl sinə vuranlar dəstəsi gəlir, sonra Hüseynin qızına nişanlanmış kiçik İmam bər-bəzəkli şəkildə səhnəyə daxil olurdu. O, Hüseynin müharibəyə girmək icazətini alır və müharibədə Öləcəyini də əvvəlcədən bilirdi. Onun ancasınca Yezidin ordusu və sərkərdəsi səhnəyə çıxırdılar. Nəhayət, Hüseynin atı meydana daxil olurkən,

yaralanndan qan süzülürdü. Belə naturalistik ünsürlər bütün təfsilatı ilə "şəbih"lərdə nümayiş etdirilirdi. Bu dəstələr keçib qurtardıqdan sonra İmam Hüseynin tabutunu gətirirdilər. Hüseynin ölüsünü təmsil edən müqəvəvamn sinəsinə bir neçə nizə sancılır, cənazəsinin hər iki tərəfində isə günahsızlığı təmsil edən göyərçinlər qoyulurdu."¹

Şuşadakı "şəbih" tamaşalarını öz tablosunda əks etdirən rəssam V. Vereşşagin əl işiti diqqət yetirdikdə sanki emosional hisslərlə çuğlanmaqla insan kütləvi faciənin iştirakçısına çevrilir. Təbii, belə izdiham bir tamaşada iştirakçı ifaçıların sayı çoxluq təşkil edir və bütün baş verən hadisələri təsirli etmək üçün şəbih oyununa cəlb olunmuşlan, çağırılan, qoşun bəlmə-lərini, əsirləri, dövələr dəstəsini, rövzəxanları, zəncir və sinə vuranları, xor dəstələrini vahid bir kompozisiya ətrafında birləş-dirmək lazım idi. Belə bir məsul vəzifəni şəbihkərdən (rejissor) öz boynuna götürürdü. Şəbihkərdən hadisələri hazırlayıb mey-dana gətirənə kimi, tamaşa iştirakçılarla ilə çox iş gorrəli olurdu. Şəbih tamaşasında iştirak edənlərdə həm də yamqə həzin səs olmalı idi ki, onun oxuduğu qəsidələr mərasim iştirakçıların qəblərini rıqqətə gətirsin, onların gözlərindən yaş çıxarsın. Şəbihlər adətən, naməlum müəlliflər tərəfindən yazılırdı. Miste-riyanın süjeti bu faciəni əks etdirməklə tamaşada iştirakçıları iki cəbhəyə bölürdü: İmam və onun tərəfdarları, bir də onların düşmənləri. Tamaşada şəhid rollarını oynayanlar qəmli səslə oxuyur, düşmənlər tərəfin iştirakçıları isə qəzəbli rəqətiylə da-nışır-dılar. Birincilərin taleyinə camaat ağlayır, ikinci tərəf-dəkilərə isə lənətlər yağdırırdı. Bax, beləcə Şuşanın meydan

"M. Allahverdiyev "Azərbaycan xalq teatr tarixi", B - 1978, səh. 101.

və bazarlarında, karvansaralarında oynanılan tamaşalarda gülüş və göz yaşı (komediya və faciə) insanların gündəlik həyatları idi. Şuşadakı xalq oyun və mərasimləri teatr ünsürləri ilə zəngin olmaqla əsrdən-əsrə, nəsil-dən-nəslə məhz xalqın mənəvi inkişaf təkamülü ilə sıx tellərlə bağlı olmaqla, forma və məzmununu zənginləşdirməklə təşəkkül tapmaqda idi.

XIX əsrdən başlayaraq Şuşada teatr tamaşaları artıq yeni ictimai məzmun və forma kəsb etməkdə idi. Mütərəqqi fikirli insanlar arasında teatra qarşı maraq hissi artdıqca, tərəqqiyə doğru cəhd edildikcə, ətrafdakı cəhalətə, dini fanatizmə, köhnə adət-ənənəyə qarşı fikir oyanışı baş qaldırır, sanki qaranlıqda çabalayan mənəvi gözlər açılmağa başlayırdı. Qaranlıqda işıq axtarmağın yolunu isə mütərəqqi fikirli ziyahlar xalqı maarif-ləndirməkdə görürdülər. Bu ideyanın həyata keçməsində teatrın rolunu dərin-dən dərk edən yerli ziyalılar teatr tamaşaları göstər-məyə başlayırlar.

İlk vaxtlarda yerli və başqa millətlərin nümayəndələri ilə birlikdə Şuşada teatr və sirk tamaşaları göstərilməyə başlayır.

XIX əsrin 40-cı illərində şuşahların mədəni həyatını maraqlı faktlarla açıqlayıb göstərən sənətşünaslıq doktoru, professor İncilab Kərimov yazır: - "Məlum olur ki, yerli əhali yalnız xalq teatrlarının tamaşaları, xanəndə və aşıqların çıxışları ilə kifayət-lənməyib, müasir teatr tamaşalarına da baxırmışlar. Şuşada yerli kəndirbazların və səyyar sirk artistlərinin də çıxışları olurdu. "Qafqaz" qəzeti bu barədə yazır: - "Hazırda şuşalıların bütütlü əyləncələri içərisində birinci yeri cənab Lamberkerin sirk tamaşaları tutur. Onun gözəl təşkil edilmiş truppası hər bir şəhərdə camaatı yaxşıca əyləndirə bilər. Cənab Lamberkerin özü boş çəkilmiş kəndirdə tullanmağı ilə tamaşaçıların nəzərini cəlb edir."²

Ümumiyyətlə, XIX əsrin ortalarında Şuşanın mədəni həyatında bir canlanma duyulmaqda idi.

Belə ki, 1848-ci ildə artıq Şuşada tamaşaların oynanması üçün teatr və sirk səhnələri var idi. Bu haqda A.S. İtznalı müəllifin Şuşadan Tiflisə göndərdiyi məlumatda oxuyuruq: - "Estetik İ.Kərimov "Ə.Haqverdiyev və teatr", B. - 1975, səh. 8. cəhətdən şuşahlar başqa şəhərlərdə olmayan bir zövqə malik-dirlər. Burada yerli əhali teatr nə olduğunu bilmirdi. İndi isə ona həvəslə baxır... Gözəl dekorasiyalar, zövqlə düzəldilmiş lojalar, dram sənətinin həvəskarları olan gözəl ifaçıların oynadığı rollar tamaşaçıları çox cəlb edir."³

Çox təəssüf ki, həmin tamaşanın və həvəskar artistlərin adı qeyd olunan yazıda göstərilmir.

Lakin bu faktın özü şuşalıların mədəni səviyyəsinin yüksək olmasına dəlalət etməklə, artıq həmin şəhərdə teatr komponenti olan qarşılıqlı tamaşa və tamaşaçı ünsiyyətinin mövcud olduğunu bir daha təsdiqləyir. Şuşa ziyahları vaxtaşın tamaşaları oynayırdı, ədəbi məclislər qurur, o zamanlar bütün Zaqafqaziyanın mədəni mərkəzi olan Tiflisdəki mütərəqqi düşüncəli maarifçi

ziyalılarla sıx əlaqə saxlayırdılar. Artıq Tiflisdə 1850-ci ildə M.F.Axundov özünün "Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər", "Hekayəti-Müsyöjordanhəkimi-nəbatat və Dərviş Məstəli şah cadukuni-məşhur", "Sərgüzəşti vəzir xani Lənkəran" komediyalarını yazmışdı. Görkəmli ədibin komediyaları Peterburqda (1851) və Tiflisdə (1852) ev teatrında tamaşaya qoyulsa da, Öz doğma məmləkətində onun bu əsərlərindən çoxlarının xəbəri belə yox idi.

M.F.Axundov həmvətənlərini komediyaları ilə tanış etmək qərarnə gəlir. Ən maraqlısı budur ki, böyük ədib bu missiyasında üzünü Bakıya deyil, məhz teatr tamaşalarının fətişar tapdığı Şuşaya tutur. 1852-ci ildə Şuşa qalasına gələn M.F.Axundov əsərlərinin xalq arasında yayılması üçün, Qarabağ xan zadələrinin keçmiş müəllimi, Xoşnəvis Mirzə Əbdüllətif Molla Kəlbəli oğlunu yanına dəvət edir. Bu haqda Mirzə Əbdüllətifin özünün məlumatı çox maraqlıdır: - "1852-ci ildə həqiqəti və incəlikləri bilən, maarif və ürfan məsəbli və xeyirverən cənab Mirzə Fətəli Axundzadə, Qafqaz canişini şərəfli knyaz Vorontsovun buyruğu ilə bir əmri yerinə yetirmək üçün Şuşa qalasına gəlib bu zəif bəndə Əbdüllətifi çağıraraq o yüksək rütbəli cənabın əsərlərindən olan bu təmsillərin üzünü koçürməyi təklif etdi. Buna görə də onun əmrini yerinə yetirərək bu təmsilləri Öz müsəvvədəsindən koçürüb yazdım."⁴

³"Kavkaz" qəzeti, 1848, № 43.

⁴Q.Məmmədli "Azərbaycan teatrının salnaməsi", B - 1975, səh. 22.

Məlumdur ki, M.F.Axundovun "Təmsilat"ın kitab şəklində çapına 1859-cu ildə çar çinovniki İ.K.Kaytmazov Qafqaz mət-buat komitəsi adından icazə vermişdir. Deməli, Mirzə Əbdüllətif ədibin komediya və povestlərinin əlyazmasından əsərlərin üzünü çıxardaraq, Şuşa ziyahları arasında yaymışdır. Heç də təsadüfi deyil ki, sonradan Mirzə Fətəli Axundovun nikbin əhval-ruhiyyəyəli komediyalarının tamaşaları, Şuşanın teatr həyatında apancı mövqeyə malik olmaqla tamaşaçıların qəlb və düşüncələrinə, hiss və duyğularına hakim kəsilməklə onları sirlili-sehrli teatr aləminə daha böyük qüvvə ilə cəzb etmiş olur.

Lakin camaatın teatr tamaşalarına güclü axını din xadimlərinin və cahil adamların heç də xoşuna gəlmirdi. Müxtəlif yollarla insanların teatra olan marağının qarşısını almaq istəyənlər, cahillər teatr tamaşaları və şer-sənət məclisləri keçirmək üçün Şuşa ziyalıların yaratdıqları teatr salonunu 1854-cü ildə qumar-xanaya çevirmişdilər. Təbii ki, mütərəqqi fikirli ziyahlar bu halla heç cür barışa bilməzdilər.

Yerli ziyalı İ.S.Abessalomov özü kimi düşünən bir neçə şuşalı gəncə birlikdə həmin klubun salonunu təmir edib orada səliqə-sahman və qayda-qamın yaradır. Klubun səmərəli fəaliyyəti göstərməsi üçün İ.S.Abessalomov başda olmaqla xüsusi ağısaqqallar şurası yaradır. Teatr tamaşalarına diqqət daha da artır. Teatra olan bu müsbət münasibəti açıqlayan "Qafqaz" qəzeti yazırdı: -"Hazırda bizim Şuşa cəmiyyətimizi iki şey maraqlandırır: klub və teatr. Bəzi yerli adamların klubun gələcəyi barədə ümitsiz fikirlərinə baxmayaraq onun fəaliyyəti xeyli genişlənmiş, üzvlərinin sayı ikiqat artmışdır... Cəmiyyəti düşün-dürən ikinci əsas məsələ teatrdır. Dəmək üzvlərinin həmrəy və yaxın münasibətdə olduqları bir şəraitdə teatr işini qaydaya salmaq çətin deyildi. Xüsusilə, bir neçə nəfər səhnə sənəti ilə tanış olan, bu işə rəhbərlik etməyi bacaran adamın olduğu təqdirdə, bu çətinlik xeyli azalır... Teatr işinə olan ümumi həvəs nəticəsində ikimərtəbəli böyük ev tikilib teatrın ixtiyarına verilmiş, lazımı mebel alınmış və başlanğıc üçün lazım olan pul əldə edilmişdir. İlk tamaşalar aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: "Əldə olan şeyin qədrini bilmirik, itirdikdə ağlayırıq" və "Evliliyin ləzzəti".⁵

⁵ Qafqaz qəzeti, 1 mart 1872-cü il. Din xadimləri və cahil bəylər tərəfindən həmişə təhqir və təqiblərə məruz qalan teatr həvəskarları bəzən öz həyatları bahasına olsa belə, tamaşa oynamaqdan çəkinməz idilər. Şuşanın ilk teatr fədailərindən biri, mütərəqqi fikirli, məlahətli səsi olan müqtədir müəllim, şair təbli, istedadlı aktyor, Azərbaycan teatr sənətinə 45 il canı-dildən xidmət etmiş Mirzə Muxtar öz xatirələrində belə bir maraqlı faktı açıqlayır: - "45 il bundan qabaq (1874-cü ildə) Şuşada mərhum Mirzə Fətəli Axundovun əsəri "Hacı Qara"ın tamaşaya qoyduq. O vaxtda mətbəə-filan olmadığından qələm ilə 35 elan yazdıra və payladım camaata. Axşam tamaşaçıların bəziləri, "şəriətə zidd bir şey olsa, vay halına", -deyib məni hədələdi. Allaha şükür ki, dinə müxalif bir şey tapmayıb razı qaldılar."⁶

Lakin sonralar teatr tamaşalarındakı çıxışlarına görə Mirzə Muxtar təqiblərə dözə bilməyib doğma şəhərini tərk etməli olmuşdu. Şuşada teatr tamaşaları insanları əyləndirib, onlara həzz bəxş etməklə yanaşı, özünün humanist baxış ideyaları ilə tamaşaçıları təsirləndirib-düşündürürdü. Elə ona görə Şuşada teatra ikili münasibət mövcud idi. Biri əql və düşüncəni cəvharlən-dirən yeni mütərəqqi işıqlı fikirlər, digəri isə arxaik həyat tərzinə söykənət baxışlar... Deməli, teatr həm də köhnəliklə yeniliyin qarşı-qarşıya durduğu bir məkan idi. Bu mübarizədə kimin qalib çıxacağı, gələcək zamanın hökmünə bağlı idi. Bütün bu həqiqətləri duyub dərk edən dövrün qabaqcıl insanları, maarif və mədəniyyət xadimləri bütün qüvvələrini toplayaraq, teatr tamaşalarının müntəzəm və mütəşəkkil bir şəkildə göstəril-məsinə çalışırdılar. Xüsusilə şəhərin mütərəqqi ziyalıları, müəllimləri həryay tətilində birlikdə yeni-yeni tamaşalar göstərirdilər. Bu tamaşalar əsasən Mirzə Fətəli Axundovun komediyalarından ibarət idi. Tamaşaların iştirakçıları isə Yusif bəy Məlik Haq-nə-zərov, Haşım bəy Vəzirov, Bədəl bəy Bədəlbəyov, Əbülfət Vəli, Firudin bəy Köçərli, Mirzə Muxtar Məmmədov, Həsənəli bəy Sarıcalinski, İsmayıl Şəfibəyov, Cabbar Qaryağdıoğlu və başqaları idi. Bu tamaşalarda iştirak etmək üçün xüsusi musiqi-qıçılar dəvət olunurdu.

⁶Q.Məmmədli "Azərbaycan teatrının salnaməsi", B - 1975-ci il, səh. 41 Ümumiyyətlə, Şuşa musiqiçilərinə, xanəndələrinə teatr səhnəsi doğma idi. Belə ki, onların əksəriyyəti Tiflisdə keçirilən teatr tamaşalarının antraktı (fəsiləsi) zamanı çalıb-oxuyurdular. Görünür elə bu amilin özü, xanəndələrin teatr tamaşalarında çıxışı, gələcəkdə musiqi ilə oxunan (operanın) teatr tamaşalarının meydana gəlməsinə müəyyən mənada öz təsirini göstərə bilmişdir.

Şuşa gözəl təbiəti və istedadlı insanları ilə yanaşı, həm də incəsənət-ədəbiyyat beşiyi olmuşdur. Elə buradaca ömrünün sonuna kimi qəlbi Şuşa ilə vurmuş musiqişünas, tədqiqatçı Firudin bəy Şuşinski yazdığı bu sətirləri xatırlamaq yerinə düşərdi: - "XIX əsrin 90-cı illərində Şuşada bir sıra ədəbi, musiqi və incəsənət məclisləri olmuşdur. Bu məclislərdən musiqişünaslar məclisi (rəhbəri Nəvab), xəttatlar məclisi (rəhbəri Kərbəlayi Səfixan), xanəndələr məclisi (rəhbəri Hacı Hüsü), nüsxəbəndlər məclisi (rəhbəri Məşədi Əkbər), nəqqaşlar məclisi (rəhbəri Kərbəlayi Səfərəli və Nəvab), memarlar məclisi (rəhbəri Kərbəlayi Səfixan) və sair məclislər olmuşdur. Şübhəsiz ki, bu məclislərin fəaliyyəti nəticəsində Şuşa şəhəri böyük incəsənət və musiqi mərkəzinə çevrilmişdir."⁷

Tədqiqatçının qənaətləri ilə hesablaşmaqla yanaşı, təkcə onu əlavə etmək istərdik ki, incəsənətin adları çəkilən bütün bu komponentləri teatr sənətinin təbiətində təcəssüm tapmış vacib amillərdir.

Şuşanın mədəni mühiti bütün dövrlərdə sözlə, səslə, musiqi ilə, bir sözlə, incəsənətlə nəfəs alıb. Bu şəhəri başqa yerlərdən fərqləndirən əsas amillərdən biri, burada elmə-maarifə, sənət-karlığa daima diqqət verilməsidir. Ona görə şuşalı gənclər təhsil arıncə Rusiyanın, Avropanın şəhərlərinə üz tuturdular. Onlar öz doğma şəhərlərinə təhsil aldıkları mühitin maarifini, incəsənətini gətirərək, Şuşanın mədəni həyatını bu yeni ənənələrlə zənginləşdirirdilər. Şəhər realını məktəbində dərslər türk, alman, fransız, rus dillərində tədris olunurdu. Bu faktın özü-özlüyündə şuşalıların bəşəri dəyərlərə yiyələnmələrini, dünya sivilizasiyasına can atmalarını göstərən əsas amillərdən biridir. Təbii

⁷F.Şuşinski "Şuşa", B - 1998, səh. 128.

ki, məktəbdə müəllim və tələbələrdən ibarət xalq çalğı alətləri orkestri, xor və dram dərnəkləri fəaliyyət göstərirdi.

"Novoe obozrenie" qəzeti Öz səhifəsində şuşalıların mədəni səviyyəsini, zövqünü və sənətə diqqət yetirmələrini açıqlayan belə bir xəbər dərc etmişdir: - "22 aprel 1890-cı ildə realni uçilişin zalında musiqi səhərciyi göstərildi. Səhərciyin proqramması 26 nömrədən ibarət idi. Burada deklamasiya, nağıl söyləmək, musiqili səhnəcik göstərmək, xor ilə mahnı oxumaq və tələbə orkestrinin çalğısını dinləmək olurdu. Bir çox ədəbi əsərlər rus, türk, fransız, alman və başqa dillərdə oxunurdu. Tələbə xorunun, xüsusilə, orkestrin çalğısı tamaşaçıları məftun etdi.

Səhərcikdə çıxış edən valideynlər belə maraqlı səhər-ciklərin tez-tez təşkil olunmasını arzu etdilər."⁸

Şəhərdə təşkil olunan tamaşa və konsertlərdən əldə edilən vəsait çox vaxt xeyriyyə məqsədilə yoxsul tələbələrə paylan-maqla yanaşı, şəhərin abadlıq işlərinə sərf olunurdu.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin axın, XX əsrin əvvəlləri geniş intişar tapmış maarifçilik abu-havası, öz millətlərinin imzasını başqa millətlər arasında görmək istəyən şuşah ziyalıların həyat amalı idi. Bəşəri dəyərlərdən yoğrulmuş bu arzu və istəyin həyata keçməsi üçün onlar, öz fəaliyyətlərində hər cür formaya əl atmaqla qaranlıqda işıq axtarmağa cəhd edirdilər. Çox vaxt da öz istəklərinə nail olurdular.

Teatra həvəs göstərən ziyalıların sayı artdıqca, onların ara-sında səhnə əsəri yazmağa həvəs göstərənlər də tapılırdı. Uşaq-lıqda Şuşada teatr sənətinə vurğunluğunun necə baş verdiyini Ə.B.Haqqverdiyev öz xatirə yazısında belə açıqlayır: - "1884-cü ildə 14 yaşmda ikən bir dəfə teatra getdim. Mirzə Fətəlinin "Xırs-quldurbasan" pyesini oynayırdılar. Teatrda pərdə açılanda mən bu əqidədə idim ki, fokus göstərəcəklər. Pərdə açıldı, bir də baxdım ki, müəllimim Yusif bəy əynində çuxa, başında buxara papaq, belində xəncər, əlində tüfəng səhnədə dayamb igidlikdən dəm vurur. Get-gedə tanıdığım iTtəUimlərin birini arvad libasmda görüb teatn və komediyanın nə olduğunu anladım"⁹

^{kl}HoBoe o6o3peHHe", 1 may 1890-cı il N2 2188.

^yQ.Məmmədli Azərbaycan teatrının salnaməsi", B - IM75. səh. 59.

Səhnə ilə ilk tanışlıq elə həmin ildə (1884) gənc Əbdürrəhim bəyə "Hacı Daşdəmir" adlı ilk pyesini yazdırır və sonrakı taleyini teatrda sıx bağlayır.

Təkcə Ə.B.Haqqverdiyevin deyil, bir çox açıq fikirli şuşalı ziyalıların müəllimi olan Yusif bəy Məlik Haqqəzərov, məktəb-də riyaziyyatdan dərs deməklə yanaşı, həm də şəhər dumasının üzvü idi. Teatr tamaşalarında fəal iştirak edən Yusif bəy, Şuşanın ən qabaqcıl fikirli ziyalılarından biri idi. Ə.B.Haqqverdiyev öz ilk müəllimi haqqında belə yazırdı: - "Realnı məktəbdə oxuyar-kən yenə hər yay Yusif bəyin kontoruna gedirdim. Yusifbəy mütəəssib bir teatro həvəskan idi... Şagirdlərini də teatr tərəfə təşviq edirdi. Və mənim teatroya həvəsim onun təşviqi sayə-sində başlanıb getdikcə artdı. Axır vaxtlarda Yusifbəylə aramız-da sıx bir rəfaqət var idi və qocalığına baxmayaraq, mənim əsərlərimdən rollar götürüb gözəl oynayırdı."¹⁰

1885-ci ilin avqustunda Şuşadakı teatr həvəskarları bir ay içərisində M.F.Axundovun "Müsyö jordan və Dərviş Məstəli şah", "Hacı Qara", "Vəzir-xani-Lənkəran" komediyalarını uğurla oynayaraq şəhər camaatının rəğbətini qazanırlar. Tamaşadan əldə edilən vəsait isə xeyriyyə məqsədilə şəhərdəki sənət məktəbinə verilir. 1891-ci ildə Şuşa varlılarından N.A.Xandəmirov yeni teatr binası tikdirir. Bu şəhərin həyatında mühüm bir hadisə idi. "Novoe obozrenie" qəzeti Özümün 2612 N9-1İ sayında bu bir hadisə ilə bağlı belə bir məlumat dərc etmişdir: - "1891-ci ilin yazında şuşalı cənab Xandəmirovun teatr binası istifadəyə verilmişdir. Artıq yerli həvəskarlar üç tamaşa göstərmişlər. Teatr biletlərinin həddindən artıq baha olmasından baxmayaraq, biletlər tez-tez satılır."¹¹

Yeri gəlmişkən, Şuşada XIX əsrin 40-cı illərindən rus dilində tamaşalar göstərilirdi. Daha sonra isə Xandəmirovun teatrının nəzdində rus truppası da fəaliyyətə başladı. Bu truppasının repertuarında dünya dramaturgiyasından nümunələr oynanırdı. Deməli, yerli teatr həvəskarları həm də əcnəbi dramaturqların əsərləri ilə tanış olmaq imkənini qazanırdılar. Görünür, elə bu ⁱ⁰Ə.B.Haqqverdiyev "Seçülmüş əsərləri" B - 1971, 2-ci cild, səh. 468. "Novoe obozrenie" qəzeti, 28 iyul 1891-ci il Ns 2612.

sənət təmasının təsiri altında şuşalı müəllim, dramaturq, jurnalist Haşım bəy Vəzirov 1893-cü ildə V.Şekspirin "Otello" əsərini ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Sonradan yerli həvəskarlar tərəfindən bu əsər tamaşaya qoyulmuşdur. Haşım bəy Vəzirovun özünün qələmə aldığı "Evlənmək su içmək deyil" komediyasının tamaşası isə Şuşanın teatr tarixində qalma-qallı sənət hadisəsinə çevrilmiş bir faktdır. Bununla bağlı gör-kəmli ədib, rejissor, aktyor, ictimai xadim Ə.Haqqverdiyev, "Keç-miş günlərdən" məqaləsində belə yazır: - "1892-ci il yay fəslə idi. Müəllimlər həmişəki qayda ilə toplaşaraq Xandəmirovun teatro salonunda Haşım bəy Vəzirovun "Evlənmək su içmək deyil" adlı komediyasını oynayırdılar. Əsərin pərdələrindən birində,

Qarabağda olan adət üzrə hər toyda qumar oynayanlar üçün xüsusi bir otaq aynları. Qumarbazlar, çalandan-oxuyandan xə-bərsiz olaraq, toyun axırına qədər gecə-gündüz quraarla məşğul olurdular.

Səhnədə qumar məclisi göstərilirdi. Bir guşədə dörd nəfər əyləşib "dörd aşıq" oynayırdılar. Bir aşıq "alçı" durraası üstündə mübahisə düşür. Oynayanlardan birisi aşıq durduğunu sübut etdikdə, o birisi aşıqın alçı durmayıb, ancaq palazın qın-şığına söykənib alçıya bənzədiyini söyləyir. Birinci oyunçu öz sözünü isbata yetirmək üçün birdən qışqırdı: "A kişi, Həzrət Abbasa and olsun ki. aşıq alçıdır." Bu sözlər teatro salonunda bir bomba kimi partlayıb, tamaşaçıların arasında böyük bir qan-şiqhğa səbəb oldu. Teatroda olan gənclər, "Bu məlunlar, din-sizlər Allahı tanımayanlar, araq-çaxır içənlər, nə haqq ilə teatro kimi nalayiq bir yerdə Həzrət Abbasın adını çəkirlər", - deyər xəncər və tapançalara əl atırlar. Teatro yarımçıq pozuldu, aktyor-lar dal qapıdan qaçdılar.¹²

Aktyorların bir çoxu şəhəri tərk etməli oldu. Haşım bəy Vəzirovun özü isə bir müddət təqiblərdən qaçıb gizlənməli oldu. Sonradan tanınmış şəhər ağsaqqalları köməyi ilə o, axundun yanına gedərək, komediyanın əlyazmasını ona göstərir ki, bəs mənim əsərimdə dinə aid heç nə yazılmayıb. Bundan sonra axundun göstərişi ilə dindarlar sakitləşirlər.

¹²Ə.B.Haqverdiyev "Seçilmiş əsərləri", 2-ci cild, B - 1971, səh. 437.

Cəfəqəş, böyük ürək sahibləri olan artistlər haqqında Ə.B. Haqverdiyev sonralar belə yazmışdır: - Dünyada insaniyyətə, millətə və mədəniyyətə ən böyük xidmətlərdən biri artistlikdir. Artist üzünü unluq acı həqiqətləri sənətin şəkləri ilə şirinlədib camaata yedirir. Bu cəhətdən artistliyin yolları nə qədər ağır, tikanlı olsa da, qiymətlidir. Çünki nəticəsi parlaqdır.¹³

Şuşada teatr sənətinə maraq, ziyah xalq müəllimləri arasında daha da artmağa başlayırdı. Çünki onlar maarifçilik işiğının yandırılmasında teatrın rolunu artıq çox gözəl dərk etməyə başlamışlar. Artıq ana dilində yeni-yeni pyeslər, komediyalar yazılmağa və çap olunmağa başlayırdı. 1893-cü il "Novoe obozrenie" qəzeti 17 iyul tarixli sayında Yeni tatar (azərbaycanlı) komediyaları haqqında məlumat verərək, yazırdı: - "Nəcəf bəy Vəzirovun "Daldan atılan daş topuğa dəyər" komediyası Mir Abbas bəy Vəzirzadə tərəfindən tərtib edilib, habelə, "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz" komediyası çapdan çıxmışdır."

Getdikcə Şuşanın mədəni həyatında teatr qaynar bir məkana çevrilirdi. Yerli ziyalı gənclərin teatra daha çox diqqət yetirməsi ruhaniləri bərk narahat edirdi. Ona görə teatr çıxardanlar tez-tez onların qəzəbinə tuş gəlirdilər. Bəzən də ziyahlarla din xadimləri üz-üzə gəlməli olurdular. Bununla bağlı "Novoe obozrenie"dəki bir başqa məlumat diqqəti çəkir: - "Bu günlərdə həvəskarların iştirakı ilə iki pyes oynanılmışdır. Bu pyeslərdən biri, hələ indiyədək heç yerdə oynanmamışdır. Biri "Evlənmək su içmək deyil", o birisi isə bir pərdəli "Qocahqda yorğahq" əsəridir. Tamaşanın sabahı şəhərə səş yayıldı ki, onun müəllifi (H.B.Vəzirov - Y.Əlioğlu) bu əsərinə görə öldürüləcəkdə. Xüsusilə, ruhanilər bərk qəzəblənmişdilər. Ziyalılar isə müəhifə havadar çıxmışdılar."¹⁴

Şuşada teatrın təşəkkül tapmasında Ə.B.Haqverdiyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Əgər onun qəlbinə teatrın ilk sevgisi, müəllimi Yusif bəy Məlik Haqnezərov tərəfindən qoyulmuşdusa, sonradan bu sənət sevgisini alova çevirən onun Peterburqda təhsil aldığı illər olmuşdur.

¹³Ə.B.Haqverdiyev "Seçilmiş əsərləri, 2-ci cild, B - 1971, səh. 382. "HoBoe oöoəpeHe", 1895-cı il.

Parlaq zəkaya malik olan Ə.B.Haqverdiyev tez-tez teatr tamaşalarına baxmağa daha çox üstünlük verirmiş. Özü həmiti illəri öz tərcümeyi-hahnda belə xatırlayır: - "1891-ci ilin avqustunda Peterburqa ali təhsil almaq üçün getdim. O vaxt Aleksandrinsk dram teatrı mənim ikinci müəllimim olub, müqəddəratımı təyin elədi. Elə bir həftə olmaz idi ki, mən teatra üç dəfə olmasa da, bir dəfə getməyim. Bu teatrın təsiri sayəsində Peterburqda "Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini" komediyasını yazmışam."¹⁵

Ə.B.Haqverdiyev Peterburqda oxuduğu illərdə yay tətlini Şuşada keçirər, burada teatr həvəskarları ilə birgə tamaşalar hazırlayırdılar. Peterburq teatrlarının təsiri altında olan, böyük arzularla yaşayan gənc Ə.B.Haqverdiyev, mövhumatın hökm sürdüyü bir şəhərdə din xadimlərinin fitvasına baxmayaraq, öz tutduğu yoldan çəkinmirdi.

Şuşanın teatr həvəskarları 1896-cı ilin yayında Ə.B.Haqqverdiyevin yenidən yazdığı "Dağılan tifaq" faciəsini müəllim rejissorluğu ilə tamaşaya qoyurlar. Tamaşada müəllim və şagirdlər iştirak edirdilər. Yusif bəy Məlik Haqqnəzərov (Nəcəf bəy), Zülfüqar Hacıbəyov (Sona xanım), S.S.Axundov (Süleyman bəy), Rza Mirzəyev (Nazh xanım) rollarını böyük müvəffəqiyyətlə oynamışlar.

"Dağılan tifaq" faciəsinin Şuşadakı ilk tamaşası ilə bağlı Ə.B.Haqqverdiyev yaradıcılığının tədqiqatçılarından biri yazır: -"Ə.B.Haqqverdiyev özü rəssam olmasa da, dekorların çəkilib hazırlanmasında yaxından iştirak edirdi. Bu işdə ədibin qardaşı Xosrov bəy də az zəhmət çəkməmişdir. Tamaşadan əvvəl müsəmirə keçirilmiş, aşıqlar, xanəndələr - Aşıq Abasqulu, Şəkili Ələsgər, Kəblə Dadaş və b. çıxış etmişlər.

Ə.B.Haqqverdiyev bir rejissor kimi işin öhdəsindən məharətlə gəlmiş, ifaçıların oyununda təbiiyyətlə çahşmışdı. Hadisələrin ümumi məntiqi inkişafı ilə bağlı olan meşə, şimşək çaxması, göy gurultusu, ildırım və s. hallar inandırıcı şəkildə göstərilmişdir. Tamaşa böyük müvəffəqiyyətlə keçmiş, aktyor ifası cəhətdən xüsusilə maraqlı olmuşdur. Deyilənlərə görə, S.S.Axundov -¹³Ə.Haqqverdiyev "Hərcümevi-hal" Az. EA Əlyazmaları Fondu, inv - 5834.

Süleyman bəy rolunu ifa edərkən birdən-birə belindəki kəməri qınlır və xəncər yerə düşür. Əlbəttə, bu qeyri-təbii bir hal idi. Lakin Süleyman Sani özünü itirmir, əksinə, bu vəziyyəti obrazın faciəli hah ilə əlaqələndirir, vəziyyətdən çıxmaq üçün cəld deyir -"Bax, bu yaxşı olmadı, görünür, mənə bir sədəmə toxuna-caqdır."

Obrazın sonrakı vəziyyəti ilə, ölümü ilə tamamilə uyğun bu sözləri S.S.Axundov elə təbii və ustalıqla söyləyir ki, hamı bunun əsərin özündən olduğunu zənn edir.

"Dağılan tifaq" faciəsi ilk dəfə Şuşada oynandıqdan sonra Bakıda, Tiflisdə, Batumda, Naxçıvanda və bir çox başqa şəhərlərdə dəfələrlə müxtəlif ifalarda tamaşaçılara göstərilmişdir.¹⁶ Ümumiyyətlə, Şuşada teatr tamaşası qurmaq, oynamaq heç də hətnişə asan olmayıb. Xüsusilə, bu işlə böyük arzu və istəklə məşğul olan Ə.B.Haqqverdiyevin başı çox bəlalər çəkib. Görkəmli yazığımız Abdulla Şaiq öz xatirələrində yazır: -"Ə.B.Haqqverdiyev Şuşada "Şəbihgərdan" adı qoyulmuşdur. 1896-cı ildə, Şuşa şəhəri müəllimlərinin və Nikolayevski məktəbinin tələbələrindən iştirakı ilə "Dağılan tifaq" faciəsi tamaşaya qoyulur. Xandəmirovun böyük salonunda keçirilən bu tamaşanın rejissorluğunu Ə.B.Haqqverdiyev özü edirmiş. Rollar müəllimlər ilə tələbələr arasında paylanır. Üçüncü bəyin rolunu

- S.S.Axundov, qumarda uduzan bəyin arvadının rolunu tələbələrə Rza Mirzəyev oynayır.

Məktəblilər nəğməsinə Ü.Hacıbəyov və başqaları oxuyurlarmış, Tamaşanın sabahı arvad rolunu oynayan Rza Mirzəyevin anası məktəbə gəlib hay-küy qoparmış:

- "Hanı o Şəbihgərdan? Mənim oğluma arvad paltarını geyindirib xalqın qabağma çıxardan o Əbdürrəhim hardadır? Onun başına bir oyun açım ki..." - deyərək Haqqverdiyevi hədələyir.¹⁷

M.F.Axundovun "Hacı Qara" komediyası ikinci dəfə 1897-ci ildə Şuşada tamaşaya qoyulmuşdur. Həmin illərdə tamaşaların təşkili və rejissorluğu N.B.Vəzirovun, Ə.B.Haqqverdiyevin üzərinə düşürdü. Qadın rollarını Rəsul Tahirov və Salah bəy Zöhrəbəyov oynayırdılar. Hacı Qara rolunu Həsənəli bəy

¹⁶I.Kərimov "Ə.Haqqverdiyev və teatr" sB - 1975, səh. 25-28. ¹⁷Xatirələrim, Bakı - 1961, səh. 195.

Sancalinski, Əsgər bəy rolunu Cavad bəy Vəzirov, Səfər bəy rolunu Firudin bəy Köçərli, Kərəməli rolunu isə Haşım bəy Vəzirov ifa edirdi. Tamaşa yerli camaatın daha çox xoşuna gəlirdi. Bu barədə aktyor Murad Muradovun xatirələri çox maraqlıdır: - "1897-ci ilin yay aylarında yoxlama imtahanlarına hazır-laşırıdım. Bir gün Yusif bəy dərslər axırında mənə yamna çağırırdı: "Get, bu qeyd etdiyim adamları tapıb bura gətir". Mən siyahıda adları olanları tapıb qayıdana qədər müəllimlər otağındakı adamların sayı artmışdı. Nəhayət, tamaşa günü gəlib çatdı. Səh-nə hazır olandan sonra Yusif bəy mənə pul verdi. Bazardan ət, kartof, soğan, noxud, lavaş və başqa şeyləri alıb gətirdim. Yusif bəy əti piti qabına töküüb səhnədə hazırlanmış manqalın üstünə qoydu. Xandəmirovun zah Şuşada təxminən 300-400 nəfər tamaşaçı tutan yeganə yer idi. Böyük və uzunsov bir otaqdan ibarət olan bu zalın bir başında kiçik səhnə yerləşmişdi. Hətta bir kiçik

eyvanı da vardı. Tamaşaçılar üçün oturmağa stullar düzülüşdü. Divardan böyük lampalar asılmışdı. Lap axşama yaxın tamaşanın iştirakçıları Xandəmirovun zalına toplaşib, səh-nəni bəzədilər. Səhnədə "universal" bir dükan düzəldilər. Dü-kanın bir tərəfində tərəzi, onun yanında pul daxılı qoyuldu. Xandəmirovun evində düzəldilmiş dükan şəhər dükanlarından heç də geri qalmırdı. Budur, Hacı Qara tərəzinin dahnda oturub, gələn müştərilərə dükandakı malları təklif edir, bəzən də əlin-dəki uzun çömçə ilə bu və ya başqa şeylərdən götürüb müştə-rilərə verib yola salırdı. O, hərdənbir ocaqda qoyulmuş piti qazanına baxır, pitinin kəfini alır, hətta, duz, soğan, kartof da töküdü. Hacı Qaranın oğlu Bədəlin rolunu mən oynayırdım. Mən Hacıdan bir qədər aralı oturub camaatı seyr edirdim. Birdən Hacı Qara əlindəki arşım əlimə vurub dedi: - "Ay qoduq, yatma! Dur pitinin kəfmi aj*.."

Gözləmədiyim bu hadisə hahmı dəyişdirdi və nə edəcəyimi bilmədim. Bu barədə əvvəlcədən mənə heç nə deyilmədi-yindən, özümə haqq qazandırmaq üçün: - "Axı bunu mənə əvvəlcədən deməmişən", - dedim. Bu sözlərin roldan kənar olduğunu tamaşaçılar da hiss etdi. Zalda gülüşmə qopdu."¹⁸

¹⁸Murad Muradovun bu xatirəsi İ.Kərimovun "Haqverdiyev və teatr" kitabından götürülmüşdür (səh. 66-67).

Ə.B.Haqverdiyev rejissor və təşkilatçı kimi teatr səhnəcikləri hazırlamaqla yanaşı, Şuşada həm də ilk dəfə olaraq Şərq konsertləri təşkil etmişdir. Bu səhnəciklər və konsertlər xalqı teatra yaxınlaşdırmaqla, ornın zövqünü də formalaşdırırdı.

Hələ 1897-ci ildə Ə.B.Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə göstə-rilən Füzulinin məşhur "Leyli və Məcnun"undan bir parça "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" səhnəciyi sonralar Azərbaycan teatr tarixində mühürə rol oynatmışdır.

Qeyd etmək istərdik ki, məşhur el xanəndəsi Cabbar Qar-yağdıoğlunun Məcnun rolunda başına quş yuvası qoyub səhnədə oxuması bütün Şuşanı lərzəyə gətirmişdi. O cümlədən, həmin səhnədə pərdə arxasında xorda oxuyan balaca Üzeyir Hacıbə-yov bu hadisədən ömürlük təsirlənmiş və sonralar Azərbaycanda opera musiqisinin əsasını qoymuşdur. Bu təsadüf idimi, yoxsa zəruriyyət?!

Dövr və zaman təsdiqlədi ki, əlbəttə, zəruriyyət idi. Amma bu hadisənin beşiyi başında duran səbəbkar Ə.B.Haqverdiyevi minnətdarlıq hissi ilə daima anmaq lazımdır.

Sonralar Şuşada Əlişir Nəvainin "Fərhad və Şirin" poema-sından daha bir səhnəcik göstərilmiş, orada da Fərhadı Cabbar Qaryağdıoğlu oynamışdır.

XIX sonu XX əsrin əvvəllərində Şuşa Qafqazın konserva-toriyası, həm də vokal məktəbi kimi bütün Yaxın və Orta Şərqdə məşhur idi.

Qafqazın İtaliyası adlandırılan bu faktla bağlı "Kaspi" qəzeti yazırdı: - "İtaliya vokal məktəbi Avropa musiqi tarixində hansı mövqe tutursa, Şuşa vokal məktəbi də Şərq musiqi tarixində eyni mÖvqedə durur."¹⁹

Şuşanın hər daşı altda bir istedadın olduğunu qeyd edən musiqişünas Firudin Şuşinski yazırdı: - "Azərbaycanın başqa yerlərinə nisbətən Şuşada musiqiçi, çalan, oxuyan, rəqs edən daha çox idi. Təkcə XIX əsrdə istedadlar məskəni olan bu şəhərdə 95 şair və ədib, 22 musiqişünas, 35 xanəndə, tar, kaman və başqa çalğı alətlərində çalan 70-ə yaxın musiqiçi var idi. Təsadüfi deyil ki, məşhur rus şairi Sergey Yesenin

¹⁹"Kaspi" qəzeti, 12 avqust 1900-cü il № 17.

məktublarının birində qeyd edir ki, "əgər biri oxumağı bacar-ırsa, deməli, şuşalı deyildir."²⁰

Ə.B.Haqverdiyev bütün varlığı ilə teatr sənətinə bağlı oldu-ğundan səhnəni heç zaman unutmurdu. 1904-cü ildə Ə.B.Haq-verdiyev Şuşa şəhər idarəsinə üzv seçilir. Lakin o, yaradıcılığının başqa sahələri ilə yanaşı, bir rejissor olaraq həvəskarlarla birlikdə yeni-yeni tamaşalar«da qururdu. V.Şekspirin "Otello" faciəsinə, N.B.Vəzirovun "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" kome-diyasına, özünün "Bəxtsiz cavan", "Dağılan tifaq" əsərlərinə quruluş verən Ə.B.Haqverdiyevin tamaşalarında H.B.Vəzirov, Həsənəli bəy Sarıcalinski, Rəsul bəy Tahirov, Mirzə Ələkbər Axundov, Həbib Köçərlinski çıxış etmişlər. Teatr sevgisi ilə

"xəstələnmiş" Ə.B.Haqverdiyev Özünün son günlərində Azərbaycan səhnəsi ilə çalışmış, dramaturqluq, rejissorluq etmiş, teatr sənətimizin inkişafı naminə əlindən gələni köməyi əsirgəməmişdir.

1904-cü ilin avqustunda Şuşada ikinci dəfə Ə.B.Haqverdiyevin quruluşunda oynanılan V.Şekspirin "Otello" faciəsi o dövrdə Azərbaycandan kənar da əks-səda doğurmuşdur. Moskvada çıxan "Novosti dnya" qəzeti öz səhifəsində çap etdiyi məqalədə bu tamaşa ilə bağlı belə yazırdı: - "Tamaşa camaata o qədər güclü təsir göstərmişdir ki, Dezdemonanın ölüm səhnəsində onlar göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Tamaşa qurtaran kimi tamaşaçılar "Otello" əsərinin tərcüməsini almaq üçün tələsdilər."²¹

Tiflisdə çıxan "Qafqaz" qəzeti isə bu tamaşa ilə bağlı belə bir məlumat verirdi: - "22 avqust tamaşasında olan şuşalılar faciədən böyük zövq aldılar... hətta, uzağa gedəcək tamaşaçılar da sakit oturub baxırdılar. Yalnız fasilələrdə öz minnətdarlıqlarını alqışları ilə bildirirdilər. Tamaşanın göstəriləyi vaxtdan 3-4 gün keçsə də, camaat hey bu tamaşadan danışırdı. Tatnaşaya baxa bilməyənlər çox təəssüflənir və bunu özləri üçün bir itki sanırdılar. Görənlər isə dahi Şekspirin bu və ya başqa sözünü təkrar edir, həvəskarlarından bu tamaşanın təkrar göstərilməsini ^Firudin Şuşinski "Musiqişünasın düşüncələri", B - 1995, səh. 10. ²¹"Novosti dnya" qəzeti 1904-cü il, 8 sentyabr.

xahiş edirdilər. Təcrübəsiz həvəskarlarından bu qədər mürəkkəb və ciddi faciəni yaxşı oynayacaqlarını gözləmək olmazdı. Ancaq onların öz rollarını çox yaxşı oynadıqlarına hamı heyran etdi."²²

Artıq Şuşada teatr mütərəqqi ideyaların təbliğatçısı kimi xalqın şüuruna təsir etməkdə idi. Şuşa teatrının 1903-1910-cü illər repertuarı janr əlvanlığı ilə zəngin idi. M.F.Axundovun "Hacı Qara", V Şekspirin "Otello", Ə.B.Haqverdiyevin "Dağılan tifaq", "Hacı Daşdəmir", "Ac həriflər", N.B.Vəzirovun "Hacı Qəmbər", "Dad yarımçıq əlindən", "Daldan atılan daş topuğa dəyər", S.M.Qətiizadənin "Xor-xor", "Axsam səbri xeyir olar", N.Nərimanovun "Nadir şah", Z.Hacıbəyovun "Evləkən subay", "ƏUi yaşmada cavan", Y.Kətiyanın "Evlənmək" və başqa müəlliflərin əsərləri Şuşanın teatr həvəskarları Y.Məlik Haqzadərov, H.Vəzirov, Zülfüqar Seyidbəyov, Məmmədli Orucov, Zülfüqar Hacıbəyov, Həmid Axundov, Musa Şuşinski, Surxay Abdul-layev, Mirzə Ələkbər Axundov, Xosrov və Hüsni Mamayevlər tərəfindən uğurla oynanırdı.

Şuşanın teatr mühitinə Bakı artistləri də öz sənət töhfəsini bəxş edir, yerli həvəskarlar və tamaşaçılarda teatr tatnaşalarına marağı daha da artırirdilər.

Həmin dövrlərdə artıq xalq arasında məşhur artist kimi tanınan Hüseyn Ərəblinski və Sidiqi Ririulla tez-tez şuşah teatrsevərlərin qarşısında çıxış edirdilər. Şuşanın mədəni həyatında mühüm hadisə olan belə görüşlərin biri haqqında "Şuşinski listok" qəzeti özünün 24 iyul 1911-ci il tarixli nömrəsində yerli tamaşaçılara xəbərdarlıq edərək yazırdı: - "Məşhur artist tragik Ərəblinski Bakıdan gəlmişdir. O, burada Obşestvennoye sobraniye binasında bir neçə tamaşa verəcəkdir, onunla birlikdə Tağıyev teatrının artistkəsi A. Olenskaya və Ə.Qəmərinski də gəlmişlər. Birinci olaraq "Nadir şah", yaxud "İranda böyük dövlət çevrilişi" əsəri oynanacaqdır."²³ Şuşahların teatra olan marağını duyan Bakıdan gəlmiş qonaqlar elə həmin ilin avqustunda "Bəxtsiz bala", "Pulsuzluq" və "Nadir şah" əsərlərini uğurla oynadılar.

- "Qafqaz" qəzeti, 7 sentyabr 1904-cü il.

²³Q.Məmmədov "Azərbaycan teatr salnaməsi", B - 1975, səh. 255.

Ümumiyyətlə, Şuşanın Azərbaycan incəsənəti və ədəbi mühitində özünəməxsus yeri vardır. Həmin dövrdə Azərbaycanın maarifçi ziyalıları, yazıçıları, şairləri, rəssamları, musiqiçiləri Şuşaya təkcə dincəlməyə, istirahətə deyil, həm də yeni əsərlər, tamaşalar haqqında fikir mübadiləsi etmək üçün toplaşdılar. Ona görə görkəmli Azərbaycan ədiblərinin əksəriyyətinin yaradıcılıq taleyində Şuşa mədəni mühitinin öz yeri, öz izi var. Görkəmli yazıçı-dramaturq Cəlil Məmmədquluzadənin də yaradıcılıq taleyində Şuşanın öz yeri var.

Mirzə Cəlilin şuşah ziyahlarla sıx ünsiyyətdə olmasını və onların fikirlərinə xüsusi hörmətlə yanaşmasını bildirən Rzaqulu Nəcəfov öz xatirələrində belə yazır: - "Ölülər" komediyasının birinci oxunması 1913-cü ildə Şuşa qalasında vəqə olmuşdur... Həmin ilin yayında biz də qalada idik. Mirzə Cəlillə həyat yoldaşı Həmidə xanımın mənzilləri şəhərin erməni hissəsində idi. O yayı Bakıdan Sarabski və Ağdamski qalaya qastrola gəlmişdilər. Başqa artistlər də vardı. Əbdürrəhim bəy də ki, adəti üzrə yayı Şuşada keçirirdi - Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, hal-hazırda bərhəyat olan maarif və səhnə xadimlərimizdən Azad Əmirov, qardaşı doktor Umbay Əmirov, Surxay Adıgö-zəlov, xalq artistimiz Sarabski, Əhməd Ağdamski, doktor Kərim bəy Mehmandarov, Bədəl bəy Bədəlbəyov, Həmidə xanım, Mirzə Cəlil qardaşı Mirzə Ələkbər, o vaxtın məşhur dram artisti səhnədə Vəli adı ilə şöhrətlənmiş Əbülfət Vəliyev və bu sətirləri yazan və daha bir neçə zat hazır idilər. Mirzə Cəlil cürətsiz, bir qədər utana-utana "Ölülər"i oxumağa başladı...

Hamı bir səslə əsəri təqdir və tərif etməklə bərabər, hələlik səhnədə qoyulmasım, bilxassə mövhumat yuvası olan Şuşa qalasında... tez olduğunu qeyd etdilər."²⁴

Təbii, mütərəqqi fikirli bu sənət fədailərinin arzulan bir neçə iüer sonra həyata keçərək, Mirzə Cəlilin başqa əsərləri kimi "Ölülər" tragik komediyası da Şuşada oynanılacaqdır. Lakin həmin dövrdə bu arzunun həyata keçməsinə zaman ehtiyacı var idi.

⁴Cəlil Məmmədquluzadə "Məqalələr, xatirələr", B - 1967, səh. 93-94.

1916-cı ilin avqustun 17-də Mirzə Cəlilin "Ölülər" kome-diyası Şuşada, Xurşudbanu Natəvanın qızı Xanbikənin evində yerləşən məktəbdə tamaşaya qoyuldu. Təbii ki, bu tamaşadan sonra Mirzə Cəlil mollaların qəzəbinə tuş gəldi. Amma Şuşada hamı mollalar kimi düşünmürdü. Şuşada, ümumiyyətlə, sənətə və sənətkara bütün dövrlərdə hörmət və ehtiram olmuşdur. Hələ 1914-cü ilin avqustunda şuşalıların sevimli aktyoru, dramatik və operetta rollarını tahir ifaçısı Azad bəy Əmirovun səhnədəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən "Şuşinski listok" qəzeti belə bir məlumat dərc etmişdir: - "Müsəlman səhnəsinin zəhmətkeşi Azad bəy Əmirovun benefisinə Bakıdan gəlmiş artistlərdən Sarabski və Ağdamskinin iştirakilə "O olmasın, bu olsun" tamaşası oyna-nılacaq. Məşədi İbad rolunu Azad Əmirov özü oynayacaq. Tamaşanın dirijoru Zülfuqar Hacıbəyov, rejissoru Hüseyinqulu Sarabskidir... Bizim tamaşaçılarımlar onu Nəcəf bəy, Kəblə Hacı, Məşədi İbad rollarında dəfələrlə alqışlamışlar. Bu gün də keçmişdə olduğu kimi teatra gəlib Azad Əmirovu Məşədi İbad rolunda alqışlayacaq və ona gələcəkdə də səhnədə müvəffəqiyyət qazanmağı arzulayacağıq."²⁵

. Göründüyü kimi, XIX əsrdən fərqli artıq Şuşada teatr tənə-şalarına və aktyorlara münasibət dəyişərək, yeni müsbət fikirlər də formalaşmağa başlamışdır. Təbii, bu müsbət fikir, hər cür təzyiqli və təqiblərə baxmayaraq, Şuşa teatrının tamaşaları sayə-sində mütənkün olmuşdur. 1915-1920-ci illərdə, artıq Şuşa teatrının repertuarında Ə.B.Haqverdiyevin "Ac həriflər", "Dağılan tifaq", N.Vəzirovun "Hacı Qəmbər", S.M.Qənizadənin "Aşşam səbri xeyir olar", Ü.Hacıbəyovun "Məşədi İbad", Z.Hacıbə-yovun "Əlli yaşında cavan" və başqa əsərlərin tamaşaları var idi. Teatr hər bir cəmiyyətin aynasıdır. Bu aynada təbii ki, neqativ hallar göstərilməklə yanaşı, dövr və zamanın olayları da öz əksini tapır. Tarixi ictimai-siyasi hadisələr bu və ya digər tərzdə öz izini qoymaqla həmişə həmin cəmiyyətdə yaşa-yanların mənəvi dünyasına zərbə vurur, onları fiziki təsir və

²⁵Q.Məmmədli "Azərbaycan teatrının salnaməsi" B - 1975, səh. 378-379.

təzyiqli dairəsində saxlamağa çalışırdı. 1920-ci ilin aprelində bolşeviklər Azərbaycanı işğal etdikdən sonra Azərbaycan tarixinin yeni bir səhifəsi - sovetlər dövrü yazılmağa başladı. Teatra özünün ideoloji maraqlarının sınaqı və etibarlı təbliğat-təşvi-qatçısı kimi baxan bolşeviklər elə ilk gündən Demokratik Res-publika dövründə mövcud olan Dövlət teatrndakı aktyorların hesabına "müstəqil" Azərbaycan hökumətinin teatr truppasını yaratdı. Beləliklə, Azərbaycan incəsənəti və ədəbiyyatının tərkib hissəsi olan, 1873-cü ilin martında özülü qoyulan professional Azərbaycan teatrının yaradıcılıq simasını müəyyənləşdirib, fəaliyyət istiqamətini müəyyən edən yeni sovetlər dövrü başladı...

Təbii, Azərbaycan teatrının sovet dövrünü bir mənalı qəbul edib, tənqid etmək heç də düz olmazdı. İlk dövrlər teatr sənəsi yeni həyat tərzinin təbliğatçısı kimi yeni insan təfəkkürünün mədəni-psixoloji dünya baxışının formalaşmasına çalışırdı. Yeni dövrün təbliğatçısı olan teatr tamaşalarında mürəkkəb sinfi mübarizələr, üz-üzə gələn ata və oğulların fikir ayrılığı, din xadimlərinin ifşası, arxaik baxışla yeni ideyaların toqquşması, qadın azadlığı, kollektivləşmə, bərabərlik, xalqların dostluğu, ictimai borcun şəxsi boricdən üstün olması və başqa amillər qabardılaraq xüsusi pafoslu oyun vasitəsilə tamaşaçılara çatdırılırdı.

Bir sözlə, park və saraylarda, klublarda, teatr səhnələrində yeni dövr vəsf olunurdu. Bunlarla bərabər, Azərbaycan səh-nəsində bəşəri dəyərlərdən, ulvi hisslərdən, böyük arzu və əməllərdən bəhs edən əsərlərin tamaşası ideoloji basqılara baxmayaraq, həmişə olmuşdur.

Təbii, Azərbaycan incəsənəti sahəsində baş verən bütün hadisələr, bu və ya digər tərzdə Şuşanın musiqi və teatr aləminə də öz təsirini göstərirdi. Yeni təşkil olunmuş Bakı Dövlət Teatrının aktyorları tez-tez zəhmətkeşlər qarşısında çıxış edirdilər.

"Yeni fikir" qəzeti 1926-cı ildə Şuşaya qastrola gəlmiş Bakı artistlərinin çıxışı haqqında belə yazırdı: - "İyun ayının axır-lanında yoldaş A.M.Şərifzadənin rəhbərliyi ilə Şuşaya varid olmuş Bakı Dövlət Teatrı aktyorları tərəfindən "İblis", "Şeyx Sənan", "Aydın", "Oqtay Eloğlu", "Qaçaq Kərəm", pyesləri

oynanıldı. "Şeyx Sənan" və "Qaçaq Kərəm" tatnaşalan Şuşada ilk dəfə olaraq oynandıqından böyük təsir bağışladı. Əsərin qəhrəmanları rolunda A.M.Şərifzadə və Məziyə xanım roHarım böyük müvəffəqiyyətlə bitirərək əhali tərəfindən dəfələrlə alqışlandılar. Oyunlar, ümumiyyətlə, çox gözəl keçdi."²⁶

A.M.Şərifzadə və Məziyə Davudova Şuşa aktyorları ilə birlikdə.

İÜər keçdikcə Şuşanın mədəni həyatı yeni sovet adət-ənənələri ilə zənginləşərək inkişaf etdikcə, şəhər də öz arxitektura görünüşünü dəyişir, yeni-yeni memarlıq abidələri ilə daha da abadlaşırdı. Müxtəlif mədəni-kütləvi tədbirlər, musiqi rəclisləri şəhərin mədəni mühitini daha canlı və yaddaqalan edirdi. Təbii, bütün bu tədbirlərdə Şuşanın teatr həvəskarları yaxından iştirak edirdilər. Saf suyu, gözəl təbiəti olan incəsənət beşiyi Şuşa, bütün dövrlərdə insanları öz ecazkar qoymma cəzb edirdi. Bu haqda musiqişünas Firudin Şuşinski məqalələrinin birində belə yazır. ~ "Şuşa kurort məskəni olduğundan yay ayları daha izdihamlı olardı. Hər yay Bakıdan Opera və Dramat teatrlarının artistləri Şuşaya qastrol səfərinə və ya istirahətə gələrək Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Aşıq Qərib" operalarını, yeni zamanda Hüseyn Cavidin və Cəfər Cabbarlının dram əsərlərini tamaşaya qo-yardılar. O zaman Hüseynqulu Sarabski, Qəmbər Zülalov, ƏH Zeynalov, İsmayıl Eloğlu, Hüseynağa Hacıbababəyov, Yavər²⁷"Yeni fikir" qəzeti, 9 iyul, 1926-cı il.

Kələntərli, Cahən Talışinskaya kimi məşhur opera müğənniləri Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Məziyə Davudova, Fatma Qədri, Mustafa Mərdanov, Barat Şəkinskaya, Rza Əfqanlı, Möhsün Sənani, Süleyman Tağızadə kimi görkəmli dram artistləri yerli həvəskarlarla birlikdə opera və dram tamaşaları verirdilər. Həmin tamaşalarda Şuşa məclisinin üzvləri Seyid Şuşinski - Məcnun, İbn Səlam, Məşədi Cəmil - Zeyd və Rza bəy, Mürşüd Haşimh - Hamlet, Əbülfət Tağıyev - Qubemator rollarında çıxış edirdilər.

1935-ci ilin axırlarında Şuşa musiqi məclisinin təşəbbüsü ilə "Sabir adma klub" açıldı. Üzeyir bəy bu kluba böyük qayğı göstərirdi. Teatr sənətimizin parlaq ulduzu Abbas Mirzə Şərifzadə də bu klubda çıxış etmişdi. Yaxşı yadımdadır, bir gün burada "böyük Şərq konserti" verilirdi.

Həmin gecədə məşhur aktyorumuz Abbas Mirzə Şərifzadə Hamletin "Olum ya ölüm" monoloqunu söylədi. Salonu alqış sədalan bürüdü. Tamaşaçıların xahişi ilə o, Cəfər Cabbarlının "1905-ci ildə" əsərindən Qubematorun monoloqunu da söylədi. Şübhəsiz ki, vaxtilə Hüseyn Ərəblinski, H.Q.Sarabski, Əhməd bəy Ağdamski, Cəlil bəy Bağdadbəyov, Hacıağa Abbasov, sonralar Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Mustafa Mərdanov, Sidqi Ruhulla, Barat Şəkinskaya, Fatma Qədri, Rza Əfqan kimi məşhur teatr xadimlərinin Şuşaya tez-tez qastrola gəlib teatr tamaşaları göstər-mələri Şuşada teatr sənətinin də inkişafına imkan yaratmışdır."²⁷

Mütərəqqi ideyalarla zəngin olan Şuşanın teatr mühitinin təsiri ilə Qarabağın bir çox məkanlarında - Ağdamda, Qarya-kində (Füzuli) teatr truppaları yaradılmış, tamaşalar oynanılı-

mışdır. Məhz Şuşa teatr mühitinin yetirmələri sonradan Azər-baycan incəsənətinin təşəkkül və inkişafında mühüm rol oyna-mış, onun əsas bədii-estetik çalarlı, fəlsəfi yüklü enerji mənbəyi olmuşlar. Şuşa mədəni həyatın yetirmələri olan sənətkarlar* dünya incəsənəti kontekstində öz istedadlarını nümayiş etdirərək, bütöv bir məmləkətə, xalqa baş ucalığı gətirmişlər. Bu haqda gələcək yazılarda...

-----
²⁷F.Şuşinski "Musiqişünasın düşüncələri", B - 1995-ci il, səh. 24.

ŞUŞA KOLXOZ - SOVXOZ TEATRI

Keçmiş sovet məkanında kommunist ideologiyasının həyata keçirilməsində teatrlar barometr rolunu oynayırdı. Məhz elə ona görə də Kommunist Partiyası yeni teatrların yaranmasına, inkişafına daha çox diqqət yetirirdi. Mədəniyyət incəsənət mərkəzləri ilə zəngin olan böyük şəhərlərdən fərqli olaraq əyalətdə kənd təsərrüfatı və sənaye mərkəzləri istehsal edən sovet adamının ideoloji "istirahətini" təmin edib, onları "məni zənginləşdirmək" üçün kommunist ideoloqlar yerlərdə kolxoz-sovxoz teatrların yaranmasını məqsəduyğun hesab edirdilər. 30-cu illərdən başlayaraq, rayon, kənd və qəsəbələrdə, fəhlə və kolxozçuların "məni istirahətini" təmin etmək üçün kolxoz-sovxoz teatrlar fəaliyyətə başlayır. Bu teatrlar rayon və kənd səhnələrində, eləcə də birbaşa əməkçilər qarşısında tarlalarda çıxış edirdilər. Əwəlcə professional teatr təşkilatçılarının və həvəskarların hesabına formalaşaraq fəaliyyətə başlayan kolxoz-sovxoz teatrları sonradan mərkəz teatrlarının himayədarlığı sayəsində yaradıcı peşəkar aktyor və rejissorların hesabına öz maddi-texniki bazasını möhkəmləndərək repertuarını da zənginləşdirdilər. Rusiyada özünə geniş dayaq tapan kolxoz-sovxoz teatrlar sonradan böyük sovetlər ölkəsinin hər yerində kiçik formah tamaşaları ilə sürətlə yayılıb inkişaf etməyə başladı. Qısa bir müddətdə belə teatrların sayı 300-ə yaxın oldu. Hətta Mərkəzi Komitə 1934-cü ilin martın 15-də "Kolxoz-sovxoz teatrlarının inkişafı ilə bağlı" xüsusi qərar da qəbul etdi. Bu teatrların ideya bədii siyasətini, rəqəbat siyasətini, aktyor və rejissor işini yaradıcılıq baxımından müəyyənləşdirmək üçün xüsusi olaraq, hətta "Kolxoz teatri" adlı (1934) juraal da təsis olundu. Nəzərə alsaq ki, 'o dövrdə Moskvanın qərarı bizdə sözsüz qanun idi, onda hər şey aydın olar. Tezliklə Azərbaycanın rayonlarında da (Şamaxıda, Şamaxıda, Qubada, Şuşada, Nuxada, Naxçıvanda, Qazaxda, Qaryagində (indiki Füzuli), Lənkəranda və başqa yerlərdə) kolxoz-sovxoz teatrlar fəaliyyətə başladı. Moskvanın göstərişi ilə ilk dəfə respublikamızda Azərbaycan Dövlət kolxoz-sovxoz teatri 1934-cü ildə yaradıldı. Qərribə olsa da, Bakıda.

Bu səyyar tipli, kiçik formah təbliğat-təşviqat xarakterli teatrların qarşısında duran əsas vəzifə Azərbaycanın kənd və rayonlarında ideal sovet cəmiyyətində yaşamaq "xoşbəxtliyindən" və bu cəmiyyətin antipodlarını, keçmişin qalıqları olan qolçomaqları, diti xadimlərini, kolxoz quruculuğuna və kollektivləşməyə qarşı olanları, xarici dövlətlərə xidmət edən "vətən xainlərini" ifşa edən tamaşalarla, öz əyalət tamaşaçıları ilə tanış etməklə, onları bu kimi hallara qarşı bağışmaz olmağa, çahşdıqları sahələrdə ayıq-sayıq olmağa çağırırdılar. Lakin elə bu teatrın fəaliyyətə başladığı ilk gündən teatrdaxili erməni inkişafı başladı. Qırmızı sovet dəyirmanına şər-xəta suyu tökənlər elə həmin ildə (1934-1935-ci illər) həmin teatrların ləğvinə nail oldular. Lakin sovet təbliğatına qarşı çıxmaqla nə ilə nəticələnməyini gözəl bilən rəhbərlər 1936-cı ildə məcburiyyət qarşısında qəhb teatrın yenidən fəaliyyət göstərməsinə razılıq verdilər. Lakin bir şərtlə, türk (Azərbaycan) və erməni truppaları ayn-aynıqda, müstəqil olaraq fəaliyyətə başladılar. Nə qədər qərribə olsa da, 20-ci illərdən ermənilər Azərbaycan incəsənət sahəsindəki idarə strukturlarına meharətlə yerləşdirilməyə başlanmışdılar. Mən hələ partiya, dövlət idarəçiliyi sistemi sahəsini demirəm, sadəcə, teatr sənətinin idarəçiliyi sistemini qeyd edirəm. Həmin illərdən 1990-cı ilə qədərki dövrdə xalq komissarları sovetinin incəsənət işləri idarəsindən tutmuş sonradan Mədəniyyət Nazirliyi strukturu daxil olmaqla, maliyyə sistemi, idarə rəisləri və müavinləri, müfəttişlər, teatr direktorları, inzibatçılar, mühasiblər və kassirlər, hətta bilet nəzarətçiləri də əsasən ermənilər idi. Bunun üçün S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində, incəsənət işləri idarəsinin hesabatlarına, əmr və sərəncamlarına baxmaq kifayətdir.

Erməni amilinin ümumilikdə' Azərbaycan incəsənətinə və konkret olaraq Şuşa teatrına vurduğu gizli zərbəni sonra açıqlayacağıq.

İndi isə qayıdaq Dövlət kobcoz teatrının sonrakı sənət ta-leyinə. Teatrın 1938-ci il repertuarında A.Manafının "Din", S.Rəhmanın "Toy", V.Katayevin "Varh gəlin", Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan", M.İbrahimovun "Həyat", C.Cabbarlının "Al-maz" əsərləri daxü edilərək oynanılmaqda idi.²⁸ Təbii ki, bu əsərlərin əksəriyyəti bütöv şəkildə deyil, montaj edilərək (yəni ayn-ayn əsərlərin müxtəlif parçalarını bir proqram ətrafında birləşdirərək) zəhmətkeşlər qarşısında oynanırdı. Teatrın direktorları Nadir Tağıyev, Ağası Zeynalov, rejissorlar Yusif Yulduz, Səttar Sadıxzadə, Ələsgər Şərifov, İsmayıl Hüseynov, aktyorlar Abbasəğa Hüseynov, Xatidə Məmmədova, Nazlı Məmmədova, Camal Rəcəbov, Şəfiqə Əliyeva, Rza Məmmədov, Mollağa Heybətov, Zöhrə Abbasova, Mamed Pirili və başqaları öz səhnə fəaliyyətləri ilə respublikamızın müxtəlif guşələrində tanınmaq-da idilər. Təbii ki, həmin illərin tamaşalarına, aktyor oyununa, rejissor işinə bu günümüzün professional sənət tələbkarlığı ilə yanaşmaq düzgün olmazdı. Bir də, Dövlət kolxoz-sovxoza teatrının qarşısında duran vəzifə tamamilə başqa idi. Ona görə aktyor oyununda mübaliğəli hiperbolaya (şişirtməyə), şarja, patetik pafosa daha çox yer verilirdi. Bir müddət sonra əksəriyyəti həvəskar artistlərdən ibarət olan Dövlət kolxoz-sovxoza teatrının səyyar fəaliyyəti bolşevik rəhbərliyi razı salmadığı üçün yerlərdə kolxoz-sovxoza teatrlarının açılması daha məqsədəuyğun hesab olundu. Respublikamızın başqa rayonlarında olduğu kimi, 1938-ci ilin fevralında Şuşada kolxoz-sovxoza teatri yaradıldı.²⁹ Azəri türkünə qarşı gizli genosid siyasəti yeridən erməni daşnakları ilə əlbir olan bolşevik rəhbərlər Şuşa kolxoz-sovxoza teatrına A.Barqesyanı direktor, S.Ayriyam isə baş rejissor təyin etdilər. Yerli şuşahlar şəhərlərində teatr açılmasına sevincəldilər də, teatra ermənilərin rəhbər təyin olunmasına təəccüb qaldılar. İlk gündən yeti yaranmış teatrda ikitirlik yarandı! Bakıdakı həmfikirlərdən dəstək alan teatrın rəhbərləri isə yaradıcı truppasının və repertuarın tezliklə formalaşmasına deyil, teatrın texniki və maliyyə heyətinin ermənilərdən təşkil olunmasına daha çox diqqət yetirirdi. Hətta iş o yerə çatdı ki, teatrın pərdəsini Sundukyamn "Pepo" əsəri ilə açmaq qərarına gəldilər. Lakin teatrın yaradıcı truppasına cəlb olutmuş aktyorlar və yerli

²⁸Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət antivi; F-345, s.214, vərəq 110. ²⁹S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, F-345, s.270, səh. 16.

ziyalılar tərəfindən etirazla qarşılandığından, teatrın ərəni rəhbərləri bu fikirlərdən yan keçməli oldular. Ancaq öz gizli məqsədlərindən əl çəkmədilər. Teatrın açılışını bir il uzatmaq qərara gəldilər. Şuşa kolxoz-sovxoza teatrının direktoru Bar-qesyan Bakıya, İncəsənət İşlər İdarəsinə göndərdiyi 1938-ci ilin 16 oktyabr tarixli məktubunda yazırdı: "Hələ ki, rayonda tamaşa hazırlamaq imkama olmadığına görə direktorluq yeni tamaşanın hazırlanması vaxtını 1939-cu ilin aprelinə qədər uzatmaq qərara gəlib. Qalan vaxtlarda kollektiv konsert proqramı ilə çıxış edəcək."³⁰

Lakin teatrın güclü təbliğat məktəbi olduğunu çox gözəl dərk edən sovet rəhbərləri Şuşada tezliklə teatrın açılmasına, köhnə dünyanı ifşa edən, yeni sovet cəmiyyətini vəsf edən beynəlmiləçi əsərlərin oynanılmasına göstəriş verdilər. Əlbəttə, ağır-qaradan seçməyi çox gözəl bilən Şuşa əhlini mənasız, boş yalançı pafosla dolu əsərlərlə aldatmaq çətin iş idi. Çünki səs və söz, musiqi beşiyi olan Şuşada hammm sənət xiridarı olduğunu dərk etmək məcburiyyətində qalan sovet rəhbərləri istər-istəməz teatrın repertuarına Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan", "Əsli və Kərəm", M.F.Axundovun "Hacı Qara", Z.Hacıbəyovun "Aşiq Qərib", C.Cabbarlının "Sevil", M.İbrahimovun "Həyat", S.Rəhmanın "Toy" əsərlərinin daxil olmasına icazə verməli oldular. Bu tamaşalarda çıxış edən Əbülfət Tağıyevin, Ənvər Həsənovun, Tamara Abbasovanın, İrşad Əbilovun, İsmayıl Quliyevin, Həmid Axundovun, HÖkümə Babayevamn, Balahüseyn Xəlilovun məharətli, təbii və səmimi oyunları, Əzizəğa Məmmədovun rejissor kimi quruluşlarında ansambl yaratmaq bacarığı, Suncay Mehdiyevin tamaşalara verdiyi tərti-batlar göz oxşayaraq tamaşaçıların rəğbətini qazanınağa, alqış-lanmağa başladı. Elə ilk tamaşadan ərəni rəhbərlər anladılar ki, şuşahılar teatral camaatdır. Gələcəkdə teatr tamaşalarına olan bu marağın qarşısını almaq mümkün olmayacaq. Ona görə yenə yollektivdə səhnə arxası intriqa baş qaldırmağa başladı. Tezliklə Həmid Axundov teatra direktor, Ağası Zeynalov isə bədii rəhbər

³⁰S.Mümtaz adına Dövlət ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. F-345, s.270, səh.16.

təyin olundular. Bir müddət sonra 1941-ci ildə isə onları Fərnix Hacıyev və Ənvər Məmmədov əvəz etdilər. Ancaq bu əvəzet-mələr teatrın inkişafına daha da təkan verdi. Şuşa kolxoz-sovxoza teatrında yaranan sənət canlanması erməniləri daha çox narahat etməyə başladı. Həmişə erməniləri dəstəkləyən sovet rəhbərləri, bu dəfə də onları xətrinə Şuşada ikitirli bir teatr, erməni kolxoz-sovxoza teatrının açılmasına razılıq verdilər. İlk baxışda ermənilər öz istəklərinə nail oldular. Lakin təbii ki, teatr tamaşaçı üçün açılır, Şuşada erməni kolxoz-sovxoza teatrının

tamaşaçısı, demək olar ki, yox idi. Ona görə erməni teatrın plan göstərici-lərinin aşağı olması, repertuandakı millətçi əsərlərin sovet beynəlmilətçi siyasətinə zidd olması, tezliklə Bakıda əyləşib Azərbaycan incəsənətinə rəhbərlik edən partiya-sovet rəhbər-lərini düşündürməli oldu. Erməni ovsununa düşən Azərbaycanda incəsənət işlərinə rəhbərlik edənlərdən biri öz səhvlərini 1941-ci ilin martın 5-də, respublika rayon teatrlarının direktor və incəsənət rəhbərlərinin birgə keçirdikləri müşavirədə belə etiraf edirdi: - "Orası düzdür ki, Şuşadakı erməni kolxoz-sovxo teatrı keçən il tamaşa planını yerinə yetirmədiyi kimi maliyyə planını da yerinə yetirməmişdir. Bunun səbəbi odur ki, kolxoz-sovxo teatrını erməni dilində təşkil edəndə bizim səhvimiz olmuşdur. Erməni tamaşaçısı az olduğu halda, biz teatr təşkil etmişik. Əgər biz Azərbaycan teatrının nəzdində erməni sektoru yaratsaydıq, bu özünü doğrulda bilərdi. Onu demək istəyirəm ki, gələcəkdə biz bu teatronu yenidən qurmasaq, bu teatr özünü doğrulda bilməyəcək."³¹

Əgər bu sətirlərə diqqət yetirsəniz, görürsünüz ki, ilk baxışda səhv etdiklərini etiraf edən ermənipərəst sovet idarəçiliyini təmsil edən çinovnik müşavirə iştirakçılarının diqqətini Özüni doğrultmayan erməni teatrın Şuşadakı Azərbaycan kolxoz-sovxo teatrının hesabına qoruyub saxlamağa yönəldir. Lakin sənət oxumundan yaşamağa heç bir mənəvi haqqı olmayan Şuşadakı erməni kolxoz-sovxo teatrının himayədarları çox olsa da, onlar inkar ohına bilməyən fakt qarşısında aciz idilər. Bu vaxt artıq Şuşa kolxoz-sovxo teatrının repertuarında "Məşədi İbad"

³¹S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. F-345, s.29. v.90.

(Ü.Hacıbəyov), "Xoşbəxtlər", "Toy" (S.Rəhman), "Sevil" (C.Cabbarlı, "Vaqif" (S.Vurğun) kimi maraqlı tamaşalar var idi. Rejissor Əzizəyə Məmmədovun quruluş verdiyi "Vaqif" tamaşası şəhərdə böyük əks-sədaya səbəb olmuşdu. Əzizəyə Məmmədovun Vaqifi, Tamara Abbasovanın Xuramam, Hökütə Babayevanın Gülnarı, Məzahir Məmmədovun Qacan, Ənvər Həsənovun Eldarı yerli teatrsevərlərin dilində dolaşmaqda idi. Ona görə 1942-ci ildə Şuşadakı erməni kolxoz-sovxo teatrının ləğv olunması haqqında sərəncam verildi. Bu, Şuşa teatrsevərlərinin, iddiaları ayaq tutan, lakin yeriməyən mənəviyyatsız, ikiüzlü, Şuşada yaşamağa heç bir haqqı olmayan erməni təbliğat-təşviqat məşını üzərində sənət qələbəsinin rəmzi idi. Həmin dövrdə isə Şuşa kolxoz-sovxo teatrının ürəkləri sənət eşqilə döyünən üzvləri Abbasəyə Hüseynov, Xəlilə Hüseynova, Cəlil Bağdadbəyov, (sonralar əməkdar artist fəxri adına layiq görüldü), Əzizəyə Məmmədov, Əntiqə Məmmədova, Əli Əjdərov, Abutalıb Həsənov, Xədicə Mustafayeva, Fatma Şəbiyeva, Sara Cənabəyeva, Əli Həsənov, Əhməd Əliyev və b. təkcə öz doğma şəhərində deyil, Qubadlı, Laçın, Tərtər, Qasım-İsmayilov rayon-larının klub və estrada səhnələrində uğurla çıxış edərək öz tamaşaçı auditoriyalarını genişləndirirdilər.

Tamaşaçı rəğbəti qazanmış Şuşa teatrının uğurları haqqında dövrü mətbuat belə yazırdı: - "Kənd ziyalıları və kolxozçular tərəfindən alqışlarla qarşılanan Şuşa kolxoz-sovxo teatrının kollektivi (rəhbəri C.Vəzirov), tez-tez zəhmətkeşlər qarşısında S.Vurğunun "Fərhad və Şirin", M.Təhməsinin "Aslan yatağı", S.Rəhmənin "Xoşbəxtlər", Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan" "Məşədi İbad" əsərlərinin tamaşaları ilə müvəffəqiyyətlə çıxış edirlər. Kollektiv üçün heç bir janr məhdudluğu yoxdur. Onlar həm dram, həm də musiqili komediya və opera janrındakı əsərlərin tamaşalarında öz ustahlarını məharətlə nümayiş etdirə bilirlər. Musiqili dram əsərlərini həmişə Şərq üçlüyü olan tar, kamança və dəf müşayiət edir."³² Həmin dövrdə (1942) teatrın rejissoru Məzahir Məmmədov idi.

Şuşa kolxoz-sovxo teatrının uğurlarını təsdiqləyən İncəsənət

""Bakinski raboçi" qəzeti, 1942-ci il.

işləri idarəsinin başqa bir hesabatında isə oxuyuruq: - "Teatrın 1940-41-42-ci illərin plan göstəricisi yüksək olmaqla, yaradıcı fəaliyyəti təqdirəlayiqdir,"³³

Lakin respublikada fəaliyyət göstərən Şamaxı, Şamaxor, Qa-zax, Qaryagin, Nuxa, Naxçıvan, Quba və başqa kolxoz-sovxo teatrları kimi Şuşa teatrının da repertuarını əsasən Bakı teatrlarının səhnəsində oynanılan əsərlər təşkil edirdi. Bu təkrarçılığın özü də təbii idi. Çünki bu məsələyə teatr sənətinə dünyvagörüşü və baxışı, bədii-estetik qavrama nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq, görərik ki, kolxoz-sovxo teatrlarında çahşan aktyorlar - rejissor və bədii rəhbərlərin əksəriyyəti, sənətə olan sevgi ilə yanaşı, emosional hiss və duyğularla Bakı teatr tamaşalarının, həmin əsərlərdə oynayan görkəmli sənətkarların, rejissorların verdikləri quruluşların sənət təsiri altında

idilər. Bu illərdə artıq ayağını zor gücünə sovet məkanında möhkəm-ləndirən SSRİ kimi bir dövlət, sovet xalqları ilə birgə Hitler faşizminə qarşı müharibə edirdi. Bu müharibədə Azərbaycan təkə öz qara qızılı olan nefti ilə deyil, həm də say-seçmə oğul və qızları ilə birgə "böyük vətənimizi" alman faşizmindən qorumaq üçün döyüzlərdə iştirak edirdi. Həmin döyüşçülər arasında müxtəlif sənət sahibləri ilə yanaşı teatrlarımızda çahş-mış aktyorlar, rejissorlar da var idi. Hər şey cəbhə üçün oldu-ğundan daxildə iqtisadi çətinliklər başqa sahələr kimi teatr sənətinə də öz maddi və mənəvi zərbəsini vurmaqda idi. Çox mürəkkəb bir dövrdə, respublikamızda fəaliyyət göstərən kolxoz-sovxoş teatrların bir qismi dövlət teatrları statusu alır, digər bir qismi isə bağlanmalı olur. Dövlət teatr statusu alan teatrlar arasında Şuşa kolxoz-sovxoş teatrları da var idi.

Beləliklə, məhz müharibə illərində 1943-cü ilin əvvəlində Üzeyir Hacıbəyov adına Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrları yarandı. Müharibənin ağır və acıların yaşayan şuşah teatrse-vərlər üçün bu gözlənilməz bir sənət hadisəsi idi. Özünəməxsus zəngin sənət ənənəsi olan Şuşada Dövlət Musiqili Dram teatrları bütün mövcud çətinliklərə baxmayaraq, yaradıcılıq fəaliyyətinə başladı. Beləliklə, Şuşanın teatr tarixinin yeni bir sənət səhifəsi yazılmağa başladı...

"S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, F-345, s.2, № 281.

Ü.HACIBƏYOV ADINA ŞUŞA DÖVLƏT MUSIQİLİ DRAM TEATRLARI

Bütün sovet xalqının "hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün" şüarı ilə gecə-gündüz çalışdığı zaman, Böyük Vətən müharibəsinin çətin və sınaq bir dövründə, 1943-cü ilin əvvəl-lərində Şuşada Dövlət Musiqili-Dram teatrı yaradıldı. Bu, şəhərin mədəni həyatında bir sənət hadisəsi idi. Əzizəgə Məmmədov teatrı bədii rəhbər təyin olundu. Bütün çətinliklərə baxmayaraq kollektiv üzvləri ilk gündən teatrın repertuarının janr baxımından rəngarənk, zəngin olması üçün müasir və klassik əsərlərə daha çox üstünlük vermək qərarına gəldilər. Təbii ki, repertuar seçiminədəki al-əlvanlıq teatrın yaradıcılıq simasını müəyyən etməklə yanaşı, həm də kollektivin potensial səhnə imkanını zəngin olmağa dəlalət edən vacib bir amil idi.

İncəsənət işləri idarəsinin razılığı və teatrın bədii şurasının qərarı ilə repertuara Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan", "Məşədi İbad", "Leyli və Məcmun", "Əsli və Kerəm", S.Vurğunun "Va-qif", "Fərhad və Şirin", Z.Hacıbəyovun "Aşıq Qərib", R.Rzannın "Vəfa", S.Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", C.Cabbarlının "Aydın", "Sol-ğün çiçəklər", V.Şekspirin "Otello" əsərləri daxil edildi.

Musiqili komediya, opera və dram əsərlərinin repertuara daxil edilməsi teatrda çahşan aktyorların geniş imkanlarından, istedad və bacarıqlarından xəbər verir, onların yaradıcılıq imkan-larının üzə çıxmasına şərait yaradırdı. janr əlvanlığı ilə diqqət çəkən bu əsərlərin uğurlu səhnə təcəssümü qısa bir zaman çərçivəsində əvvəl Şuşada, daha sonra isə Azərbaycanın başqa rayon və şəhərlərində teatr kollektivinə şöhrət qazandımağa, sənət aləmində səs salmağa başladı.

Artıq Şuşanın teatr həyatı canlı və rəngarənk olmaqla Öz tamaşaçıların sevindirirdi. Görkəmli şair-dramaturq Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" romantik dramının Şuşa teatrının səhnəsindəki uğurlu təcəssümü Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının respublika teatrları arasında özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti olan bir kollektiv kimi tamtmağa başladı. Yaradıcı kollektivin uğurlu işlərindən mərkəzi və yerli mətbuat orqanlarının geniş söhbət açmaları teatrda çalışanların sənət məsuliyyətini daha da artırdı. Yerli qəzet səhifəsində "Fərhad və Şirin" tamaşası haqqında resenziya dərc etdirən Rəhim Sadı-qəv, əsərin ideya və bədii dəyəri ilə bərabər tamaşadakı rejissor işi və aktyor oyunu ilə bağlı belə yazırdı: - "Şuşa Azərbaycan dövlət Musiqili Dram teatrının kollektivi ciddi bir imtahandan çıxaraq ordenli şair Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" adlı 5 pərdə, 10 şəkildən ibarət romantik dramasını göstərməyə müvəffəq oldular. Teatr kollektivi əsərin quruluşuna böyük həvəs və səmimiyyətlə yanaşaraq, onun həqiqi ideyasını tama-şaçıya çatdırmışdır. Teatrın bədii rəhbəri Əzizəgə Məmmədov yoldaşın bu işdəki əməyi xüsusi qiymətləndirilməlidir. O, öz quruluşunda Şirin, Azərbaba, Məryəm, Fitnə və bir sıra başqa mürəkkəb obrazların səhnədə aktyorlar tərəfindən təbii canlan-dırmaq məqsədinə nail olmuşdur. Əsərin bədii tərtibatını verən baş rəssam Surxay Mehdiyev yoldaşın səmərəli işini müvəf-fəqiyyətli hesab etmək olar. Onun səhnədə yaratdığı ayrı-aynı peyzajlar doğrudan da tamaşaçıları valeh edir. Ələlxüsus Bər-dənin keçmişini xatırladan abidələr daha inandırıcı və real veril-mişdir. Əsərdə Fərhad rolunu oynayan Əzizəgə Məmmədov yoldaş, əsər boyu obrazla

yaşayır. O, Fərhadla mahir bir heykəl-taraşın və əsl xalq qəhrəmanının obrazını canlandırır. Hərəkət-lerində xalq qəhrəmanının məğlubedilməz qüdrəti hiss olunur. Fərhad rolunu ifa edən Əzizağa Məmmədov, Azərbaycanın müdafiəsi uğrunda yadəüi işğalçılara qarşı gedən mübarizədə bu günkü xalq qəhrəmanlığını özündə əks etdirir.

Əlvida, əlvida qurduğum şəhər, Göylərə baş vuran dik minarələr. Əlvida, sevdiyim nazəndə vətən, Mən şərbət içmişəm səniti əlindən.

Halaldır əməyin, halaldır südün... Hər bulaq başında bitən söyüdü... Hər qoca çmarın oz vuqarı var, Hər aşıq qəlbinin bir vüqarı var... Onun bu temperamentli ifadəsi sanki, tamaşaçının qəlbindən qopur və hazırkı azadlıq müharibəsi dövründə vətən çağırışına gedən Azərbaycanın mərd və igid oğullarını tərənnüm edir.

Aktrisa Sara Caniyeva hər rolunda olduğu kimi, Şirin rolunda da ifasının canlılığı ilə tamaşaçı üzərində dərin təsir buraxır. Saranın yaxşı cəhəti ondan irəli gəlir ki, Şirin obrazını zəiflət-mədən əsərin sonuna qədər eyni gərginliklə davam etdirir. Bizans padşahının qızı (Xosrov şahın arvadı) Məryəm rolunu ifa edən aktrisa Ətiqə Məmmədovam xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ətiqə yaxşı duyulmuş Ana obrazı ilə tamaşaçının hüsn-rəğbətini qazanır. O, ən incə insani hiss və həyəcanları ilə özünü tamaşaçıya sevdirmir. Nəcəfzadə Quliyev yoldaş - Azərbaba rolunu ağsaqqal, dərin düşüncəli, lakin dedikcə müdrik bir qoca obrazını, böyük təmkin və istedadla yaradır.

Şapur rolunu qocaman aktyor Cəlil Bağdadbəyov yoldaş çox böyük məharətlə oynayır.

Bəğdadbəyovun əsas müvəf-fəqiyyəti ondadır ki, o, obrazın zahiri effekti yox, daxili aləmini qabarıq şəkildə verməyə müvəffəq olur,

Şiruyə rolunu artist Yusif Əsədov zəif oynayır. O, öz obrazı üzərində hələ çox işləməlidir. Yusif yaxşı bilməlidir ki, artist səhnədə özünü deyil, obrazı tamaşaçılara göstərməlidir.

Artist Teyyub Məstanov - Xosrov şah obrazını ümumiyyətlə, qavraya bilmişdir.

Vəzir rolunu Əziz Cavadov yoldaş layiqli bir tərzdə ifa edir.

Aktrisa Cahan İsmayılova - Mahinbanu rolu üzərində çalışmışdır. Ancaq bununla belə onun da nöqsanları yox deyildir.

Topal rolunu yeni səhnəyə gəlmiş gənc, lakin talantlı Cahan-gir Ağayev çox canlı, şux və inandırıcı ifa edir.

Bir sözlə, "Fərhad və Şirin" dramasının Şuşa səhnəsində nümayiş etdirilməsi teatr kollektivinin yeni qələbəsidir."³⁴

Teatrın yaradıcı və səviyyəsini aktyorların daxili potensial imkanlarını açıqlayan tələbkər yazarm bu resenziyası həmin dövr Şuşa teatrının professional sənət simasını göstərən ayna olmaqla, kollektivin zəngin gələcəyi olan perspektivindən xəbər verir.

³⁴"Kolkhoz bayrağı" qəzeti, 31 mart 1943-cü il N? 7.

Təbii ki, həmin dövrdə teatr kollektivi həm də arxa cəbhədə təbliğat-təşviqat işi ilə də ciddi məşğul idi. Hitler Almaniyasını, faşistləri ələ salan məsxərə-plakat tamaşaları kollektiv tez-tez zəhmətkeşlər qarşısında çıxış edirdi. Həmin dövrdə mövcud olan yoldaşlıq məhkəmələrinin şahidi olan teatr kollektivi tənbel və əliəyriyə, planı yerinə yetirməyənləri ifşa edən, satirik yozumlu səhnəciklərlə, Sovet Ordusunun qəhrəmanlığını əks etdirən odlu-alovlu publisist şerlərlə tamaşaçılar qarşısında vaxt-taşırı çıxış edərək, sabahkı qələbəyə inam hissi aşılayırdı. Teatrdağı səmərəli yaradıcılıq ab-havası, geniş planlı fəaliyyət dairəsi, eləcə də istedadlı aktyorların çoxsaylı tamaşaçı rəğbəti qazanması respublika incəsənətinə rəhbərlik edənlərin də diqqətindən yayınmadı.

1943-cü ilin iyun ayında Şuşa teatrının iki aktyoru - Əzizağa Məmmədov və Cəlil Bağdadbəyov "respublikanın əməkdar artisti" fəxri adına layiq görüldülər.

Sənətə və sənətkarə xüsusi sevgi bəsləyən şuşahlar həm-yerülərini bu uğuruna sevinərək, onları təbrik etməklə yanaşı, ümumşəhər yığıncağında onları həmişə bu yüksək fəxri ada layiq olaraq səhnədə çalışmaları arzu etdilər.

Bir müddətdən sonra isə Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatri dünya şöhrətli bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyovun adını fəxrlə daşımağa başladı...

Görkəmli bəstəkann musiqili komediyalan və opera əsərləri teatn repertuarını bəzəyərək, özünün orijinal səhnə təcəssümü və tamaşaçılara xoş əhval-ruhiyyəli ovqat bəxş edirdi. Məhz müharibə illərində bütün acılara-ağrılara, iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, Şuşa teatrının yaradıcılıq fəaliyyəti daha stabil, təsirli və yaddaqalan idi. Əlbəttə, teatrın repertuan zəif rejissor yozumlu, bəsit, fantaziyaadan məhrum olan səthi tamaşalardan da xali deyildi. Eləcə də ayn-ayrı aktyor yaradıcılığında saxta pafos, gərginlik, sünilik kimi gözə çarpan amillər də var idi. Bu amil ümumilikdə həmin dövr əyalət teatrları üçün xarakterik bir hal, ümumi bəla idi.

Belə ki, Bakı teatrlarının repertuarındakı əsərləri necə varsa, eləcə də səhnədə təcəssüm etdirmək cəhdi, həmçinin aktyor oyunlarına özlərini oxşatmaq istəyi, həmişə özünün yaradıcı zəifliyini göstərməklə teatrın ümumi inkişafına mane olan bir amil idi.

Digər tərəfdən realist səhnə məktəbi əsasında pərvəriş tapan aktyorlar çox vaxt yüksək vüsetli, romantik pafoslu oyun tərzii ilə realist oyun manerası arasında tərəddüdlər keçirməklə, heç də həmişə uğur qazanıb öz sənət məninii, fərdi aktyorluq sima-sımı göstərə bilmirdi.

Yeni istedadlı gənclər yetişdirib nəsillər arasında ənənəni qoruyub saxlamaq, hər bir teatrın sabahının təminatı demək olduğu halda, çox təəssüf ki, bu vacib amilə heç də teatrda həmişə əməl olunmurdu. Bu işə nəticədə, kadr cəhəzlərinə gətirib çıxarırdı. Teatrı düşdüyü yaradıcılıq böhranından çıxarmaq üçün yerli rəhbərlər Akademik Dram teatrının rejissoru Əliheydər Ələkbərovu 1946-cı ilin avqustunda Şuşa teatrına dəvət etdilər.

Əliheydər Ələkbərov qısa bir vaxtda, Ü.Hacıbəyovun "Mə-şədi İbad" musiqili komediyasını, "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm" operalarını tamaşaya qoydu. Lakin yaradıcılıq böhranı keçirən bir kollektivdə ən maraqlı rejissor quruluşları belə uzunömürlü ola bilməzdi.

Teatn inkişaf prinsiplərindən biri yeni sənət axtarışları ilə sıx bağlı olmasıdır. Təbii ki, belə hallarda rejissorların üzərinə çox mühüm yaradıcılıq vəzifəsi düşür. Təəssüf ki, çox vaxt teatn bəda rəhbərinin bu həqiqəti dərk etmək istəməməsi və köhnə üsul-idarə ilə işləmək prinsiplərinə arxalanması teatrda yersiz dedi-qoduya, yaradıcılıq nizam-intizamının zəifləməsinə səbəb olurdu. Ümid etmək olardı ki, müharibə qələbə ilə başa çatdıqdan sonra respublika Nazirlər Soveti yanında İncəsənət İşlər İdarəsi və yerli rəhbərlər teatrda mövcud olan neqativ hallara qarşı diqqət yetirərək, nöqsanların aradan götürülməsinə çəhşacaqlar. Lakin teatr rəhbərlərinin yaradıcılığa olan məsuliyyətsiz münasibəti, eləcə də yuxarı təşkilatların biganəliyi Şuşa teatrında yaradıcı ab-havanı zəiflədərək kollektivi tənəz-zülə aparırdı. Tez-tez teatr direktorunun dəyişdirilməsi, kollektivdə sağlam əhval-ruhiyyənin olmaması bu işi daha da sürətləndirirdi. Təbii ki, belə bir vəziyyətə teatrsevər tələbkər teatr tamaşaçıları biganə qala bilməzdilər. Şuşa teatrındaki mövcud nöq-sanlar və kollektivə qarşı olan belə biganə münasibətlərlə bağlı həyəcan təbii çalan "Kommunist" qəzetində dərc olunmuş məqalədə oxuyuruq: - "Üzeyir Hacıbəyov adına Şuşa teatrı vaxtilə respublikamızda qabaqcıl teatrlardan biri olmuşdur. Bu teatr təkcə Şuşada deyil, göstərdiyi gözəl və bədii quruluşları ilə ona qonşu olan rayonlarda da zəhmətkeşlərin hüsn-rəğbətini qazanmışdır. Şuşa teatrının repertuarı əsas etibarilə, musiqili əsərlərdən ibarətdir.

Teatrın doğrudan da qabil və istedadlı yaradıcı heyəti vardır. Lakin, son illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında İncəsənət İşləri İdarəsi və rayon təşkilatlarının zəif rəhbərliyi üzündən teatr gündən-günə gerilənmiş, bu gün olduqca acmacaqlı bir vəziyyətə düşmüşdür. İncəsənət işləri idarəsi yerlərdən verilən xəbərlərə etina etməmiş və teatrın işi ilə qəti surətdə maraqlanmamışdır. İCommunal və elektrik işi xərcləri vaxtında ödənilmir. Yerli kommunal təsərrüfat şöbəsi teatrın ona külli miqdarda borclu olduğunu nəzərə alaraq işi tez-tez kəsir ki, bu da tamaşaların gedişinə mane olur. Teatn əşyaları və müxtəlif avadanlıqları ayrı-ayrı adamlar tərəfindən oğurlanmış və mənimlənilmişdir. Vaxtilə burada olan geyimlər, pərdələr və s. müxəlləfatdan bir əsər qalmamışdır. Verilən tamaşalarda hər axşam aktyorlar eyni paltarları geydiklərindən tamaşanın keyfiyyəti aşağı düşür. Tamaşaların bədii quruluşu, dekorların olmaması üzündən çox zəif çıxır. Teatrın möhkəm repertuar planı yoxdur. Eyni əsərlərin oynanılması işilə heç kəs maraqlanmır. Maliyyə cəhətdən törənən çətin vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün teatrın rəhbərləri tez-tez müsəmirə və rəqs gecələri düzəldirlər ki, bu da teatrın əsas məqsədindən uzaqdır.

Şuşa teatrının zəif işləməsinin əsas səbəblərindən biri də aktyorlar arasında siyasi-tərbiyə işlərinin müntəzəm aparılmamasıdır. Teatrda əmək intizamı çox zəif qurulmuşdur."³⁵

Müharibədən sonrakı ilk illərdə Şuşa teatrının ümumi səviyyəsinə və mövcud durumuna ayna tutan bu yazıdan aydın olur ki, biganəlik məngənəsində çırpman teatrın gələcək sənət

³⁵"Kommunist" qəzetİ 1946-cı il 7 avqust.

taleyi sual altındadır. Teatrda ifaçı səhnə mədəniyyəti aşağı düşdükcə, böhran dərinləşirdi. Tələbkar teatr ictimaiyyətinin Şuşa teatrının sabahı ilə bağlı narahatlığı cavabsız qalmadı. Tezliklə teatra yeni yaradıcı qüvvələr cəlb olundu. Tanınmış aktyor və teatr təşkilatçısı olan Məmməd Ənirov teatra direktor, Ümid İsrəfiyov isə rejissor təyin olundu. Teatrın rəhbərliyi ilk növbədə kollektivdə nizam-intizamı möhkəmlətməklə yanaşı, repertuara yeni əsərlər daxil etdi. F.Əmirovun "Gözün aydın", "Ürək çalanlar", Ü.Hacıbəyovun "Əsli və Kərəm", Z.Hacıbəyovun "Əlli yaşında cavan", "Evli ikən subay", S.Rüstəmovun "Beşmənatlıq gəlin" və başqa musiqili komediyalar Şuşa teatrının səhnəsində yeni quruluş və ifalarda təcəssüm tapmaqla, öz tamaşaçıların yenidən sevin-dirməyə başladı. Əlbəttə, teatrın repertuarındakı ürəyəyatan mövzulu və melodiyalı, sadə gülüş və təmiz duyğulardan yox-rulmuş, tamaşaçıya zövq verən, kamil və bitkin əsərlər olan bu müəlliflərin musiqili komediya və operalarının uğurlu səhnə təcəssümünün təsir gücü də yadda qalan olurdu. Kollektiv üzvləri Simuzər Əmirova, Xamm Məmmədova, Sara Məmmədova, Əli Əhmədov, Yusif Ələkbərov, Əbülhəsən Məmmədov, Ənvər Məmmədov və Abbas Abbasovun bu tamaşalardakı məharətli oyumları təkcə şuşalılar deyil, ətraf Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Qaryagin və başqa rayonların tamaşaçıları da alqışlayırdılar.

Milli koloriti, üslub və janr xüsusiyyəti, nikbin ideya və xarakterik obrazları ilə seçilən, vokal və səhnə mədəniyyətilə diqqət çəkən bu əsərlər maraqlı aktyor oyunu ilə tamamlandıqca, tamaşaçıda təmiz emosional əhval-ruhiyyə aşılayır rəğbət hissi oyadırdı. Teatrda bu canlanmanı yüksək qiymətləndirən "Bakinski raboçi" qəzeti Ü.Hacıbəyov adına Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının bu uğurlu çıxışları ilə bağlı yazırdı: "Ay yanm ərzində teatrın kollektivi rayon səhnələrində qırxa yaxın tamaşa oynamış, bu əsərlərə səkkiz mindən çox tamaşaçı baxmışdır."³⁶

Teatr dövrü və zamanın qanunauyğun tələbi ilə bağlı olaraq sosializm və kommunizm quruculuğunu tərənnüm edən əsərlərə də geniş yer verirdi. Kommunizm ideyalarını təşviq edən, müasir

³⁶"Bakinski raboçi" qəzeti, 1947-ci il, 25 avqust.

həyat problemlərini açıqlayan, ictimai və sinfi münasibətləri əks etdirən müasir duyumlu pyeslərə də öz repertuarında yer verirdi. Lakin Şuşa teatrının repertuarının əsasını musiqili komediya və operalar təşkil edirdi. Bu da təbii idi. Çünki yerli tamaşaçının ruhu musiqi ilə pərvazlanıb uçurdu. Teatr kollektivi bu həqiqəti dərk etdiyindən çalışırdı ki, öz yaradıcılıq imkanı-ları bu janr və formada daha inandırıcı, təbii və səmimi bir tərzdə nümayiş etdirə bilsin...

Lakin teatrda yaradıcılıq ab-havasını rəhbər işçilərin biganə münasibəti üstələdikcə bu daxili çəkişmələrə daha çox rəvac verirdi. Tezliklə kollektivə Əsəd Cəfərov bədii rəhbər (1947) təyin olundu. Amma onun da teatrda vəzifə kürsüsündə ömrü uzun olmadı. 1948-ci ildə onu rejissor Əlihüseyn Hüseynov əvəz etdi.

Beləliklə, kollektivdə və Şuşanın teatr ictimaiyyəti arasında yeni sənət uğurlarından deyil, daha çox teatrın yaşayb-yaşa-maması ilə bağlı sabahkı taleyindən söz-söhbət açırdılar.

Əlbəttə, Şuşa teatrında böhran yaradıcı və iqtisadi vəziyyət həmin illərdə respublikamızın bir çox teatrları üçün xarakterik bir hal idi.

Belə ki, sovet cəmiyyətində ictimai-siyasi və iqtisadi durum mürəkkəb olduğundan, SSRİ-nin başqa respublikalarında olduğu kimi o cümlədən Azərbaycanda da bir çox şəhər və rayon teatrlarının kütləvi surətdə bağlanması tendensiyası başlandı.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 6 fevral 1949-cu il, 560 N^o-ü iqtisadi çətinliklərlə əsaslandırılan sərəncamı ilə bir qisim teatrların bağlanması qanuniləşdi. Siyasi əqidə ataları olan İ.V.Stalinin "insan yoxsa, problem də yoxdur", - iş prinsipinə layiqincə əməl edən yerli rəhbərlər bu sərəncamın həyata keçməsinə təmin etmək, teatr problemlərindən yaxa qurtarmaq məqsədilə

respublikamızdakı müxtəlif janr və formada fəaliyyət göstərən bir çox sənət ocaqlarının dövlət statusunu ləğv etdilər.

Dövlət statusu ləğv olunan teatr kollektivləri arasında Üzeyir Hacıbəyov adına Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatri da var idi.

Beləliklə, qədim sənət ənənələri olan Şuşa teatr tarixinin bir səhifəsinin qapamb, yenisinin yazılmasına yaşıl işıq yandırdı...

ŞUŞA MUSIQİLİ XALQ TEATRI

Dövlətin iqtisadi böhranını əldə bəhanə edən Şuşa teatrının bədxahları Üzeyir bəy Hacıbəyovun vəfatından sonra daha da cürətləndilər. SSRİ Nazirlər Sovetinin 560 Ne-li 6 fevral 1949-cu il qərarına istinad edən yerli biganə məmurlar İncəsənət beşiyi olan Şuşada Dövlət teatrını qapadılar. Lakin bu mənəvi korlar bir həqiqəti dərk edə bilmirdilər ki, onlar şuşahların dövlət statuslu teatrını bağlaya bilərlər, ancaq bu cənnət məkanda yaşayanların qəlbindəki sozə, səsə, musiqiyə mənəviyyatı zən-ginləşdirən, şüurları oyadıb-rövnəqləndirən teatr sənətinə olan sevgi dolu marağı, bəşəri duyğulardan yoğrulmuş arzunu söndürə bilməzlər.

Həmin dövrün sosial çətinliklə-rinə, partiya nəzarəti basqısına bax-mayaraq, şuşalılar öz teatrlarını yaşa-dırdılar. Yerli həvəskarlar dram dər-nəyində xüsusi həvəslə çahşır, öz taraaşaları ilə şuşalıların və şəhərin qonaqları qarşısında müvəffəqiyyətlə çıxış edirdilər. 50-ci illərdə artıq bu dərəayin repertuarında S.Vurğunun "Fərhad və Şirin", "Vaqif", Ü.Hacı-bəyovun "Məşədi İbad", S.Rüstəmin "Qaçaq Nəbi", C.Cabbarlının "Sol-ğun çiçəklər" əsərlərinin tamaşaları var idi. Müxtəlif səviyyəli bu tama-şaların səhnədə təcəssüm tapmasın-da yerli teatrsevərlərə Bakıdan Şuşaya istirahətə gələn görkəmli sənətkarlar yaxından köməklik edirdilər. Hətta yaşlı nəslin nümayəndələri xatırlayırlar ki, bu tamaşaların çoxunda Şuşada istirahət edən Sidqi Ruhulla, Rza Əfqanlı, Süleyman Tağızadə və başqaları yerli həvəskarlarla səhnədə tərəf-müqabil olmaqla onlara mənəvi dayaq olurdular. Hətta tez-tez Şuşada olan rejissor Əliheydər Ələkbərov yeni tamaşalara quruluş verilməsində yaxından iştirak edirdi.

Ə.Haqqverdiyev "Dağılan tifaq" Süleyman bəy-Yadigar Muradov.

. Yerli ziyalılarla yanaşı kurort şəhəri olan Şuşaya yay vaxt-larında dincəlməyə gələn sənət adamları ilə şuşalı tamaşaçıların görüşləri Özünəməxsus teatr ənənəsi olan bir şəhəri daha da teatral edirdi. Ona görə hər dəfə Şuşa qalasında, Cıdır düzündə, İsa bulağında SSRİ-nin müxtəlif regionlarından, respublika-larından gəlmiş yazıçılarla, aktyor və rejissorlarla, eləcə də Azərbaycanın özünün görkəmli sənətkarları ilə hər bir görüş əsl sənət bayramına çevrilirdi. Ü.Hacıbəyov "Əsil və Kərəm", Kərəm-Əmil Məmmədov, İsfahan padşahi-Teymur Məmmədov (rej. K.Məmmədov).

Bakı teatrlarının vaxtaşırı Şuşaya qastrolları isə şəhərin mə-dəni həyatında mühüm bir hadisəyə çevrilir, yerli sənətsevər-lərin sənət haqqında, uzun müddətli müzakirə obyektinə olurdu.

Bütün bu amillər Şuşanın teatr mühtini canlı və yaddaqalan etməklə şuşalıların səhnə sənətinə olan məhəbbətlərini daha da artırdı. Beləliklə, müxtəlif səpgili mədəni-kütləvi tədbirlərdə, söz-sənət məclislərində, məhsul bayramlarında yerli dram dər-nəyinin üzvləri xüsusi fəallıqla çıxış edir, gündəlik həyat-larında özlərinin tamaşaları və musiqi ifaları ilə öz doğma şəhər-lərinin mədəni həyat tərzini canlı və yaddaqalan edirdilər. 1982-ci ildə Şuşada mədəni-maarif texnikumu açıldı. Bu texnikumun özfəaliyyət kollektivinin rəhbəri şöbəsinin müəllim və tələbələrinin qüvvəsi ilə, rayon mədəniyyət evinin nəzdində fəaliyyət göstərən dram dərnəyinin yaradıcı qüvvəsi daha da möhkəmlənib qüvvələndirildi. Elə həmin ilin (1982) noyabrında dram dərəayinin üzvləri Altay Məmmədovun "Həm-yerlilər" komediyasını (rejissor - N.Mərdanov) tamaşasıma tamaşaçılar qarşısında uğurla oynadılar.

Məlumdur ki, Şərqi konsertlə-rinin və musiqili ədəbi-bədii məc-lislərin Şuşada xüsusi ənənəsi var. Söz, səs və musiqi xiridarlarını öz ətrafına toplayan belə məclislər yerli camaat tərəfindən həmişə xüsusi rəğbətlə qarşılanmışdı. Şuşa-lıların bu söz-sənət yanğısını gözəl dərk edən aktyor-rejissor Yadigar Muradov 1983-cü ilin noyabrında Mədəniyyət evinin səhnəsində musiqiçilərin, aktyor və müğənni-lərin iştirakı ilə "Məclisi fəramu-şan" (N.Axundovun) adlı bir pər-dəli

musiqili-ədəbi əsərə quruluş verərək şəhərdə bir sənət canlan-ması yaratdı. Şuşanın tarixində öz-lərinə məxsus yerləri olan sənət

adamlarının, şair və musiqiçilər: Fatma xamm Kəminə, M.M.Nəwab, Həsən Qara Hadi, Mir İbrahim, Məşədi İsi, Sadıq-can, Xarrat Qulu, Məşədi Əyyub Baki, Həsənəli xan Qaradaği^ Mirzəcan, Aşıq Pəri və Hacı Hüsünün obrazlarını "Məclisü Fəramuşan"da bir araya gətirib görüşdürən müəllim kompo zisiyası orijinal rejissor görümlü və duyumu ilə yozularaq səh^ nədə təcəssüm etdirildiyindən, Şuşada bir vaxtlar mövcud olmuş söz-sənət məclislərinin bu günkü layiqli davamı kimi tamaşaçılar tərəfindən layiqincə qiymətləndirilərək alqışlandı.

Tamaşaçılar tərəfindən çıxışlarının rəğbətlə qarşılandığı

görən dəmək üzvləri daha böyük həvəslə bir-birinin ardınca A.Məmmədovun "Yadımdamı?" (rejissor R.Zərdabi), S.M.Qəni-zadənin vodevilləri əsasında "Xor-xor", "Axşam səbri xeyir olar", "Dursunəli və Balhbadi" (rejissor Y.Muradov), M.İbrahi-movun "Yaxşı adam" (rejissor N.Mərdanov), S.Rüstəmin "Gəldi gedər" (rejissor N.Mərdanov), Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal aalın" rejissor Y.Muradov) əsərlərinin tamaşaları xüsusi həyəcan və sevgi ilə oynadılar.

Şuşadakı dram dərnəyi üzvlərinin oynadığı tamaşaların uğurlu sənət səs-sorağı respublika Mədəniyyət nazirliyinə və onun nəzdində fəaliyyət göstərən, birbaşa yaradıcı öz-fəaliyyət kollektivlərinə və xalq tearlarına rəhbərlik edən Elmi-Metodiki Mərkəzin rəhbərlərinə də çatdı.

Artıq dram dərnəyinin potensial yaradıcı imkanların geniş olduğunu görən, respublika Elmi-Metodiki Mərkəzinin qərar ilə 1987-ci ildən kollektiv Şuşa Musiqili Xalq teatri adını daşımağa başladı. Səhnə fəaliyyətlərinə diqqət yetirildiyini görən kollektiv üzvləri özlərinə qarşı tələbkarlıqla yanaşmağa professional səviyyələrini yüksəltməyə, repertuarlarını daha da zənginləşdirməyə başladılar. Səhnədə güclü səs və aktyorluq məharətinə malik olan M.Əliyev adlı Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun məzunları, həm də Şuşa mədəni-təarifat texnikumunun müəllim-ləri Yadigar Muradov, Teymur Məmmədov, Azad Məmmədov, tələbələrindən Müşfiq Mehdiyev, Lyuba İsmayılova, Pimhan Həsənquliyev, Bilqeyis Əfəndiyeva, Familə Novruzova, İpək Aslanova və başqaları, artıq Şuşada istedadlı bir sənətçi kimi tanınmaqda idilər. Tezliklə xalq teatrının repertuarına S.Ələsgərov və Ş.Qurbanovun "Özümüz bilirik" operettası (rejissor Y.Muradov), Ü.Hacıbəyovun "Əsli və Kərəm" operası (rejissor K.Məmmədov), B.Vahabzadənin "Kimdir haqlı?" dramının (rejissor K.Məmmədov) tamaşaları daxil edildi.

Xalq teatrlarına baxış-müsabiqədə fəal iştirak edərək diplom və mükafata layiq görülən Şuşa Musiqili Xalq teatrı 1987-ci ildə Bakıda, Ş.Məmmədova adına Opera studiyasının səhnəsində Ü.Hacıbəyovun "Əsli və Kərəm" operasının tamaşası ilə paytaxt tamaşaçıları qarşısında uğurla çıxış edərək, öz professionalıqları ilə teatr ictimaiyyətinin diqqətini özlərinə yönəldə bildilər. Kollektiv üzvlərinin vokal imkanları və səhnə mədəniyyəti diqqəti cərkərək, onların professional səviyyələrinin yüksək-liyinə dəlalət edirdi.

Şuşa Musiqili Xalq teatrının tezliklə dövlət statuslu teatra çevriləcəyi artıq heç kəsdə şübhə doğurmurdu. Təkcə şuşalılar deyil, bütün teatrsevərlərin gözlədiyi həmin gün nəhayət ki, gəldi. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 11 may 1990-cı il tarixli qərarı ilə Şuşada Dövlət Musiqili Dram teatrı yaradıldı. Böyük sənət eşqi ilə yanaraq, əlçatmaz, ünyetməz arzularda dram dərnəyinə gələn, bütün çətinliklərə sinə gərən xalq teatrının üzvləri, eləcə də dövr və zamanın sınaqlarından üzuağ çıxan Şuşa sənətsevərləri axır ki, öz sənət istəklərinə nail oldular.

Azərbaycan tarixinin acılı-şirinli, təlatümlü sınaq ilində Şuşa-da Dövlət teatrı yaradıldı. Dostlar bu sənət bayramı xəbərindən sevindilər, düşmənlərimiz isə üzde susaraq pusquda durdular... Hələ ki, gəlin elə buradaca gələcək taleyindən xəbərsiz olan Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının kollektivinə, Şuşanın teatr tarixi səhifəsinə maraqlı, bənzərsiz tamaşalar yazmasını arzulayaraq... Çünki gələcəkdə sənətin şöhrətli dəfnə yarpağından hörülmiş çələnginin Şuşa teatrının başına qoyulması, onların istedad və bacarığından, zəhmətsevərliklərindən və iradəli olmalarından çox asılıdır.

Vaqif poeziya bayramı. Vaqif-K.Məmmədov, Qacar-T.Məmmədov. (Şuşa 1989-cu il).

— Bu xoş arzu və diləklə onlara yeni-yeni uğurlu, təsirli, yad-daqalan, rəngarəng palitrah tamaşalar və bol-bol tamaşaçı alqışı arzulanıb, keçək Şuşa teatrının sabahkı səhifəsinin yazılışına. Çünki alın yazısından qaçmaq olmaz. Yazılan yazılmış, olan olacaq! **ŞUŞA DÖVLƏT MUSİQİLİ DRAM TEATRI**

XX əsrdə bir neçə dəfə dövlət tərəfindən müxtəlif dövrlərdə açılıb-bağlanan ictimai-siyasi ab-havanm, ideoloji basqınm təzyiq-lərinə tnəruz qalan, başsız idarə rəhbərlərinin biganəliyinin qurbanı olan Şuşa teatr zamanının sınaqlarından üzüağ, başı uca çıxaraq əsrin sonuncu onilliyinə - 1990-cı ilə gəlib çıxdı. Dövlət statuslu teatrlarm açılıb-bağlanması şuşalı sənətsevərləri məyus etsə də, onların qəlbindəki böyük arzulardan yoğrulmuş teatr sənətinə olan sevgini, məhəbbəti söndürə bilməmişdi. Onlar özünəməxsus sənət tələbkarlığı, yaradıcılıq ənənəsi, oyun dəsti-xətti olan Şuşa teatr mühitində, heç kəsdən heç bir göstəriş gözləmədən, yeni-yeni tamaşalar oynayıb öz yerli tamaşaçıları sevindirirdilər. Sənətsevərlər çox gözəl bilirdilər ki, öz yaradıcılıq sənət siması, sənət ənənəsi olan tarixi bir şəhərdə Dövlət teatrının açılması zərurət olduğu kimi həm də labüdü idi. Sadəcə, bu mənəvi həqiqətin həyata keçməsinin gec-tezi vardır.

Sənət yangılı, teatrsevər şuşalıların bu intizama 1990-cı ilin mayın 25-də son qoyuldu. Həmin tarixi məqamda Şuşanın mənəvi, mədəni-ictimai həyatında mühüm bir hadisə baş verdi.

Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 11 may 1990-cı il 200 N^o-li qərarına əsasən respublika Mədəniyyət nazirliyinin 25 may 1990-cı il 192 Ne-li əmri ilə Şuşada Dövlət Musiqili Dram Teatrı yaradıldı.

Dövlət statuslu Musiqili Dram teatrının açılmasına respub-likamızın mənəvi iqliminə əsas demokratiya, aşkarlıq ab-hava-sımn, ictimai-siyasi hadisələrin təsiri olsa da, əsas səbəb Şuşada professional səviyyəli teatr kollektivinin olması idi.

Şəhərin Mədəniyyət evində yerləşdirilən Musiqili Dram Teatrının fəaliyyətini təmin etmək üçün qısa bir zamanda yaradıcı və texniki heyəti bir yerə yığmaq mümkün oldu.

M.A.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun yetirməsi, aktyor-rejissor Yadigar Muradov Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının bədii rəhbəri - direktoru təyin olundu. Şuşalılar Yadigarın sənət yangısından, yaratdığı eşqindən, yaradıcılıq imkanlarından çoxdan xəbərdar idilər. Çünki Yadigar Muradov İncəsənət institutunu bitirdikdən sonra bir müddət Ə.B.Haqverdiyev adına Ağdam Dövlət Dram Teatrında aktyor kimi fəaliyyət göstərmiş, bir çox əsərlərdə müxtəlif səpgili obrazlara səhnə həyatı bəxş etmiş, tamaşaçı rəğbətini qazanmışdı.

Daha sonralar isə o, Şuşa mədəni-maarif məktəbində sə-nətdən dərs deməklə yanaşı, həm də şəhərdəki bir çox musiqili ədəbi-bədii gecələrin, tamaşa və mədəni kütləvi tədbirlərin təşkilatçısı və iştirakçısı olmuş, artıq Şuşanın qaynar incəsənət aləmi ilə qaynayıb-qarışmışdı. Elə ilk gündən Yadigar öz ətrafına, ürəkləri sənət eşqi ilə çırpman, böyük səhnədə çıxış etmək arzusu ilə yaşayan, sənət yangılı gəncləri toplaya bildi. Bu işdə yerli ziyahlar onun yaxın köməkçisi, həmfikirləri oldular. Teatrın bədii şurası qərara aldı ki, teatrın sehrli məxmər pərdəsi böyük Üzeyir bəy Hacıbəyovun dünya şöhrətli musiqili kome-diyası olan "Arşın mal alan"la açılınsın. Bundan başqa, teatrın repertuanna S.Ələsgərov və Ş.Qurbanovun "Özümüz bilirik" musiqili komediyası və E.Baxışın "Uzun Həsən" tarixi dramı daxil edildi. Kollektiv böyük həvəs və məsuliyyətlə gecəni-gündüzə qataraq əsərlərin məşqinə başladı. Amma görünür, tale yazısından qaçmaq mümkün deyilmiş. Necə deyərlər, sən saydığını say, gör fələk nə sayır...

Rus imperiya siyasətinin əsas tərkib hissəsi olan, parçala -hökm sür təcavüzünün həyata keçməsində, Pyotrın vəsiyyəti bütün dövrlərdə rus siyasətçilərinin əsas proqramı olmuşdur. Hələ çar Rusiyası dövrü həmin vəsiyyət əsasən türk xalqlarına qarşı yönəlməklə, öz təcavüzkar məqsədlərinə istənilən vaxt nail olmaq üçün Qafqazda mənəviyyatsız, yaltaq və simasız erməni amilindən bir alət kimi istifadə etməyə üstünlük verirdi. Tarixin ən şərəfsiz gizli müqaviləsi, məhz həmin vəsiyyət əsa-sında caynaqlan qanlı rus imperiya siyasətçiləri ilə millətçi simasız erməni seperatçı nöqərləri arasında bağlandı. İrandan, Suriyadan və dünyanın başqa yerlərindən yazıq donuna girmiş iblis silqətli erməniləri, dilbər guşəmiz olan Qarabağa köçürdü yerləşdirməyə başladılar. Elə həmin vaxtdan Rusiya Azəri tür-künə qarşı, gələcəkdə istənilən zaman hökmündə istifadə edə biləcək gizli, yavaş-yavaş işləyən erməni millətçilik bombasını

yerləşdirdi. Ürəyi geniş, bir az sadələvh, bir az da özünə və özününkülərə qarşı biganə olan Azəri türkünə isə beynəlmilətlik laylası çalmağa başlandı. Çar Rusiyası formasiyasını bolşevik-Sovet Rusiyası əvəz etdi. Üzdə hər şey dəyişdi, "bey-nəlmilətlik laylası" daha yüksəklərə qaldırıldı, dəyişməyən isə vəziyyətə münasibət oldu. Dünyaya dağılmış "Böyük Ermənistan" yaratmaq eşqi ilə yaşayan vətənsiz erməni daşnakları yüksək vəzifəli sovet siyasətçilərinə hər vasitə ilə yol tapmaqla, bir vaxtlar çar Rusiyasının əli ilə qoyulmuş millətçilik bombasını işə saldılar. SSRİ kimi böyük bir imperiya dövlətində aşkarlıq, demokratiya adı ilə dünya siyasətçiləri arasında ad çıxarmaq istəyən, ermənipərəst, bütün türk dünyasının düşməni, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının baş katibi Mixail Qorbaçov, ermənilərin çoxdankı arzularının həyata keçməsinə yaşıl işıq yandırdı. Bir çox xalqlara qarşı ikiüzlü siyasət yeridən Kremlin o vaxtkı rəhbəri Mixail Qorbaçovun (sonradan onun əmri ilə sovet ordusu Vilnüsdə latışları, Tiflisdə gürcüləri, Bakıda azərbaycanlıları qana qəltan edəcəklər) satqın simasızlığı, Qara-bağ qılgıncılığının alovlanmasına səbəb olmaqla, milyonlarla insanların taleyinə faciə izinin düşməsinə səbəb oldu. Məhz erməni separatçıları ilə əlbir olan Mixail Qorbaçov, XX əsr dünya siyasətçiləri arasında öz satqın siması ilə milyonlarla insanın qətlə yetirilməsinə rəvac vermiş dövlət başçısı kimi Hitler və Stalinlə bərabər qatü-cəllad olaraq, Azəri türkünün lənətinə layiqdir. Aşkarlıq və demokratiya oyunundan məharətlə istifadə edən iblis təbiətli erməni separatçıları, "Böyük Ermənistan" xülyasını həyata keçirmək üçün gizli niyyətlərini çəkinmədən açıqca həyata keçirməyə başladılar. Azərbaycana qarşı torpaq iddiası irəli sürən ermənilər, Qarabağın Ermənistanı verilməsinə dair Ermənistanın Ali Soveti səviyyəsində qərar da çıxartdılar. Bütün bu, heç bir əsası olmayan qanunsuz qərar, ermənipərəst Sovet rəhbərlərinin gözü qarşısında baş verirdi. Mənəviyyətsizlik yolu-nu tutmuş, simasız Sovet rəhbərləri erməni tələsinə düşdülərindən, birtərəfli mövqe tutmaqla, heç bir tədbir görməməklə, erməni separatçıları daha da şirnikləndirdilər. Ermənilər Azərbaycanın sərvəti olan Topxana meşəsinə balta çalmağa başladı. Erməni əməllərinə Sovet rəhbərlərinin göz yumduğunu görəndə Azərbaycan xalqının səbri tükəndi, millət meydanlara axışdı... Haqq, ədalət, qanun tələbi meydanlardan ucalmağa başladı. Lakin Sovet rəhbərlərinin gözləri kor, qu-laqlan isə kar idi... Öz biganəlikləri, rəvqesizlikləri ilə Mixail Qorbaçov və onun komandası SSRİ-nin dağılmasına, millətlər arasında qarşıdurmanın, müharibə ocaqlarının yaranmasına rəvac verdilər... Sonradan müstəqillik əldə edən bir çox respublikalarda bu müharibə ocaqlarını söndürmək heç də asan olmayacaq... Kreml rəhbərlərinin Azərbaycana olan ikili biganə siyasəti, insanları meydanlara çıxardı.

1988-ci ildən başlayaraq xalq hərəkəti bütün respublikanı əhatə etməyə başladı... Azadlıq, müstəqillik nidası itıma çevrildikcə, İmperiya qorxuya düşməyə başlayırdı... Bu inamı qırmağın yolunu isə o, Özünəməxsus olan dəyənək, top-tüfəng xofu ilə, eləcə də hər bir xalqın içərisində olan inkubator tipli manqurtlaşmış, milləti məlum olmayan, vəzifə və var-dövlət düşkünü olanlarla əlbir olmaqda görürdülər.

Lakin imperiya qüvvələrinin tətbiq etdikləri bu amillər də, Azərbaycan xalqının inamını qıra bilmədi...

Azadlıq və müstəqillik inamı hər şeydən üstün olsa da, SSRİ rəhbərlərinin birtərəfli siyasəti sayəsində erməni daşnakları silahlanaraq, tərksilah olunmuş Azərbaycana qarşı bütün dünya-mn gözü qarşısında silah basqma, təcavüzə başladı...

Azərbaycanın haqq səsinə isə səs verən yox idi. SSRİ rəhbərləri kimi dünyanın da gözü kor, qulağı kar idi. Bu birtərəfli biganəlik nəticəsində Azərbaycanın 20 faiz torpağı erməni-rus birləşmələrinin təcavüzünə məruz qaldı.

Şəhərlərimiz, kəndlərimiz dağılıb-yandı, şəhid ruhları göylərdə nigaran qaldı. 1 milyon azərbaycanlı yerindən-yuva-sından qaçqın-didərgin düşməli oldu... Respublikamızın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadh, Zəngitan, Laçın, Kəlbəcər, Şuşa kimi şəhər və rayonlarımız erməni faşistlərinin caynağına keçdi... Böyük arzu və istəklə, öz sənətləri ilə insanların mənən zənginləşməsinə, gülüb-əylənməsinə, bəzən də düşünüb-daşınmasına xidmət etmək istəyən Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının kollektivi də, öz tamaşaçıları ilə birlikdə 1992-ci ilin mayda doğma şəhərdən didərgin-qaçqın düşməli oldu.

Tarixin müxtəlif dövrlərdəki səhifələrində olduğu kimi, za-man öz hökmü ilə onlan yenidən yeni smaqlara çəkməli oldu...

"Dünya bir səhnədir, insanlarsa aktyor, hər kəs öz rolunu oynayır" söyləmiş bir vaxtlar Şekspir... Bu gütikü dünya səhnəsində hələ ki, Azərbaycan kimi bir məmləkətin şirinli-acılı tale faciəsi oynanılmaqdadır... Sonda kimin güləcəyini, kimin ağlayacağını, sizli-bizli, gelin, hörmətli oxucu, buraxaq tarixin vicdanma və gələcək zamanın hökmünə.

Özümüz isə qayıdaq Şuşa teatrına.

Bir çox xeyirxah insanlann, mədəniyyət və incəsənət xadim-lərinin, Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlunun təşəbbüs və himayədarlığı ilə Şuşa teatrı 1992-ci ilin avqust ayından Bakıda, Gənc Tamaşaçılar teatrının binasında yerləşdirildi, gələcək fəaliyyətinə şərait yaradıldı. Çünki bu teatr, bir vaxt yenidən Şuşaya qayıtmalı və öz pərdəsini şuşahiar üçün yenidən açma-hdır. Bu inam dolu arzunun bir vaxt həyata keçəcəyini bilən teatr kollektivi yaşamah, yaratmalı, öz professional səviyyəsini yüksəltməklə təkmilləşdirməlidir...

Hələlik isə bu inamla teatrın yaradıcı heyəti 1993-cü il fevralın 12-də Bakıda, Üzeyir bəy Hacıbəyovun "Arşın mal alan" musiqili komediyasının tamaşası ilə öz pərdəsini tama-şaçıların üzünə açdı...

Şuşa teatrının bu sənət sevincini böiməyə teatrsevər tamaşaçılarla yanaşı, respublikamızın tanınmış sənət adamları, teatr ictimaiyyətinin nümayəndələri gəlmişdilər. Çıxış edənlərin arzu-istəklərinin hamısında bir ana xətt - Şuşaya qayıtmaq, bu tarixi sənət ənənəsi olan şəhərin səhnəsində Üzeyir bəyin komediyalarını yenidən oynamaq arzusu təşkil edirdi.

Şuşa teatrının açılışına daxili Hərini sevinc və qüssə əhval-ruhiyyəsi çuğlamış, içlərində sabaha inamla yaşayan tamaşaçılar toplaşmışdılar.

Üzeyir Hacıbəyovun ürəkləri rıqqətə gətirən musiqisi, nikbin əhval-ruhiyyəli əsərləri həmin axşam bu inamın gec-tez realla-şacağına zəmin yaradırdı.

Böyük Üzeyir bəyin bu məşhur komediyası dünya səhnə-lərində, etəcə də professional Azərbaycan teatrlarının səhnə-lərində uğurla oynanmış, neçə-neçə aktyor və rejissor nəslə bu əsərlə şöhrət qazanmış, bir neçə tamaşaçı nəslə bu komediyaya baxıb ürək dolusu gülüb-düşünüb, tərbiyəvi saf gülüşdən həzz almışdı.

Görkəmli aktyor, rejissor, pedaqoq, xalq artisti Rza Təhmasib həmin musiqili komediya əsasında Azərbaycan incəsənətinin sönməz ulduzları olan Rəşid Behbudov və Leyla Bədərbəylinin iştirakı ilə "Arşın mal alan" bədii kino - filmi çəkmiş, məhz bu füm dünyanın bir çox kionteatrlarında göstərilmiş, zəngin mənəvi dəyərlərə malik Azərbaycan xalqını dünyada tamtmaqla yanaşı Üzeyir bəy Hacıbəyov dühasının şöhrətini vətənimizin sərhədlərindən uzaqlara, bütün dünyaya yaymışdır.

Sonradan "Arşın mal atan" musiqili komediyası Yaxın Şərq-də, Avropada, keçmiş SSRİ məkamında bir çox teatrların səhnə-sində tamaşaya qoyulmuşdur. Hətta həmişə gözləri başqaların torpaqlarında, mənəvi dəyərlərində olan simasız ermətit daşnak-ları Üzeyir bəy Hacıbəyova məxsus olan bu şöhrət çələnginə də göz dikmiş, guya bu əsərin erməni müəllifinə məxsus olduğunu bir vaxtlar iddia da etmişlər. Lakin sonradan haqq öz yerini almış, erməni simasızlığı ifşa olunmuşdur,

XX əsrin əvəllərində qələmə alınmış bu operetta Özünün mövzu aktuahğı ilə yanaşı, obrazların bədii bütövlüyü bitkinliyi, emosionalhğı ilə diqqəti çəkməklə, tip və xarakter baxımından zəngin olmaqla bərabər, həm də orijinal musiqisi ilə yadaşlara yazılmış, qəlblərə yol tapmışdır. Əsərdə aktyoroyunu və rejissor işi üçün zəngin həyati ədəbi materialın olması, komediyaya müraciət edən yaradıcıların daxili imkanların ortaya çıxmasına zəmin yaradan əsas amillərdən biridir.

Ona görə də bu tamaşada iştirak edənlər də aktyorluqla yanaşı, yüksək səsə malik vokal imkanları, güclü musiqi duyumu və rəqs məharəti olmaqdır. Bunlardan başqa, Üzeyir Hacıbəyovun ustahqla qələmə aldığı bu komediyasmdaki müxtəlif xarakterli obrazlara, hər bir aktyor Öz oyun məharəti ilə xüsusi rəng verməyi bacarmalıdır. Ona görə sənətsevərlərin həyat və intizar içində tamaşa gününü gözləməsi təbii idi. Bir də söz-sənət beşiyi olan Şuşada, heç də hər kəsə qulaq kəsilib baxmazlar. Hər bir şuşalı elə birinci ağızdan qarşısında çıxış edənin istedadının dərəcəsini müəyyən edə bilər.

Ona görə də şuşalıların qarşısında çıxış edənlərdə səs-istedad-zəhmətsevərlik, bir də cəsarət olmaqdır. Bu hiss və düşüncə ilə çuğlanmış tamaşaçılar tamaşa günü Əsgərin (Y.Muradov) şirin, ürəyəyatan, qulaqoxşayan səslə oxunan ariyası salona toplaşanların həyəcamını alqışına çevirdi. Yadigar Muradovun ürək yangısı ilə oxuduğu var-ddvləti aşib-daşan, amma dünyamın elə belə gəlib - belə getməsinə ürəkdə deyil, dildə təəccüblənən tacir Əsgərin pərişanlığına səbəb ürək dostunun, qəlb sirdaşının olmamasıdır.

Nələndir ney kimi avazeyi -
eşqim bülənd, Nələ tərkin qılmazam ney
tək kəsilsəm bənd-bənd...

Yadigar Muradov (Əsgər) səhnəyə daxil olduğu ilk andan tamaşaçını ələ ahb, hadisələrin axan ilə ardınca aparmağa başladı. Onun ardınca səhnəyə daxil olan, əvvəlcə bacısı oğlunun dərdini sadəlvəhcəsinə anlaya bilməyən, ancaq sonradan onun evlən-mək istəyini bilərək sevinədən qanadlamb tez-tələsik çadrasım başına atıb qız axtarmağa getmək istəyən Cahan xala (M.Səfərova), ağasının evlənmək istədiyini ilk duyan, evlənmək söh-bəti zamam ailə məşvərətində fəal iştirak edən, mövzuya mü-nasibətini sifət cizgiləri və mimikaları ilə aydın bildirən, ağa-nökər münasibətlərində öz yerini gözəl bilən Vəli (R.Şahsu-varov), Əsgəri arşın malı satmağa vadar edən, əslində sonrakı hadisələrin səbəbkarı olan, ağıl və düşüncəsi ilə seçilən, dar ayaqda dostu dəyərli məsləhətlər verən, hazırcavab Süleyman bəy (M.Mehdiyev) arşınmalçı ilə baxış-badışdıqdan sonra atasının dediyi kimi ərə getmək istəməyən, eşqin gücü ilə arşınmalçı üstündə atası ilə mübahisə etməyə cəsarət edən, qaçırıldıqdan sonra özünü öldürmək istəyən, lakin nəticədə öz istəyinə nail olan Gülçöhrə (A.Teymurova), bir nəfər molla, üç manat pul və bir kəllə qənd, vəssalam-şüttamam deməklə, çoxlarının da onun kimi düşündüyünü deyən, hincinardan-uçiteldən xoşu gəlməyən, pulun tacirdə olduğunu gözəl bilən Sultan bəy (T.Məmmədov), öz xanımlarına dəyərli həyat dərsi verən, amma Öz bəxtindən gileyli, diribaş Telli (S.Əliyeva) və başqaları Üzeyir bəy komediyasındakı nikbin əhval-ruhiyyəni, şuxluğu, öz canlannda-qanlarında duyub təbii və səmimi oyun-lan ilə nümayiş etdirən aktyorlar - tamaşaçıların intizarına son qoyub, onlara qəlb rahatlayan, ürəkdən gələn, göz yaşardan gülüş bəxş edib, hərərətli alqış qazandılar. Rejissor məharəti sayəsində müxtəlif xarakterli obrazların daxili aləminə, düşü-nülmüş bədii yozum açarı tapan aktyorlar öz inandıncı, təbii və səmimi oyunları ilə Əsgəri, Cahan xalam, Vəlini, Süleyman bəyi, Gülçöhrəni, Sultan bəyi, Tellini və başqalarını tamaşaçılara sevdirə bildilər.

Əsərin uğurlu olması tamaşanın quruluşçu rejissoru, həm də səhnədə Əsgər obrazını təcəssüm etdirən Yadigar Muradov-dan çox asih idi. O da, ona olan bu inamı doğruldaraq, həm orijinal səhnə yozumu, həm də aktyor oyunu və vokal ustalığı ilə obrazın bədii bütövlüyünə nail olur, ilk andan tamaşaçı diqqətini çəkməklə yadda qalırdı.

Yeri gəlmişkən, Əsgər obrazının başqa bir ifaçısı Azər Qa-farov da, özünəməxsus oyunu ilə növbəti tamaşada sənətse-vərlərin qəlbinə yol tapa bilmişdir.

"Bəlkə biz də bir gün gördük" arzusu ilə yaşayan Əsgərin bu xeyir işindən ona da pay düşəcəyinə ümid edən Cahan xala obrazım Mahi Səfərova səhnədə ustalılıqla yaratmaqla, ona tamaşaçı alqışı qazandırdı. Öz Gülçöhrəsinin daxili dünyasını -düşüncəsini, iztirablarını, həyəcan və hisslərini səs oyunu ilə məharətlə duyub tamaşaçıya çatdıran Aygün Teymurova həm də özünün səhnə mədəmyyyəti ilə seçilərək diqqəti çəkirdi.

Teymur Məmmədovun səhnədə yaratdığı xarakter baxımını-dan başqalarından fərqlənən, bəzən dildə əsib-coşan, ancaq ürəyi yumşaq Sultan bəy obrazı duzlu, emosional-təbii oyunu ilə tamamlamaqla, düşünülmüş hər bir hərəkəti, sözü və jesti ilə tamaşaçıya şən əhval-ruhiyyə aşılamaqla, gülüş bəxş edirdi. Yeri gəlmişkən, M.A.Əliyev adına Azərbaycan dövlət İncəsənət İnstitutunun dram və kino aktyorluğu şöbəsinin yetirməsi olan Teymur Məmmədov bir müddət Ağdam Dövlət Dram teatrında çalışdıqdan sonra Şuşa Mədəni-Maarif Texnikumuna dəvət edilmişdir. Həmin sənət ocağında aktyor və rejissor sənəti fənnini tələbələrə tədris edib öyrədən Teymur Bayram oğlu Məmmədov həm də Şuşa teatrının səhnəsində Sultan bəy (Ü.Hacıbəyov "Arşın mal alan"), İsfahan padşahı ("Əsli və Kərəm"), Murtuzov (S.Ələsgərov və Ş.Qurbanov "Özümüz bilərik") kimi müxtəlif xarakterli və təbiətli obrazları canlandırmışdır. Özündən razı,

bir az da təkəbbürlü, mövcud qanunlara razi, tək onu ərə versinlər istəyi ilə yaşayan, Süleyman bəyə bir baxışdan vurulub hayıl-mayıl olan Asya - Ceyran Əzimova oyununda inandırıcı olmaqla, tamaşaçıda özünə qarşı rəğbət hissi oyadırdı. Tərəf-müqabillərindən fərqli olaraq Səidə Əliyeva öz Tellisini dilli-dilavər, hərəkətlərində çox dinamik, şux, zəhmətkeş bir qul-luqçu kimi təqdim etməklə, çox asanlıqla tamaşaçı qəlbinə yol tapıb, onların rəğbətini və alqışım qazanırdı. Ümumilikdə, tamaşanın başqa iştirakçıları da komediyanın səhnədə uğur azanması üçün əllərindən gələni əsirgəmərdilər. Səhnə ayağı sayılı olan bu tamaşanın uğurlu taleyi, keçmiş şöhrətini bərpa etmək istəyən Şuşa teatr kollektivinin gələ-cəkdəki yaradıcı istək və arzularına rəmzi uğur açarı oldu.

Rejissor tərəfindən aktyor ansamblının düzgün seçilməsi, yaradıcı kollektivin heç kəsə bənzəməyən oyunu, düşünülmüş, özünü doğruldan səhnə mizanları, əsərin ruhuna uyğun lakonik tərtibat, tamaşanın orijinal sənət hadisəsinə səbəb olmaqla, teatr ictimaiyyətinin diqqətini özünə çəkdi.

Bu uğurda quruluşçu rəssam Valeh Məmmədovun, dirijor Telman Hürabətovun, baletmeyster Rəna Məhərrəmovanın, xor-meyster Möhübbət Abbasovun öz layiqli sənət payları var idi. Ancaq bu tamaşanın səhnə təcəssümündə Yadigar Mura-dovun xüsusi xidməti olmaqla yanaşı, Əsgər obrazının onun yaradıcılığında xüsusi yeri vardır. Özünəməxsus ifa tərzii ilə yadda qalmış Əsgər obrazı Yadigarın bütün yaradıcılığı boyu onunla birgə olacaq.

"Arşın mal alan" tamaşası ilə bağlı bu qeydləri edərkən, yadıma sonradan şahidi və iştirakçısı olduğum bir görüş düşdü.

1995-ci ilin martında öz Gülçöhrəsi ilə dünyanı özünə valeh etmiş, Azərbaycan səhnəsinin və ekranının bənzərsiz gözəli, xalq artisti Leyla xamm Bədirbəylinin yubileyi ilə əlaqədar Teatr Xadimləri İttifaqında teatr ictimaiyyətinin, görkəmli sənət-karların iştirakı ilə görüş keçirilirdi.

Leyla xammı Aktyor Evində qarşılayanlar arasında Yadigar Muradov da var idi. O, Əsgərin ariyasını həzin bir səslə oxuya-oxuya Leyla xanımınla birgə görüş iştirakçıların toplaşdığı məclisə daxil oldu. Görkəmli sənət-karların alqışlanm, gözəl hisslərlə çuğlanmış Leyla xammın, həyəcanlı-titrək səsi kəsdi: -"Oğlum, bu gözəl, həzin səslə Əsgərin ariyasını oxumaqla, qəlbimi rıqqətə gətirdin, məndə xoş hisslər oyatdın. Çox sağ ol! Məni gəncliyimə, Gülçöhrəli günlərimə, o gözəl anlara qaytardın." Bu sözləri deyib, onun aJnından öpdü. Leyla xanımın bu sözlərindən cəsarətlənən Yadigar, Əsgərlə Gülçöhrənin duetindən başqa bir parçanı oxumağa başladı.

Öyrənib pürfənd oldum Görənə rişxənd oldum

Hər bir dərdə mən doldum Səni gordum, bənd oldum. Elə bənd oldum, elə bənd oldum, Elə bənd oldum, dilbər. Dura bümərəm sənsiz.

Sevincdən gözü yaşarmış Leyla xanım onu bağırma basdı. Məclisi isə alqış səsləri bürüdü.

Görünür, əsl sənət və sənətkarlıq o vaxt yadda qahr ki, həmin sənət möcüzəsi emosional bir tərzdə qəlbləri rıqqətə gətirmiş olsun.

Həmin xoş hissləri, dəqiqələri biz Leyla xanımınla görüş mə-qamında yaşadığımız... Yaxşı ki, gələcək nəsillər və teatrsevərlər üçün həmin görüşün xoş xatirələri əks olunmuş video-kaset Teatr Xadimləri İttifaqının video-arkivində qorunub saxlanmaqdadır.

Klassik əsərdə oynamaq - öz daxili potensial yaradıcılıq imkanını sınağa çəkmək deməkdir.

Bu klassik sənət məktəbində heç də hər səhnəyə çıxan qalib olmur. Amma daxilində istedad qığılcımı olanların imkanları klassik əsərdə sənət alovuna çev-rilib, həmin yaradıcı aktyorun-rejissorun gələcək sənət taleyini müəyyən edə bilər. Zəngin bəşəri dəyərlərdən, global insani problemlərdən, ehtirash çılğın hiss və qəlb çırpıntılarında, tə-fəkkür süzgəcinin fəlsəfi mühakimələrindən bəhrələnən klas-sika - dünənlə bu gün və sabah arasında sirrli-sehrli mənəviyyət körpüsüdür. Daxiləti zəngin, orijinal təfəkkürə malik olan, sənətdə nə isə etmək istəyində bulunanların çoxunun yaradıcılıq yolu bu sınaq körpüsündən keçməli olur.

O teatrın ki, repertuarında klassik əsərlər çoxluq təşkil edir, bu amil sənət axtarışında olan həmin kollektivin yaradıcılıq simasından xəbər vermiş olur.

Belə ki, yaradıcılıq baxımından zəngin bədii və həyati materiala söykənəti klassika, həm də rejissor və aktyorun sətirdə özünü tapmasına, irəliyə doğru inkişafına təkəverici enerji mənbəyi funksiyası rolunu oynamış olur. Şuşa teatrına dəvət olunmuş respublikanın ənənədar artisti,

rejissor-aktyor-pedaqoq Həsən Əbluc bütün bu sənət həqiqətlərini kollektiv üzvlərinə açıqlamaqla, onlarda özünə qarşı inam hissi aşılaya bildi. Həsən Əbluc kollektivin səhnə imkanlarını müəyyən etdikdən sonra onlarla 1993-cü ilin teatr mövsümündə M.F.Axundovun "Heka-yəti-Müsyö-jordan Həkimisi-Nəbatat və Dərviş Məstəli şah-cadu-kuni-məşhur" komediyasını qurmaq qərana gəldi. Nikbin əh-val-ruhiyyəli komediyaların teatrın repertuarına daxil olunması özü müsbət bir hal olmaqla, həyatın amansız sınağma rast gəlmiş, tarixin ədalətsiz acılı-şirinli yazısını öz canlarında-qanlarında duyan, tərəddüdlər içərisində sabahlanmın necə olacağını götür-qoy edən bir kollektiv üçün sabahkı günə inam hissi aşılamağın, yaralarına gülüş ilə məlhəm qoyulması istəyi təqdirəlayiqdir. Bir də, M.F.Axundov bir vaxtlar komediyanın məqsəd və mə~ ramını, nikbin əhval-ruhiyyəsini, tərbiyəvi əhəmiyyətini açıqlayaraq belə yazırdı: - "Komediyanın əsas məqsədi insan-lann eyiblərini ifşa etmək, oxucu və qulaq asanlan ibrətlən-dirməkdir."³⁷

Cəmiyyətdəki cəhaləti, insan təbiətindəki ətaləti, neqativ halları, satira, məsxərə, gülüş silahı ilə ifşa etməklə, mənəvi təkaraülə, inkişafa təkan vermiş olan komediya, səhnədən söylənən həqiqətləri ilə bəzi qaranlıq mətləbiərə işıq salmış olur.

Yeri gəlmişkən, M.F.Axundovun 1850-ci ildə qələmə ahniş olduğu "Müsyö-jordan və Dərviş Məstəli şah-cadukuni-məşhur" komediyası onun əsərləri arasında ilkin olaraq 1852-ci ilin əvvəllərində Peterburqda ev teatrlarının birində tamaşaya qoyularaq çox böyük uğur qazanmışdır. Sonrakı illərdə Orta Asiyada, Tiflisdə və Rusiyanın başqa şəhərlərinin teatrlarında müvəf-fəqiyyətlə oynanılmışdır. Professional Azərbaycan teatrı intişar tapdığı vaxtdan, M.F.Axundovun başqa komediyaları kimi bu əsəri də teatrlarımızda repertuarında özünə daimi yer tutmuşdur. Neçə-neçə aktyor nəsli bu komediyadakı rollarına görə geniş şöhrət, tamaşaçı rəğbəti qazanmışdır. Bu baxımdan da Şuşa teatrının bu əsərə müraciət etməsi təbii idi.

Komediyadakı obrazların hər birinin müxtəlif xarakterli təbiətə, həyat baxışına və dərkinə malik olması, bu amildən irəli gələn xarakter rəngarəngliyi - səhnədə qarşılıqlı toqquşma zamanı hadisəyə çevrilməklə, məzmunca dolğun, sirayətədedici, emosional bir gülüş doğurur. Arxaik dünyagörüşünə malik olan, mövcud adət və ənənəyə uyğunlaşmış, ətalət və durğunluq mühitində yaşayan Hatəmxan ağa, Parisli qonağı Müsyö-jordanın yabançı fikirlərini heç cür anlaya bilmir. Qarabağın zəngin fauna və florasına valeh olan Müsyö-jordan isə özünəməxsus ləhcə ilə onu öz həqiqətinə inandırmaq istəyir. Məhz bu qarşılıqlı anlaşılmazlıqdan doğan satirik gülüş tamaşaçı qəlbinə yol tapır, onu düşündürüb-güldürür. Müsyö-jordanın söhbətlərinə valeh olan, daha bu qamışqda qalmaq istəməyən, dünya görüb bir sənət sahibi olmaq istəyən Şahbaz bəyin bu istəyi ev qadınlarının qəti etirazına səbəb olur. Şahbazı bu yoldan qaytarmağın

³⁷M.F.Axundov Seçilmiş əsərləri, 2-ci cild, Bakı - 1962, səh. 233. yolunu cadugərin sehrində görən sadələvh qadınlar Xanpəri, Şəhrəbanu, Şərəfnisə Parisi dağıtmaqla öz məqsədlərinə çatmaq üçün qorxu, həyəcan və tərəddüd içində Dərviş Məstəli şahın avantürist cadu oyununa razılıq verirlər.

Nəticədə öz istəklərinə çataraq Müsyö-jordanın başı lovlı Qarabağdan öz vətəninə dönməsinə nail olurlar. Əslində təsa-düfdən doğan zərurət fəndgir qadınların qələbəsitə səbəb olur, tamaşaçıda nikbiti əhval-ruhiyyəli gülüş doğurur.

Əslində M.F.Axundov çox böyük ustalıqla Məstəli şahın Parisi dağıtması səhnəsilə 1848-ci ilin fevralında Fransada baş vermiş inqilaba eyham etmişdir. Fındaqçı, avantürist cadugər Dərviş Məstəli şah obrazı ilə müəllif cəmiyyətdəki avamhğın və cahilliyin ifşasına məharətlə nail olmuşdur. Əsərdəki bütün həqiqətləri düzgün dərk edib səhnədə təcəssüm etdirən yaradıcı heyət Rauf Şahsuvarov (Müsyö-jordan), Zahid Mehdiyev (Ha-təmxan ağa), Aygün Teymurova (Şərəfnisə xanım), Mahi Səfə-rova (Şəhrəbanu xamm), Müşfiq Mehdiyev (Şahbaz bəy), Səidə Əliyeva (Xanpəri), Sərhəd Əliyev (Dərviş Məstəli şah), Azad Məmmədov (Qulaməli) və başqaları öz təbii oyunları ilə yadda qalaraq tamaşaçı alqışını qazana bildilər.

M.F.Axundov komediyasının səhnə üçün zəngin ədəbi ma-terialından yüksək professionalhqla bəhrələnən rejissor Həsən Əbluc, ansambl bütövlüyü ilə seçilən mütəşəkkil dəyərli bir tamaşa qurmaqla, istedadlı gənc sənətçilərin öz daxili imkanlarını nümayiş etdirmələrinə çox böyük ustalıqla səhnə şəraitini yaratmış, öz istəyinə uğurla nail ola bilməmişdir. Rejissorun səhnə

məqsədinin konkretliyi, fikir aydınlığı, dürüstlüyü, obrazların səhnə təcəssümünü düzgün dərk etmiş aktyorların oyunlarındakı emosionallıq, canlılıq, təbiilik və səmimiyyət tamaşaçıya uğuruna bədi açar olmaqla tamaşaçı qəlbinə yol tapırdı. Bu əsərdə gülüşün mayası istehza ilə yoğrulduğundan, səhnədə məzraun və məna düşünülmüş oyun manerası ilə yoğrulduğundan tamaşa özünün təsir və təlqin gücü ilə yadda qalırdı.

Şıxəli Qurbanov və Süleyman Ələsgərovun "Özümüz bilərik" musiqili komediyası uzun illərdir ki, Dövlət Musiqili Komediya teatrının repertuarından düşmür. Bu əsərdə bir neçə aktyor nəslə uğurla çıxış etmişdir. Təkcə görkəmli gülüş ustaları - xalq artistləri Nəsimə Zeynalova, Bəşir Səfəroğlu, Səyavuş Aslan, Hacıbaba Bağırov, Nəcibə Behbudova və başqalarının adlarını çəkmək kifayətdir.

Şıxəli Qurbanovun Hbrettosu əsasında yazılan "Özümüz bilərik" operettasında ayrı-ayrı obrazların, mənfi tiplərin xarakterini açmaq və ilk andan tamaşaçıya kimin kim olduğunu anlatmaq üçün bəstəkar ariya-duet, ansambl kimi vokal musiqi formalarından yüksək professionallıqla istifadə etmiş, orkestr musiqisinə geniş yer vermişdir.

Məlumdur ki, librettoda əsərin ideya yozumunun əsasını cəmiyyətimizdəki neqativ hallardan, bu mənfi halların yaranmasına səbəb olan idarə bürokratlarının vəzifələrindən sui-istifadə etməsi, şəxsi mənfəətlərini hər şeydən üstün tutması nəticəsində süründürməçiliyin baş alıb getməsi, mənəvi korluğun həyatımızın gündəlik bəlasına çevrilməsinin ifşası təşkil edir.

Ona görə bu əsərdə baş verən hadisələr və bu hadisələrin iştirakçıları tamaşaçının gündəlik rastlaşdığı tipajlar idi.

Zəfər: - Şəhərimiz gözəl...

Lalə: - Adamlarımız daha gözəl...

Zəfər: - Amma təəssüf ki, bu gözəl adamların içərisində hələ Murtuzovlar da var.

Lalə: - Təəssüf.

Sanki bu dialoqla da yaradıcı heyət və rejissor əsərin ideya şərhini verməklə yanaşı, həm də demək istəyirlər ki, həyatımızdakı Murtuzov kimiləri təkcə qamın gücü ilə deyil, həm də daha kəskin olan gülüş silahı ilə islah edib düz yola gətirmək olar.

Vəzifə borcunu hər şeydən üstün tutan, hər bir insanın müraciətinə həssashqla yanaşmağa üstünlük verən, bürokratlara qarşı daim barışmaz mövqedə duran Zəfər və Miriş, onların sevgililəri Lalə və Nailə, insan ləyaqətini həmişə üstün tutan Səftər və Nabat, öz hərəkətlərində təmkinli, tədbirli professor və onun həyat yoldaşı Səlimə, meşşan təbiətli, iddialı və hikkəli rəis xammı Şölə, rəisinin zəif cəhətini gözəl bilən, yaltaq və ikiüzlü Bəbirli, hər bir sənədə rüsvətlə qol çəkən, evdə səsi çıxmayan - idarədə isə özündən böyüklərin qarşısında ikiqat olan, gur-gur guruldayan Murtuzov kimilərinin səlinə təcəssümündə, hər bir obrazın xarakterini açıqlayan əməl və işin, hiss və həyəcanın, hərəkət və mimikanın olması, eləcə də hadisələrin canlı və təbiiliyi aktyor oyununa zəngin səhnə materialı verərək onların hər birinin potensial daxili imkanlarının tamaşaçının gözü qarşısında üzə çıxması şərait yaradırdı.

Bütün bu amilləri düzgün qiymətləndirən rejissor, teatr sənətinə dərin məhəbbət bəsləyən gənc aktyorlar arasında rolları bacarıqla bölmüş, əsərin səhnə təcəssümünün uğurlu həllinə yaradıcı zəmin yarada bilmişdir. Məhz rejissor tərəfindən aktyorların imkanlarını düzgün qiymətləndirməsinin nəticəsi idi ki, Teymur Məmmədov (Murtuzov), Yadigar Muradov (Zəfər), Aygün Teymurova (Lalə), Azad Məmmədov (Şirin), Ceyran Əzimova (Lalə), Mahi Səfərova (Şölə), Sərhəd Əliyev (Səftər), Səidə Əliyeva (Nabat), Rauf Şahsuvarov (Bəbirli), Gülsabah Quliyeva (Səlimə), Əsgər Hüseynov (Şikayətçi), Müşfiq Mehdiyev (İbişov), Şəmsi Şəmsizadə (Professor) özlərinə məxsus təbii və səmimi oyunlar ilə müxtəlif xarakterli və həyat amalı insanları yadda qalan obrazların səhnədə uğurla yaratdılar.

Təbii ki, Şuşa teatr kollektivinin bu uğurunu alqışlayanlar təkcə teatrsevər tamaşaçılar deyildi. Bu sənət uğuruna sevinənlər arasında "Özümüz bilərik" operettasının müəllifi, görkəmli bəstəkarımız, Şuşa teatrının fonnalaşması üçün əlindən gələni köməyi əsirgəməyən xalq artisti, professor Süleyman Ələsgərov da var idi. O, bir bəstəkar kimi Yadigar Muradovun əsər üzərindəki gərgin zəhmətindən, rejissor və aktyor işindən ürək-dolusu damşaraq, həm də gənclərin

səhnədə ariya və duet oxumalarına yaxından köməklik etmiş musiqi rəhbərinə, tərti-batçı rəssama, eləcə də əsərin bütün iştirakçılanna öz dərin təşəkkürünü bildirdi.

Beləliklə, "Özümüz bilərik" komediyası Şuşa teatrının 1992-1993-cü il teatr mövsümünə daxil oldu. Süleyman müəllimin kollektivlə bu sənət ünsiyyətindən bir neçə il sonra ondan xahiş etdim ki, Şuşa teatrı ilə bağlı öz fikirlərini bizimlə bölühsün. Bir neçə vaxt keçdikdən sonra professor ona xas olan bir səliqə-səhmanla iki vərəqlik əlyazmasını bu sətirlərin müəllifinə təqdim etdi.

Görkəmli bəstəkar, professor Süleyman Ələsgərov belə yazırdı:

"Teatr xalqın estetik mənəvi və siyasi tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Teatr incəsənətin digər növlərindən fərqləndirən başca səbəb, xüsusiyyət burada bədii obrazın iş, əməl, hadisə vasitəsilə yaranmasıdır.

Bədii səhnə obrazları yalnız iştirakçıların əməllərində, tərəf müqabillərin münasibətlərində və bunların nəticəsində törəyən hadisələrdə təşəkkül tapır.

Teatrın digər əsas xüsusiyyəti ondadır ki, burada bədii obrazlar canlı aktyorların mənəvi və fiziki keyfiyyətlərində yaranır.

Musiqili Dram Teatrında bu ümumi qanunlar əsərin tələb etdiyi ifadə vasitələrinə müvafiq öz əksini tapır. Əlbəttə, bu da məlum həqiqətdir ki, istər libretto, istər pyes, istərsə də musiqi cəhətdən yüksək səviyyədə yazılmış hər hansı səhnə əsərinin dolğun şəkildə tamaşaçılara çatdırılmasında aktyorların rolu çox böyükdür.

İftixarla deməliyəm ki, Azərbaycan musiqili komediya janrı bir çox görkəmli sənətkarların sayəsində daha da inkişaf etmiş, tamaşaçıların, dinləyicilərin dərin rəğbətini qazanmışdır.

Bu baxımdan Şuşa Musiqili Dram Teatrının tamaşalan operetta janrında fəaliyyət göstərən bir bəstəkar kimi mənim diqqətimi cəlb etmiş, xeyli müşahidədən sonra belə qənaətə gəlmişəm ki, Şuşa Musiqili Dram Teatrı Qarabağ zəhmətkeşlərinə nümayiş etdirdikləri tamaşaların səviyyəsi zəhmət-keşlərin estetik zövqünü oxşamış, onların mədəni səviyyəsinin artmasında mühüm rol oynamışdır.

Şuşa teatrında dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan" operettası və Şıxəli Qurbanovun librettosu əsasında yazdığım "Özümüz bilərik" musiqili komediyam bir neçə il teatrın repertuarında möhkəm yer tutmuşdur. Hər iki operettanın rejissoru teatrın direktoru və bədii rəhbəri Yadigar Muradov sevib seçdiyi sənətə ürəkdən bağlanan, hər janrda öz məharətini göstərən yaradıcı sənətkardır.

Şuşa teatrının yaradıcı kollektivi müasir mövzularda əsərlərin tamaşaya qoyulmasına böyük diqqət yetirir. Teatrın qabaqcıl aktyorlarından T.Məmmədov, M.Mehdiyev, A.Məmmədov, Ş.Musayeva, S.Əliyev, Z.Mehdiyev, teatrın baş dirijoru G.Zey-nalov, rəssam V.Məmmədov, musiqiçüerdən N.Məhərrəmov, R.İsmayılov tamaşaların maraqlı və yadda qalan olması üçün əllərindən gələni əsirgəməirlər.

Şuşa Musiqili Dram teatrının tamaşalarının keyfiyyətini durmadan yüksəldən, gəndərimizin tərbiyəsində, onların estetik zövqünün yüksəldilməsində mühüm rol oynayan bir teatr kimi hərtərəfli qayğı və diqqətə layiqdir.

Mən, Şuşa Musiqili Dram Teatrının bütün kollektivini sənət aləmində əldə etdikləri uğurları münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Böyük arzum, teatrın kollektivi ilə Şuşada, Cıdır düzündə görüşməkdir."³⁸

Çox təəssüf ki, vaxtsız ölüm görkəmli bəstəkar və Şuşa dərddli gözəl insanı, xalq artisti Süleyman Ələsgərovu ai'amızdan tez apardı.

Şuşa teatrı ilə sıx yaradıcı əlaqəsi yaradan rejissor-pedaqoq Faiq Zöhrabov V.Adıgözəlov və Ə.Kürçaylının birgə yazdıqları, müasirlərimizin həyatından bəhs edən "Nənəmin şahlıq quşu" operettasına quruluş verərkən artıq kollektivin potensial imkan-larını çox gözəl bilirdi. Yeri gəlmişkən, yaradıcı heyətdə özünə qarşı inam qazanan rejissor səhnədə öz məqsədini, əsərin əsas qayəsini layiqincə yerinə yetirmək üçün ətrafına dirijor Gülağa Zeynalov, rəssam Nazilə Əhmədova, baletmeyster Rəfiqə Həsənova kimi professional həmfikirləri cəmləşdirə bildi. Əsərin orijinal səhnə təcəssümündə aktyorlar Yadigar Muradov, Sərhəd Əliyev, Gülsabah Quliyeva, Zahid Mehdiyev, Mahi Səfərova, Ceyran Əzimova, Aygün Teymurova, Müşfiq Mehdiyev, Azad Məmmədov, Dilbər Mahmudova, Elmira Əliyeva öz təbii və emosional

oyunlan ilə tamaşaçı qəlbinə yol tapıb alqışlandılar. Tamaşaçılar tərəfdən maraqla qarşılanan "Nənəmin şahlıq quşu" operettası səhnə uğuruna görə Şuşa teatrının 1993-cü ildəki uzunömrəli tamaşalarının sayını artırdı.

^{3fl}Bəstəkarın əlyazması müəllifdədir. Görkəmli bəstəkarımız Səid Rüstəmovun 1947-ci ildə bəstələdiyi "Duma" operettası yazdığı gündən bu günümüzə qədər Ş. Qurbanov adına Dövlət Musiqili Komediya teatrının və başqa respublika teatrlarının repertuannı bəzəmişdir. Operettanın libretto müəllifi duzlu-məzəli əsərləri ilə sevilən görkəmli şairimiz Süleyman Rüstəmdir. Mövzu etibarən ilə mənəh və musiqili komediya janrına uyğun olan "Dura"ya Səid Rüstəmov yaddaqalan orijinal və lirik bir musiqi bəstələmişdir.

Yeni yaradılmış Şuşa teatrının gənclərinə səhnə fəaliyyət-lərində yardımçı olmaq məqsədilə 1994-cü ildə Faiq Zöhrabov quruluşçu-rejissor kimi teatra dəvət olundu. Onun uzun illik pedaqoji fəaliyyəti "Durna" musiqili komediyasına quruluş verərkən kollektiv üçün gərəkli oldu. Musiqili teatrın janr və forma xüsusiyyətlərini çox gözəl bilən Faiq Zöhrabovun musiqi ilə mətni üzvi surətdə qovuşdura bilməsi bitkin və yaddaqalan bir səhnə əsərinin təcəssümünə gətirib çıxarmışdır.

Təbii ki, bu uğurlu tamaşanın ərsəyə gəlməsinin əsas səbəbkarları Şuşa teatrının istedadlı və daxilən zəngin səhnə im-kanlarına malik gəncləri idi. Şuşa teatrında hər bir aktyor gözəl səsə malik olmaqla yanaşı, onlar həm də milli musiqi alətlərinin ən mahir ifaçılarıdır. Yəni bu kollektiv üzvlərindən hər biri istənilən alətdə səhnədə çala bildiyindən çox vaxt rejissorları və teatrın rəhbərlərini bəzi problemlərdən azad edirlər. Ona görə aktyorların səhnədə xarakter-tip yaratmaq məharətini -vokal imkanları və özlərinin (fonoqramsız) çaldıqları musiqi alətləri tamamlamaqla ümumiHkdə onlann oyununu təbii və səmimi, həm də bədii-estetik baxımdan təsirli və yaddaqalan edir.

"Durna" əsərində orijinal, emosional və qəlblərə yol tapan musiqi ilə yanaşı, həm də maraqlı, biri-digərinə bənzəməyən xarakter-tip qalereyası var ki, bu amil aktyorların səhnə imkan-larını nümayiş etdirməyə daha böyük şərait yaradır. Yəni burada aktyorun əsərin ideya yozumunun, oynadığı obrazın səhnə məqsədinin nədən ibarət olduğunu rejissorun köməkliliyi ilə dərk etməsindən və aktyorluq məharətindən çox şey asılıdır. Bu mənada "Durna" tamaşasında rejissorun aktyorlarla qarşılıqlı anlaşma şəraitində gördüyü işlər təqdirəlayiqdir. Məlumdur ki, əsərin rəngi, ideyası "kolxoz adamlarını" həyat tərzini açıqlamaq, zəhməti, quruculuq işlərini, saf hissləri, böyük arzu və amalları, azad məhəbbəti tərənnüm etməklə yanaşı zəhməti sevməyən tənbelləri, boşboğzları, yüngül həyat tərzinə alışan sənətin, satiranın, güllüşün dili ilə ifşa və tənbeh etmək, düzgün yola qaytarmaqdan ibarətdir. Hadisələrin canlı və inandırıcı olması üçün libretto müəllifi çox maraqlı vəziyyət-lər yaratmış, müxtəlif həyat baxış və məqsədli obrazların xarakter baxımından rəngarəngliyinə nail olmaqla, nikbin əhval-ruhiyyəli bir komediya yazmışdır.

"Durna" komediyasında obraz-duetlər bir-birini tamamlama-yaraq şəh-oyun, sirayətədedici gülüşün yaranışına təkan vermiş olur. Bu nikbin, şəh əhval-ruhiyyə tamaşasının əvvəlindən fəna-lınadək davam edir. Aşıq Muradla (Y. Muradov) gənc kolxozçu qız Duma (D. Mahmudova) arasındakı məhəbbət əsərin əsas ana xəttini təşkil etməklə, ətrafında Durnanın ata-anası Kərim dayı (S. Əliyev) və Nisəni (Ş. Musayev), tənbel Dursunla (M. Mehdiyev) onun nişanhsı Laləni (C. Əzimova), Dursunun ata-anası Nəcəf (Z. Mehdiyev) və Şərəfi (E. Həsənova), eləcə də başqa kolxozçuları - Hilal (A. Məmmədov) və Qəməri (Z. Hüseynova) birləşdirir.

Əsərin müəllifləri hər bir obrazın daxili aləmini, həyata və zəhmətə münasibətini açıqlayan çox maraqlı duetlər yaratmışlar. Bu komediya səhnədə oynanıldığı ilk gündən məhz bu xarakterin, tipajın mənəvi dünyasını şəh bir ovqatla tamaşaçılara çatdıran bu duetlər sayəsində həmin əsərin müəlliflərinə, həm də həmin obrazların yaradıcılarına geniş şöhrət qazandırmış, bu obrazları xalqın sevimlisi etmişdir. Dursunım:

Ürəyimi yar, qadasın aldığı Sənə sözüm var, qadasın aldığı Yanaqları nar, qadasın aldığı Gözəllərin gözəlindən gözəlsən. Lalənin:

Üzümde var xal, gözünə döndüyüm Yoxdur mənə hal, gözünə döndüyüm Tez ol, mənə al, gözünə döndüyüm Ürəyimi yar, qadasın aldığı. Sənə sözüm var, qadasın aldığı.

Səhnədə oxunan bu duetlər, qızını məhəbbət-eşq imtahanına çəkən Kərim kişini el arasında zərbi-məsələ çevrilən məşhur -Bərəkallah, Xasay müəllim, - kəlamı tamaşaçıda gözyaşardıcı təmiz-saf gülüş doğurmaqla, tamaşaçı yaddaşında bu obrazların səhnə təcəssümünü uzunömürlü etmişdir.

Bu tamaşada yaddaqalan duetlərdən biri də Yadigar Muradov və Dilbər Mahmudovanın səhnədə məharətlə yaratdıqları Murad və Durnanın sevgilərini bir-birinə bəyan etdikləri məqamdakı duetləridir:

Murad - Sən bir dəli ceyran olsan, Düzlərə qaçacaq olsan, Mən bir mahir ovçu olub Səni ovlasam, neynərsən?

Durna: - Sən bir mahir ovçu olsan, Məni ovlayacaq olsan, Mən bir qızıl alma olub Satdığa girsəm, neynərsən?

Aşiq Muradla Durnamn lirik tonda köklənmiş saf hiss və həyəcandan yoğrulmuş bu duetlərini sandıqdan və şkafdan seyr edərək, bütün bu baş verənlərə öz münasibətlərini sifət mimikalan və jestlərlə bildiren Kərim və Nisənin özlərini göstərməsi səhnəsi, aktyorlar tərəfindən düşünülmüş oyun manerası ilə seçilir, tamaşaçı qəlbinə yol tapmaqla yadda qalırdı.

Ümumiyyətlə rejissor Faiq Zöhrabovun yaradıcı kollektivlə, eləcə də dirijor Gülağa Zeynalov, rəssamlar Valeh Məmmədov və Nazilə Əhmədova, baletmeyster Əli Əşəri ilə birgə işi öz səmərəsini vermişdir. 1994-cü ilin teatr mövsümündə S.Rüs-təmovun Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrının repertuarına daxil olan "Durna" musiqili komediyasının səhnə taleyi uğurlu və uzunömürlü oldu.

Dünya dramaturqlarının əsərlərinin repertuara daxil edilməsi özlüyündə müsbət bir haldır. Teatr dünya dramaturqlarından hansısa birinin əsəri ilə təkcə tamaşaçını tanış etməklə öz işini bitmiş hesab etmir, həm də əsər vasitəsilə başqa xalqların mədəniyyəti, adət-ənənəsi, eləcə də bizim anladığımız bəşəri dəyərlərə onları necə münasibət göstərməsini öyrənməklə, həm yaradıcı hq imkanlarının genişlənməsinə, həm də mənəvi zənginləşməyə doğru təkan verməklə, qarşılıqlı bəhrələnməyə bədu-estetik çalarlı zəmin yaratmış olur.

Təbii ki, belə maraqlı əsərlərdə həmişə aktyor və rejissor işi üçün zəngin səhnə materialı olur. Bu bədii zənginlikdən bəhrələnmək isə həmin əsərə müraciət edənlərin yaradıcı təxəyyülündən, dünyagorüşündən çox asılı olur. Məhz bu amil gələcək əsərin səhnə təcəssümündə uğura və yaxud uğursuzluğa səbəb ola bilər. Bu mənada Şuşa teatrının yaradıcı kollektivi və rejissoru fransız dramaturqu Arman Salakrun "Marqaritka" əsərinə müraciət edəndə yəqin ki, bu həqiqətləri bilməmiş deyildi.

Səhnədə tamaşaçı gözü qarşısında əvvəlki hərəkətlərinə hesabat verməyən, lakin sonralar öz səhvlərini dərk edərək, müqəddəs hissələri tapdalayaraq ona xəyanət etmiş, nəyi qurban verdiyini anlayan, günahkar bir halda ərinin ruhu qarşısında diz çöküb onun namusuna ləkə gətirdiyi üçün ondan əfv olunmasını diləyən Marqarita adlı gənc bir qadının taleyi səhifələndir.

Tamaşanın quruluşçu rejissoru Kəmalə Məcidova, rəssamı Nazilə Əhmədova, musiqi tərtibatçısı Leyla Qarayevadır. Əsas rolları Sevinc Məmmədova (Marqarita), Azad Məmmədov (Qoca), İqrar Salamov (Həkim), Səbuhi Rəhimli (Naməlum şəxs) səhnədə təcəssüm etdirirlər.

Sevinc Məmmədovamn (Marqarita) oyunu əsərin əvvəlində sönük və cansız idisə, daha sonralar bu ilk təəssüratı canlı və inandırıcı, çevik və dolğun, təbii və səmimi hiss və həyəcan-lar əvəz etməyə başladı. Aktrisa Marqaritanın hiss və həyəcənin öz daxili ürək döyüntüsünə çevirməklə, obrazın səhnə taleyinin hər amnı inkişafda göstərir, Marqaritanın acı taleyinə tamaşaçıda ürək ağrısı ilə yoğrulmuş təəssüf hissi aşılamaq bilərək öz səhnə məqsədinə nail ola bildi.

Azad Məmmədovun (Qoca) oyunu təbii və emosional ol-maqla, dramatik ünsürlərdən yoğrulmuşdur. Aktyor Qocanın daxili dünyasını, həyata və övlada olan məhəbbətini bəzən dramatik, bəzən ironik təbəssüm çalarları ilə inandırıcı bir tərzdə çözləyir. Oğlunun yolunu gözləməkdən gözləri kor olmuş Qocanın inamı, nəticədə ərinin qayıdacağına ümidini itirib həkimlə gizli yaşayan gəlini Marqaritaya da sirayət edir. Düşünül-müş oyundan bəhrələnen aktyor, Qocanın fikir və düşüncələrini, daxili təbəddülatlı mürəkkəb hissələrini həssas bir duyumla, əvvəldən-axıradək daima inkişafda göstərir. Qocanın acınacaqlı taleyinə ürəkdən yanan

tamaşaçı, aktyorun məharətli oyunu sayəsində inam və ümidin heç də sonda ölmədiyinə, fiziki yoxluğun heç də mənəvi yoxluq olmadığına tamaşaçıları inan-dıra bilirdi. Sözsüz ki, bu obraz aktyor kimi Azad Məmmədovun potensial sənət imkanlarının zənginliyinə dəlalət etməklə onun yaradıcılıq axtarışlarının uğurlu nəticəsi kimi yadda qalır.

Ümumiyyətlə, əsərin daxili qatında gizlənmiş, insanları xoş-bəxtlik-bədbəxtlik cəbhələrinə ayıran anımlara, bu tamaşadan təsirlənən münasibət bildirməli olsaq, bir həqiqətə istinad etməli oluruq.

Bütün xoşbəxt anılar bir-birinə oxşayırlar, bədbəxtlərin isə hər birinin öz taleyi var.

Müharibələrin vurduğu yaralar isə minlərlə ailənin, ayrı-ayrı insanların həyatına faciə donunda daxil olub, onların sonrakı ağılı-acılı talehərini müəyyən edib, öz sağalmaz yaralarının izini qoyub.

Əsərin əvvəlində səslənən xoşbəxtlik anı məqam, bədbəxtlik isə anı məqamları çıxandan sonra qalan hissədir. Görünür, insan həyatında ağrılar-acılar xoşbəxt anılardan daha çox üstünlük təşkil edir. Yaradıcı kollektiv də görünür, elə əsas məqsədlərdən biri olan bu həqiqəti, müharibənin vurduğu yaraları öz talehərində-qəlblərində yaşadan tamaşaçılara bir daha aşılamaq idi. Onlar ansambl bütövlüyü və bədii bitkinliyi ilə seçilən tamaşalar ilə buna nail oldular.

Bakı şəhərində məskunlaşdıqdan sonra mərkəz teatrları arasında özünə yer tapmaq, professional teatr prosesinə qoşulub öz yaradıcılıq simasını müəyyənləşdirmək cəhdi təqdirəlayiq olmaqla, həm də kollektivdən özünə qarşı sənət tələbkarlığı tələb edirdi. Daim professional səviyyəni yüksəltmək, yeni teatr ideyalarından bəhrələnmək, yeni səhnə prinsiplərini Özü-nüküləşdirmək üçün Şuşa teatrının yaradıcı heyəti hər cür çətinliyə sinə gərməyə hazır idi. Bir də sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqət də var ki, sənətdə yaradıcılıq axtarışında bulunmaq, sabah əldə ediləcək uğurun açan olmaqla yanaşı, hər bir yaradıcı aktyorun, rejissorun, ümumilikdə teatrın sənətdə boy artımına, inkişafına təkanverici əsas amil olaraq qalır. Bu həqiqəti dərk edən teatrın yaradıcı gənclərinin sənətdə özlərini tapmaq, öz potensial daxili imkanlarını teatr ictimaiyyətinə və yaxud tamaşaçılara nümayiş etdirmək istəyi, respublikamızda keçirilən müxtəlif janr və formalı teatr festivallarında iştirak etmək arzusu təbii olmaqla, təqdirəlayiq bir addım kimi alqışlanmalıdır.

Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı respublikamızda ilk dəfə 1994-cü ildə "Him-Cim"

Pantomim festivalını keçirərkən Şuşa teatrları "Üç nöqtə, vergül, nida, sual" pantomimi ilə bu sənət bayramında iştirak etmək qərarnə gəldi. Pantomimin ideya müəllifi və rejissoru teatrın çox istedadlı və ümidverici aktyoru Rauf Şahsuvarov idi. Sənət dostu Müşfiq Mehdiyev onun səhnə ideyasının həyata keçməsində Raufın oyunşağı idi.

Məlumdur ki, pantomimada güclü bədən plastikası, jest-mimika, improvizə, həssaslıq, emosionallıq, güclü musiqi duyumu, ritm və temp, eləcə də daxili intellektin bu vacib amillərlə harmoniyası, mim-aktyorun təbiətində öz təcəssümünü tapma-lıdır ki, nəticədə səhnədə təbii və səmimi olsun, tamaşaçım təəccübləndirə, düşündürə, əyləndirə və güldürə bilsin. Bütün bu sənət həqiqətlərini Öz aktyor təbiətlərində birləşdirən Rauf Şahsuvarov və Müşfiq Mehdiyev yaradıcı fikir və fantaziyaları ilə bədən elastikliyi və hərəkəti duyğu və həyəcanlan oyuurlarındakı forma və məzmun vəhdətinin bitkinliyi ilə diqqəti çəkərək, səhnə məqsədlərini öz düşüncələrindən, qəlb döyüntülərindən və bədən plastikasından keçirməklə təqdim edərək tamaşaçı alqışına və festivalın mükafatına layiq görüldülər. Təbii ki, bu festival Şuşa teatrının yaradıcı gəncləri üçün təkcə mənəvi dəyər olmadı, onlar bu sənət bayramında öz həmkarlarının oyunlarını görüb qiymətləndirdilər, özləri üçün də bir çox sənət həqiqətlərini əxz etdilər. İlk dəfə respublika səviyyəli teatr bayramında iştirak edən bu sənət yarışında qazandıqları uğurlardan həvəslənən Şuşa teatrının yaradıcı üzvləri gələcək festivallarda da iştirak etmək qərarına gəldilər.

Ümumiyyətlə, dünya incəsənətində festival anlamı bayram olsa da, təbii ki, bu sənət şənliyi, yaş, qarşıqlı yaradıcılıq mübadiləsi, teatr cazibəsi ətrafında fırlananların ünsiyyəti, hesabatı, özünə və ətrafdakıların sənət axtarışına bir baxış deməkdir. Təbii ki, belə festivalların mükafatları da var, sənət haqqında söz-söhbəti də...

Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının 1998-ci ilin dekabrında keçirdiyi ikinci

Ümumrespublika Eksperimental tamaşalar festivalında Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatrları

S.Bekketin "Addım səsləri" pyesinin motivləri əsasında gənc rejissor Kəmalə Məcidovanın

quruluş verib hazırladığı "Rətiqli, Rəngli, Ağ-Qara" eksperimental tamaşası ilə iştirak etdi. Əsas rollarda Şükufə Musayeva və Mələhət Əhmədova çıxış edirdilər. Tamaşa haqqında öz qeydlərimizi yazmamışdan əvvəl bir neçə kəlmə eksperiment və absurd barəsində öz fikirlərimi bölüşmək istərdim.

Əvvəla, incəsənətin-ədəbiyyatın bütün sahələrində eksperiment yaradıcılığın dərin qatında gizlənmiş orijinal rətiq, söz, fəlsəfi mükəmilə axtarışda bulunmaq istəyindən irəli gəl-məklə, hər bir yaradıcının yeni söz demək arzusuna təkan verən dünyagörüşü, zəngin təxəyyülü və intellekti, hiss və ağılı hərəkətə gətirən, bədii enerji mənbəyidir. Əslində eksperiment bu günkü mövcud teatrın deyil, sabah arzu olunan teatrın siması müəyyən etməyə orijinal bir cəhddir. Təbii ki, öz sənət həqiqətini axtaran eksperiment səhv addımlardan da xali deyil. Bu mənada çox vaxt eksperiment klassik repertuara qarşı çıxmaqla, yeni janr və formalı əsərlərə üz tutur. Görünür, elə bu baxımdan rejissor Kəmalə Məcidova absurd teatrın nümayəndəsi olan S.Bekketin "Addım səsləri" əsərinə üz tutmalı olmuşdur. Absurd teatrının isə öz estetik forması, strukturu və deyim tərzidir.

Ona görə S.Bekketin əsərləri respublikamızın bir neçə teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulsa da (Gənclər, Sumqayıt, Yuğ, Gəncə, Şəki teatrlarının səhnələrində), məhz absurd teatrının oyun prinsipinə uyğun olmadıqları üçün, istənilən uğuru qazanıb sənət hadisəsinə çevrilə bilməmişdir. Əslində yarandığı gündən absurd teatrı öz prinsipi ilə klassik dramaturgiyaya qarşı olmaqla yanaşı, həm də mövcud realist və Brextin epik teatr prinsiplərinə də qarşıdır. Çünki bütün bu teatrların tamaşalarında quruluş və aktyor oyunu absurd teatrının prinsipləri əsasda deyil, məhz mövcud realist aktyor mək-təbinin oyunu üzərində qurulduğundan istənilən orijinal nəticə əldə oluna bilməmişdir.

Absurd özü bir bədii anlam olaraq ekzistensializm fəlsəfəsindən boy ataraq bu günümüzdə gəlmişdir. Absurdun dərkə, əslində irrasional olmaqla, hər hansı bir fikirdə məntiqi ardıcılığa nail olması, eləcə də əsərdə mətnin səhnə həlli ilə heç bir əlaqəsi olmayan, ilk baxışda boş bir ammdır. Lakin bu məntiqsiz boş ammin özü belə insan düşüncəsinə yol taparaq, təxəyyülün oyamağa səbəb olmaqla, istər faciəvi, istərsə də satirik qatda onu narahat edir.

İndi isə gələk, S.Bekketin "Addım səsləri" eksperimental tamaşasının üstünə, Əsər iki qadını başma gəlmiş hadisələr və bu hadisələrin insan taleyində qoyduğu acı xatirə izlərindən bəhs edir. Məhz nə vaxtsa baş vermiş faciənin təsiri hər iki qadını hər tərəfdən təcrid etməklə, onları tənhaq oyununa məhkum etmişdir. Bu xaos vəziyyətdə qadınlar başlanm itirib az qala dəlilik dərə-cəsinə gəlirlər. Sanki havanın belə çatmadığı bu nigarançılıqda onlar ümidlərini qulaqlarına gələn addım səslərinə bağlayırlar... Rejissor Kəmalə Məcidova çox maraqlı bir səhnə yozumu taparaq, addım səslərini müqəddəs yeddi rəqəmi üzərində qurmuşdur. İştirakçıların vəziyyətinə uyğun olaraq, yeddi musiqi ladi səsləndikdə, yeddi rəngli işıq effekti hadisələri kəskin-ləşdirib, qadınların sinirlərini emosional bir tərzdə tarıma çəkdiyi məqamlarda tamaşa daha təsirli və yaddaqalan idi. İnsanın daxili vahiməsini açıqlamaq üçün rejissor kölgə teatrının element-lərindən məharətlə istifadə edərək, səhnənin dərinliyində yerləşdirilmiş pərdə (zadnik) arxasındakı işıq effektləri vasitəsi ilə qadınları xoflandırmaqla öz istəyinə nail olur. Professional səhnə mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün hər bir aktyor öz üzərində tələbkarlıqla çalışmalıdır. Çünki tələbkarlıq özü-özlüyündə gələcək sənət uğurunun açarlarından biridir. Aktyor professionallığı ilə bağlı böyük Üzeyir bəy Hacıbəyovun bir vaxtlar söylədiyi düşüncələri elə buradaca xatırlamaq yerinə düşərdi. O, məqalələrinin birində yazırdı: -"Artistdə iki fəzilətdən biri olmalıdır: ya xudadadilik və ya ustalıq. Xudadadilik - Allah vergisidir. Bu hər kəsdə olmaz və hər kəsdən tələb etmək də cayız deyildir. Amma, ustadlıq, belə bir şeydir ki, səy, guşsi və bir də qabiliyyət sayəsində hasil olur. Bunu da artist olmaq istəyəndən tələb etməyə tamaşaçıların haqqı vardır."³⁹

Doğrudur, əsərin iştirakçıları heç də həmişə rejissorun səhnə istəyinə nail ola bilmirlər. Lakin Şükufə Musayeva və Mələhət Əhmədovanın bu səpgili əsərlərdə özlərini sınaması özü-özlüyündə bir sınaq, gərəqli sənət axtarışdır.

Bu tamaşa göstərdi ki, İncəsənət Universitetinin yetirməsi olan Kəmalə Məcidova geniş imkanlara malik, gələcəyi olan, istedadlı bir rejissordur. Festivahın münşifləri heyəti bu amili yüksək qiymətləndirərək Şuşa teatrını festivalda uğurlu çıxışına görə diploma layiq gördü. Tezliklə respublikanın teatr prosesinə qaynayıb-qanşan, yeni yaradıcı axtarılan və uğurları ilə öz sənətsevərlərini sevin-dirən Şuşa teatri 1994-cü ildə "Saler" firmasının (rəhbəri Məhəmməd Xəlilov), görkəmli sənətkar, bu günkü Azərbaycan aktyor məktəbinin önündə gedən xalq artisti Həsənağa Turabovun şərəfinə təsis etdiyi "Həsənağa Turabov" rəhfəfatına layiq görüldü. Azərbaycanın teatr aləmində çalışan yaradıcı şəxslər, ümumiyyətlə, vaxtaşın Cəfər Cabbarlı yaradıcılığına müraciət edirlər. Səhnənin imkanlarını, dilini gözəl bilən, yeni bəşəri ideyalarla yüklənmiş Cəfər Cabbarlı əsərlərində olan zəngin bədii material, sənətdə söz deməklə öz dəst-xəttini tapmaq istəyən rejissorun, aktyorun, rəssamın həmin bəşəri cövhərdən bəhrələnib öz daxili imkanlarını bürzə verməsi üçün canlı, münbit sənət zəmini vardır.

⁹Q.Məmmədli "Azərbaycan teatrının salnaməsi", Bakı - 1975, səh. 6.

Azərbaycan teatr tarixində məhz Cabbarlı əsərlərində çıxış etməklə şöhrət qazanmış aktyor, rejissor nəslinin nümayəndələri çox olmuşdur. Cabbarlı əsərlərinin teatr səhnəsində həmişə müasir olmasının əsas səbəblərindən biri onun yaradıcılığına xas olan mövzu aktuallığı, ideyanın bəşəriyyəti, zəngin kaloritli, biri-digərinə bənzəməyən mürəkkəb xarakterli rəngarəng obrazlar qalereyasının olmasıdır. Ən başlıcası isə, dramaturq istəyinin bəşəri saf duyğulara, insan təfəkkürünün əlçatmazlığına istinad etməsi cəmiyyəti, insanları hətnişə düşündürməyə və mənəvi saflığa çağırmasıdır. Xalq yazıçısı Elçin Cəfər Cabbarlının 100 illik yubileyi ilə bağlı yazdığı məqaləsində ədibin yaradıcılığına olan oxucu-tamaşaçı marağının səbəbini belə qiymətləndirir: - "Bizim Cabbarlı yaradıcılığına bu qədər bağlılığımızı, düşünürəm ki, bəlkə də çox dərəcədə həmin yaradıcılığın mənəvi təmizliyi, saflığı şərtləndirir... Cabbarlı yaradıcılığında mənəvi təmizlik mənim üçün ikili xarakter daşıyır: sənətkarın özünün mənəvi təmizliyi və yaradıcılığının, sənətinin mövzusu olan mənəvi təmizlik."⁴⁰

Elə Azərbaycan teatri qarşısında duran bu vacib "mənəvi təmizlik" missiyası bütün dövrlərdə yaradıcı şəxsləri özünə cəzb etmişdir. Bu amili gözəl dərk edən Şuşa teatrının yaradıcı kollektivi Cəfər Cabbarlı dramaturgiyasından yan keçə bilməzdi.

Hər də təsadüfi deyil ki, XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi indi də Azərbaycan teatrlarının repertuarının C. Cabbarlının əsərləri bəzəyir. Ən maraqlısı isə odur ki, 1999-2000-ci il teatr mövsümündə Cəfər Cabbarlının "Aydın" dramına bir neçə teatr kollektivi müraciət etmişdir. Akademik Milli Dram teatrında "Aydın" əsərinə Mikayıl Mirzə, Füzuli Dram teatrında Firudin Məhəli-Təmov quruluş vermişlər.

Təbii ki, teatrların maddi-texniki bazalarının, yaradıcı truppalarının səhnə imkanları müxtəlif olduğu kimi, hər üç teatrın tamaşaçıların mühakiməsinə təqdim etdikləri "Aydın"-larını tərəcələri də müxtəlif səviyyəli idi.

Azərbaycanda bolşevik inqilabı ərəfəsində yazılan "Aydın" (1919), sosialist ideyalarının bədii fikrə rəhdaxilə etdiyi bir

⁴¹"Ədəbiyyat" qəzeti, 17 dekabr 1999-cu il.

zamana təsadüf edirdi. C. Cabbarlı belə bir mürəkkəb dövrdə Aydın obrazı ilə cəmiyyətdə pul və sərvətin hökmranlığını ifşa etməklə, insanın həqiqi azadlığı və xoşbəxt gələcəyinin mahiyyətini açıqlayaraq, xəyal və ümidlərinə qanad verir, insanları köhnəliklə barışmaz mübarizəyə səsləyirdi.

XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi onun son illərində də cəmiyyətdə pul və sərvətin böyük rol oynadığını quruluşçu rejissor Rauf Şahsuvarov bilməmiş deyildir. Görünür, rejissor "Aydın" dramına müraciət edərkən özü üçün bir həqiqəti açıqlayaraq dərk etmişdir ki, Aydın həyat fəlsəfəsi, düşüncə və fikirləri, sevgi və izzətləri onun yaşadığı mühitdən yüksəkdə durur. Lakin Aydın arzuladığı kimi deyil, həyatın diktə etdiyi qanunlarla yaşamağa məhkumdur. Görünür, elə onun faciəsi də burdan, düşüncə və duyan insan üçün məhbəs olan qeyri-insani cəmiyyətdən başlayır. Rejissorun səhnə məqsədi ideya yozumu aktyor Rauf Şahsuvarov üçün dogma və yaxın oldu-ğundan, "Aydın"ın Şuşa teatrındaki səhnə təcəssümünü Rauf öz üzərinə götürməli

olmuşdur. Əsərə yığcam və lakonik tərtibat verən quruluşçu-rəssam (Valeh Məmmədov), səhnə şərtiliyinə istinad etməklə, hadisələrin təklif olunmuş məkanda dina-tnikliyinə təkan verməklə yanaşı, həm də iştirakçıların sərbəst hərəkətinə şərait yaratmışdır. Böyük arzularla yaşayan Aydın (R.Şahsuvarov) zavodda işləyir. Məsum qadını Gültəkin (C.Əzi-mova) isə Dövlət bəyiti arvadına dərs deyir. Hər ikisi yoxsul, lakin mənəh bir ömür yaşayırlar. Pul, sərvət sahibi Dövlət bəyin gözü Gültəkindədir. Onu ələ keçirməyin yollarını düşünür. Bu yolun başlanğıcı və sonu pul tələsidir. Rauf Şahsuvarov səhnəyə daxil olduğu ilk andan Aydını təkcə əzab və yoxsulluq içərisində daxilən qıvrılan bir insan kimi deyil, mühitlə barışa büməyən, böyük arzularla yaşayan bir bəşər övladı olaraq təqdim etməyə çalışır.

Məlumdur ki, şöhrət və böyüklüyün yolu heç də həmişə istedadı olanın deyil, məhz dövlət və sərvəti olanın üzünə açıq olur. Müasirlik duyumu, hiss və emosiyası ilə Aydını səhnədə yaradan aktyor obrazın daxili dünyasını şərh edərkən, onun faciəsini şəxsiyyətin faciəsi kimi mənalandırmağa çalışırdı. Bəzi səhnələrdə buna daha inandırıcı və təbii hisslərlə nail olurdusa da, elə məqamlar da olurdu ki, aktyor həddindən artıq hissə qapanıb obrazın səhnə məqsədini cəhəzləşdirən emosional yersiz hay-küyə yol verirdi.

Aydın (R.Şahsuvarov) öz sevgisində qeyri-adi təsir bağışlayır. Ehtiyac hissi onu zavoda gətirmiş, Dövlət bəydən asılı etmişdir. Rauf Şahsuvarovun - Aydını sevir, lakin bu sevgi onun əzablarını yüngülləşdirə bitmir. Bəzən də tamaşaçıda belə bir təəssürat yaranır ki, Gültəkinin xəyanətini bilən Aydın sanki hər şeylə barışmış, ona görə çox şeyə göz yummağa üstünlük verir. Belə məqamlarda Aydın (R.Şahsuvarov) tamaşaçı qınağına tuş gəlir.

Rauf Şahsuvarovun səhnədə yaratdığı Aydın ziddiyyətli, amma düşünən və düşündürən bir şəxsdir. Elə ona görə də mühitlə barışmayan, böyük ideya və arzularla yaşayan Aydın pul və əxlaqsızlığın hakim olduğu bir cəmiyyətin iç üzünü dərk etdiyi üçün faciə içərisində məhv olur. Səhnədəki Aydın məhv olur, lakin onun böyük arzuları yaşamaqda davam edir.

Bu günkü sosial haqsızlıqların baş alıb getdiyi bir zamanda pulun hökmranlığa can atdığı bir dövrdə cəmiyyətimizdəki Aydımlar, Gültəkinlər özlərinin yeni talelərini yaşayırlar.

Gültəkin dramda mühüm bir obraz, bədii görümdən səbəb açan olmaqla, hadisələrin inkişafına təkan verən bir surət oldu-ğundan rolun ifadəsindən xüsusi istedad, bacarıq tələb olunur. Son dərəcə mürəkkəb, dərin ziddiyyətli həyat keçirən bir qadının obrazını tamaşada təcəssüm etdirən Ceyran Əzimova, psixoloji baxımdan düşünülmüş oyunu ilə Gültəkinin fərəhsiz həyatını, hisslərinin səmimiyyətini nümayiş etdirməyə cəhd etsə də, əsər boyunca aktrisa heç də həmişə öz istəyinə nail ola bilmir. Lakin ümumilikdə hadisələrin ən gərgin məqamlarında Gültəkin Aydınla layiq olmağa çalışırdı. Öz var-dövləti ilə Aydın və Gültəkinin sakit həyatın pozan Dövlət bəy (M.Mehdiyev), poz-ğun təbiətli ərinə layiq olmaq üçün hər şey etməyə, hətta savad almağa belə hazır olan, ancaq yeri gələndə aydın'kimi-lərinə arvadının cilovunu yığ" deməyə qadir, iddialı, dilli-dilavər Böyükxamm (M.Əhmədova) pul və sərvət sahiblərinin at oynat-dığı bir cəmiyyətin yetirraələri idilərsə, dostluğa sədaqətli olan, qəlbində Gültəkinə olan məhəbbətini gizli saxlayan, öz dəyərlə məsləhətləri ilə Aydını düşdüğü vəziyyətdən çıxmağın yollarını göstərən Suxay (A.Məmmədov) kazinolarda torqa qoyulan, pullu kişilərin əlində oyuncağa çevrən Susanna (Ş.Musayeva) və başqaları mənəvi tarazlığın pozulduğu həmin cəmiyyətin qurbanlarıdır. Tamaşada əsərin döyünən qəlbi aktyordur. Bütöv bir tama-şanın uğurlu səhnə taleyi onun istedad və bacarığından asılıdır. Bu əsərdə bəzi aktyorların səhnədə özlərinə qarşı inamın zəif olması, böyük ideyalarla yaşayan, haqsızlıqlarla mübarizə aparan Aydının ətrafında onlar süst və sönük görsənirdi. Elə buradaca dünya teatr prosesində özünəməxsus yeri, ənənəsi olan rus teatrının beşiyi başında duranlardan A.P.Sumarokovun bir vaxtlar aktyorlara məsləhət gördüyü bəzi həqiqətləri xatırlamaq yerinə düşərdi: - "Başqalarının hiss və düşüncələrini, məqsəd və məratnlarını öz canımızda, qəlbinizdə duymasanız, səhnəyə çıxmağa tələsməyin. Əks təqdirdə heç vaxt tamaşaçı qəlbinə, hiss və düşüncəsinə hakirə kəsilə bilməzsiziz."⁴¹

Bütün bu iradlara baxmayaraq, Şuşa teatrının müasirlik ruhu və duyumu ilə təcəssüm etdirdiyi "Aydın" tamaşası Özünün bədii-estetik dəyəri, ansambl bütövlüyü ilə seçildi, maraqlı rejissor yozumu və aktyor oyunu ilə yadda qaldı, tamaşaçılara kollektivin zəngin potensial yaradıcılıq imkanına malik olduğunu bir daha nümayiş etdirdi.

Ən başlıcası isə yaradıcı canlı orqanizm olan teatr öz qar-şısında duran əsas missiyalardan birini, insanı düşündürmək-daşdımaq, onun qəlbini xeyirxah, saf hisslərlə alışdırmaq, həyatı anlamaq vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Bəşərin incisi olan insan talelərinin mənəviyyatsız bir cəmiyyətdə, var-dövlət sahib-lərinin əlində oyuncuğa çevrildiyini, maddi varlığın mənəvi dəyərləri üstələməsinin faciələərə yoi açdığı, insan həyatının yaradıcı və dağdıcı mənəsinin fəlsəfi dərkinə, öz emosional, təbii və səmimi oyunlan ilə tamaşaçını bütün bu həqiqətlərə daxili bir səslə çağırmağa nail oldular. Bu amii isə "Ayдын"ın Şuşa teatrının repertuarında uzunömürlü olacağına dəlalət edir.

⁴Leninqradskiy Qosudarstvenny akademiçeskiy Teatr Dramı imeni A.S.Puşkina-L., 1981, str 3.

Daima sənət axtarışında olan, professional səviyyəsinin yük-səlməsinə tələbkarlıqla yanaşan Şuşa teatrının yaradıcı kollektivi, Bakıda tamaşaçı auditoriyasını öz tamaşalarına cəlb etmək üçün repertuarını zənginləşdirməyə daha çox üstünlük verirdi. Ona görə teatrın repertuarında müxtəlif janr və formalı, biri-digərinə bənzəməyən S.Qənizadənin "Aymm min oyunu" (rej. Y.Muradov), V.Qaufun "Xəlifə Leylək" (rej. O.Salamov), B.Appayevin "Gözəlləri necə qaçırmalı" (rej. K.Məcidova), M.F.Axundovun "Hekayəti Müsyö jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstəli şah caduküni-məşhur" (rej. K.Məcidova) kimi orijinal yozumlu tamaşaların öz daircü tamaşaçıları var. Daima qaçqın-köçkün bacı-qardaşları ilə görüşən kollektiv üzvləri tez-tez cəbhə bölgələrində əsgər və zabitlər qarşısında "Nəğmədir, gülüşdür hər dərdə məlhəm" tamaşa-konsert proqramı ilə vaxtaşırı çıxış edirlər. Teatrın baş rejissoru, gənc və istedadlı Kəmalə Məcidova kollektivin sənət imkanlarının üzə çıxması üçün bu gün gərgin zəhmət sərf edir, maraqlı yaradıcı axtarışları aparır, yeni əsərlərə səhnə taleyi bəxş edir. Öz rejis-sorluq fəaliyyətində o, dünya dramaturgiyası nümayəndələrinin əsərləri ilə yanaşı milli klassikamıza daha çox yer verir. Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının 1999-cu ilin dekabrında keçirdiyi "Milli klassika" festivalında kollektiv M.F.Axundovun "Hekayəti Müsyö-jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstəli şah caduküni-məşhur" (rej. K.Məcidova) komediyasının tamaşası ilə iştirak edərək, festivahın diplom və mükafatına layiq görüldü. Festival iştirakçıları Rauf Şahsuvarovun (Müsyö jordan), Azad Məmmədovun (Hatəm xan ağa), Şükufə Musayevanın (Şəhrə-banu xanım), Müşfiq Mehdiyevin (Şahbaz bəy), Aliyə Əliyevanın (Xanpəri), Səbuhi Rəhimlinin (Qurbanəli), İqrar Salamovun (Məstəli şah) oyunlarını yüksək qiymətləndirib alqışladılar. Şuşa teatri bu sənət yarışında özünəməxsus yaradıcı dəsti-xətti olduğunu teatr ictimaiyyətinə müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirə bildi. Yeni müəlliflərin əsərləri ilə öz repertuarını zənginləşdirməyə can atan teatrın yaradıcı kollektivi, həm də öz daxili sənət potensialını nümayiş etdirməyə səhnə imkanını əldə etmiş olur. Bu mənada müasir nəsrimizin istedadlı nümayəndəsi olan Firuz Mustafanın teatra cəlb olunması yeni sənət axtarışına zəmin yaratmaq istəyindən irəli gəlmişdir. Özünün bir çox roman və povestləri ilə geniş oxucu rəğbətini qazanmış Firuz Mustafanın Şuşa teatrının səhnəsində ilk işi "Ağıllı adam" tragi-farsı (26.09.2000.) oldu. Yaşadığımız müasir cəmiyyətdə xeyir və şəər qüvvələrin yaratdığı xaos vəziyyətdə kimin dəli, kimin ağıllı olduğu kimi fəlsəfi suala cavab axtaran əsər müəllifi Firuz Mustafa ilə həmfikir mÖvqedə duran rejissor Kəmalə Məcidova özünün səhnə yozumunda aktyor oyunu vasitəsilə bu sualı cavablandırmağı tamaşaçının öhdəsinə buraxaraq, hədi-sə məkanı ilə tamaşaçı zalı arasında canlı və emosional daxili bir dialoqa nail olmuşdur. Tamaşanın qayəsinin daşıyıcıları, bədii obrazların səhnə təcəssümçüləri olan aktyorlar Azad Məmmədov (jurnalist), Şükufə Musayeva (Xəstə), İqrar Salamov (Xəstə və Müstəntiq), Zahid Mehdiyev (Polis), Mələhət Əh-mədova (Həkim), Ceyran Əzimova (Qadın) əsər müəllifinin məqsədini düzgün dərk etməklə, özlərinin təbii oyunlan ilə tamaşaçı qəlbinə yol tapmaqla yadda qalırdılar. Ümumilikdə ansambl bütövlüyü ilə diqqət çəkən bu əsərin təsir və təlqin gücü özünün bədii estetik dəyəri ilə seçilməklə bizə belə bir inam aşılardı ki, "Ağıllı adam" tamaşası Şuşa teatrının reper-tuarında uzunömürlü olacaqdır...

Yuxanda qeyd etdiyimiz kimi, teatrın yaradıcı simasını onun repertuarının rəngarəngliyi müəyyən edir. Rəngarəngliyin bədii fəlsəfi və estetik tutum çalarındakı zənginliyi göstərən amilin əsasında isə tamaşaların janr əlvanlığı durur. Bu vacib amil Özü truppanın yaradıcı imkanına ayna tutmaqla yanaşı, həm də teatrın cəmiyyətdəki missiyasını müəyyənləşdirmiş olur. Cəmiyyətdəki neqativ halları qamçılayan, ümumi mənəvi və psixoloji inkişafa əngəl olan

ictimai bələlənən ifşa edən meydan oyun prinsiplərindən bəhrələnən, öz kökünü xalq komediyalarından götürən "Məzhəkə", "Sayaçı", "Məsxərə", "Hoqqa", "Qaravəlli" kimi oyun-tamaşaları, sonradan müstəqil janr kimi inkişaf edərək, ədəbi-bədii yaradıcı təfəkkürün təkamülünə şərait yaratmışdır. Bu mənada Şuşa teatrının səhnəsində Üzeyir Hacıbəyovun felyetonlarının motivləri əsasında rejissor Vaqif Azəryanın səhnələşdirib quruluş verdiyi "Əyri oturaq, düz danışmaq" (10.10.2000.) tamaşasında ilk diqqətimi çəkən əsərin səhnə yozumunun janr baxımından qaravəlli olması oldu. Tamaşaçı elə ilk andaca hiss etdi ki, meydan tamaşasındakı "oyun içə-risində oyun" teatr prinsipindən bəhrələnən rejissor əsərin qayə-sinin açıqlanmasını sərbəst bir surətdə tamaşadakı aktyorların improvizə qabiliyyətləri ilə bağlamışdır. Bu isə o demək idi ki, öz məharət və istedadlarını nümayiş etdirəyə şans qazanmış aktyorlar çalışsınlar ki, millətinin ağsını, acısını, psixolo-giyasını gözəl bilib və hər yazısı ilə (istər felyeton, istər publisist yazılan, istər komediyalar olsun) dəqiq diaqnoz verən Üzeyir bəy Hacıbəyov qələminin qüdrətindən süzülən həyat həqiqətlərini göz yaşı içərisindəki gülüslə öz hədəfinə (yəni oxucu və tamaşaçısına) sərrast satirik gülüslə sənət atəşini açıb, öz həmvətənlərini qəflət yuxusundan, biganəlik yoluxmasından silkələyib ayılsınlar. Vaqif Azəryanın əsərin rejissor yozumuna tapdığı bu bədii janr açarı aktyorlar tərəfindən düzgün dərk olunduğundan, ilk şəkildən finaladək səhnədə düşünülmüş, nikbin əhval-ruhiyyəli bir tamaşanın yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Tamaşada iştirak edən hər bir aktyor (Yadigar Muradov, Zahid Mehdiyev, İqrar Salamov, Azad Məmmədov, Şükufə Musayeva və başqaları) bu əsərdə Üzeyir bəyin felyeton-larındakı müxtəlif həyat baxışlı, biri-digərinə bənzəməyən tipajların tamaşaçı gözü qarşısında bir neçə obrazını canlandırdılar. Hər bir aktyor çahşırdı ki, özünəməxsus oyun tərzini seçsün, Üzeyir bəyin narahat vətəndaş mövqeyindən irəliləyən ideyanın müasir çalarını gülüşün sərrast deyimi ilə tamaşaçıya çatdırmaqla onu təsirləndirib düşündürsün. Bu mənada səhnə məqsədinə nail olan Şuşa teatrının yaradıcı kollektivi özlərinin təbii və inandırıcı oyunlarla tamaşaçı qəlbinə yol tapmaqla onu düşündürə bildirdilər.

Ümumiyyətlə, Şuşa teatrının səhnəsində oynanılan komediyaların leytmotivini şən bayram əhval-ruhiyyəsi təşkil edir. Aktyorların təbiəti isə səs və musiqi duyumu ilə yoxlandı-ğundan, tamaşalarda onların oyun məharətini tamamlayan musiqi hadisələrin məntiqli, ardıcıl inkişafına rəvac vermiş olur. Bu həqiqətlər belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, repertuarı janr əlvanlığı ilə seçilən Şuşa teatri milli teatrimızın poetikasına istinad edir, sənət ənənələrindən bəhrələnir, yaradıcı təbiətini zənginləşdirir, gələcək sənət axtarışları və uğurları üçün geniş üfüqlərə can atır. Bu gün Şuşa teatri ardıcıl surətdə sənət axtarışlarını davam etdirməklə, professional səviyyəsini təkmilləşdirməklə öz orijinal yaradıcılıq simasını rəsm etməkdədir.

Bir vaxtlar görkəmli sənətsünas alim Cəfər Cəfərov milli teatrın yaradıcılıq simasını, bütöv təbiətini açıqlayaraq yazırdı: - "Milli teatr heç zaman bir teatr demək deyildir. Milli teatr mədəniyyəti teatrlar sistemindən yaranır."⁴² Bu mənada bu günkü milli teatr mədəniyyətini zənginləşdirən teatrlardan biri də Şuşa Dövlət Musiqi Dram teatrinin yaradıcı kollektividir.

Ümumiyyətlə, bu məlum bir həqiqətdir ki, teatrın spesifik orqanizmi yaradıcı təbiəti oyun üzərində qurulub. Şuşa teatrına xas olan teatral oyun prinsipi isə əsasən meydan teatrinin ənənələrindən bəhrələnməsidir. Teatrın repertuarındakı əsərlərin tamaşası vaxtı aktyorların improvizə məharəti bu həqiqəti bir daha təsdiqləmiş olur.

Bir sözlə, bu gün Şuşa teatri mövcud Azərbaycan incəsənətinin tərkib hissəsi kimi cəmiyyətimizdə baş verən hadisələrə tamaşaların səhnə dili ilə müdaxilə edib münasibətini bildir-məklə, insanları bəşəri dəyərlərə tapınmağa, xoş hiss və duyğularla yaşamağa dəvət etməklə, şər qüvvələrə qarşı bəşəriyyətə qətiyyətli müqavimətə qarşı diqqətli olmağa, faciələrə səbəb olan biganəliyin daşını atmağa nail olmağa, vətən-torpaq sevgisini içlərində daima yaşatmağa, məhz bu hisslərlə sabahkı günə inamla addımlamağa öz tamaşaçıların çağırmaqdadır. Əlbəttə, Şuşa teatrının sabahkı sənət taleyi, özünün iqtisadi mədəni-psioloji tarazlığını itirmiş cəmiyyət-timizin teatr sənətinə olan münasibətindən, ayrı-ayrı dövlət strukturlarında çətin vəzifə sahiblərinin diqqətindən, maddi-texniki bazadan, teatrın tərəf müqabili olan tələbkar tamaşaçıdan, ən başlıcası isə teatrda çalışan gənc rejissor və aktyorların istedad

⁴C.Cəfərov "Əsərləri iki cildə". Birinci cild. Bakı - 1968, səh. 312.

və bacarığından, sənət yanğısından çox asılıdır. Bütülmə amillərin hamısı Vəhdət şəklində birləşib vətən-sənət sevgi-sindən yoğrulmuş hissələrlə aşılmaq qəlb və düşüncəyə hakim kəsilərsə, o haqq və ədalət işığından enerji alan bu inam hissi Şuşa teatrını enişti-yoxuşlu həyat və sənət yolları ilə nə vaxtsa doğma Şuşaya aparacaqdır. Bu inam hissi ilə biz də deyirik: -Allah heç vaxt qəlbinizdə olan inam hissini öldürməsin. Tənn bu haqq işinizdə sizlərə yardımçı olsun...

Təbii ki, hər bir teatrın tərcümeyi-halı onun tamaşalandı... Şuşa teatrının sənət tərcümeyi-halı dünəndən bu günə boylana-raq, sabahkı arzu və ümidlərə doğru can atmaq yazılmaqdadır. Bu çətin və şərəfli sənət yolu enişti-yoxuşlu olsa da, bu yol Şuşa teatrının yaradıcı sənətkarlarını səhnədə təcəssüm etdirdikləri tamaşalarla birlikdə zəngin sənət dünyasının əlçatmaz-ünəytməz ənginliklərinə aparır. Sənət yolunuz açıq, teatrımız tamaşah və tamaşaçılı olsun... Sənətin uğur və şöhrət çələngi olan dəfnə yarpağı teatrıtuzun üstündən əskik olmasın...

SON

P.S. Bu kitab işıq üzü gÖrənə kimi respublikamızın ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yaradıcılıq tələlərində müxtəlif dəyişikliklər və yeniliklər baş verdi. Respublika prezidentinin 28 oktyabr 2000-ci il tarixli fərman ilə bir çox sənətçilər fəxri adlara layiq görüldülər. Onların arasında Şuşa teatrının aktyorları da var idi. Həmin gündən Yedigər Muradov və Şükufə Musayeva "Əməkdar artist" fəxri adını qünırla daşıyacaqlar! **ŞUŞA DÖVLƏT MUSİQİLİ-DRAM TEATRİNİN REPERTUARI (1990-2000)**

LÜ.HACIBƏYOV "ARŞIN MAL ALAN" (rej. Y.MURADOV)

2.S.ƏLƏSGƏROV, Ş.QURBANOV "ÖZÜMÜZ BİLƏRİK"
(rej.Y.MURADOV)

3.M.F.AXUNDOV "HEKAYƏTİ-MÜSYÖ JORDAN HƏKİMİ-NƏBATAT VƏ DƏRVIŞ MƏSTƏLİ ŞAH-CADUKUNİ-MƏŞHUR" (rej. - H.ƏBLUC)

4.V.ADIGÖZƏLOV, Ə.KÜRÇAYLI "NƏNƏMİN ŞAHLIQ QUŞU" (rej. - F.ZÖHRABOV)

5.S.RÜSTƏMOV, S.RÜSTƏM "DURNA" (rej. - F.ZÖHRABOV)

6.S.M.QƏNİZADƏ "AYININ MİN BİR OYUNU" (rej. - Y.MURADOV)

7.A.SALAKRU "MARQARİTKA" (rej. - K.MƏCİDOVA)

8.S.BEKKET "ADDIM SƏSLƏRİ" (rej. - K.MƏCİDOVA)

9.B.APPAYEV "GÖZƏLLƏRİ NECƏ QAÇIRIRLAR" (rej. - K.MƏCİDOVA)

10.V.QAUF "XƏLİFƏ LEYLƏK" - (rej - O.SALAMOV)

11.L.C.CABBARLI "AYDIN" (rej.- R.ŞAHSUVAROV)

12.M.FAXUNDOV "HEKAYƏTİ-MÜSYÖ JORDAN HƏKİMİ-NƏBATAT VƏ DƏRVIŞ MƏSTƏLİ ŞAH-CADUKUNİ-MƏŞHUR" (rej. -K.MƏCİDOVA)

13.F.MUSTAFA "AĞILLI ADAM" (rej. - K.MƏCİDOVA)

14.Ü.HACIBƏYOV "ƏYRİ OTURAQ, DÜZ DANIŞAQ" (rej. - V.AZƏRYAR)

15."NƏGMƏDİR, GÜLÜŞDÜR HƏR DƏRDƏ MƏLHƏM"
KONSERT-TAMAŞA (rej. - Y.MURADOV)

Hər bir millətin bədnindən dünyaya efo övladlar gəür ki, onlar sanki "özldri üçün anadan olmayıblar, balkə bütün xalqa, hətta ümum insaniyyətə xeyir gətirmək və tərəqqisinə səbəb olmaq üçün yaranıblar...

İnsanlar indi də, onlardan mənəfət görməkdədir. Bu cürə adamlar nəinki sağhğında, b'alkə öləndən sonra da camaata mənəfət verirfor"...

Üzeyir bəy Hacıbəyov

ŞUŞA TEATR MÜHİTİNİN YETİRMƏLƏRİ

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV

(1870–1933)

1870-ci ilin maymda Şuşanın 20 kilometrliyindəki Ağbulaq kəndində dünyaya göz açan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev təkə bir maha-lın, elin deyil, bütövlükdə Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi dünya-sının ən parlaq şəxsiyyətlərindən biridir. Bütün ömrü boyu öz bilik və bacarığını, işıqlı düşüncələrini xalqının mənəvi dünyasının zənginləşməsinə, şüurun oyanışına sərf edən yazıçı-dramaturq, jurnalist-pedaqoq və ictimai xadim olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev həm də Şuşada, Ağdamda, Gəncədə,

Bakıda teatr sənətinin pərvəriş - təşəkkül tapmasına təkan vermiş yaradıcı bir sənətkardır. O, (1901-1906-cı illərdə) Azərbaycan 'professional teatrında ilk olaraq baş rejissor funksiyasını daşımaqla yanaşı, həm də milli operamız olan "Leyli və Məcnun"un (Ü.Hacıbəyov) ilk dirijoru olmuşdur. Əbdürrəhim bəy həm də ilk azərbaycanlı yazıçıdır ki, 1906-cı ildə Rusiya Dövlət Dumasının deputatı olmaqla öz millətini ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Görkəmli teatr təşkilatçısı, rejissoru olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev həm də Azərbaycan ədəbiyyatını özünün misilsiz əsərləri ilə zənginləşdirmişdir.

Onun qələmə aldığı "Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini", "Dağılan tifaq", "Bəxtsiz cavan", "Pəricadu", "Hacı Daşdəmir", "Ağa Məhəmməd Şah Qacar", "Millət dostları", "Ac həriflər", "Kimdir müqəssir?", "Padşahın məhəbbəti", "Ağac kölgəsində", "Ədalət qapıları", "Vaveyla", "Qırmızı qarı", "Altun Öküz", "Yeni dərman", "Köhnə dudman", "Baba yurdunda", "Kamran", "Yoldaş Koroğlu", "Sağsağan", "Çox gözəl" pyesləri, eləcə də tərcümə etdiyi "Hamlet", "Qəzavat", "Yəhudilər" kimi əsərləri "Cəhənnəm məktubları", "Marallarım", "Mozalan bəyin səyahətnaməsi", "Mütrüb dəftəri" kimi silsilə, felyeton, hekayə və povestləri ədib tərəfindən qələmə alındığı ilk gündən teatrlanmış repertuarlarını bəzəyərək tamaşaçıların ruhunu oxşamış, oxucu qəlbinə yol tapmış, onları həm güldürmüş, həm də düşündürmüşdür.

Ə.B.Haqverdiyevin yaradıcılıq taleyinin ən maraqlı səhifəsi teatr sənəti ilə sıx bağlı olmuşdur.

Ona görə, heç də təsadüfi deyil ki, qədirbilən xalqımız görkəmli ədibin yaradıcı fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, Ağdam Dövlət Dram teatrına onun adını vermişdir.

Hazırda onun əsərləri oxunmaqda, pyesləri isə respublika teatrlarının səhnələrində oynanmaqdadır.

ÜZEYİR BƏY HACIBƏYOV

(1885-1948)

SSRİ xalq artisti, dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki, milli operamızın banisi, görkəmli bəstəkar-yazıçı-dramaturq-jurnalist-pe-daqq olan Üzeyir Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyov 1885-ci ildə ana-dan olmuş, Şuşada rusmüsəlman məktəbini bitirmişdir. Şuşanın saf suyunu içib, təmiz havasını udan, musiqisini, sözünü-söhbətini qan yaddaşına - qəlbinə hopduran yeniyetmə Üzeyir elm dalınca Qori müəllimlər seminariyasına üz tutur. Daha sonralar isə, musiqi biliyini inkişaf etdirib təkmilləşdirmək üçün Moskvada-Peterburqda təhsil almalı olur.

Xalqın mənəvi dünyasını zənginləşdirmək qaranlıq şüurları işıqlandırmaq - maarifləndirmək üçün müəllimlik, jurnalistlik edən Üzeyir bəy Hacıbəyovun musiqiyə-teatra olan marağı -həvəsi sonradan onu - öz xalqının musiqi tarixinin professional səhifəsini yazmış böyük yaradıcı bir şəxsiyyət kimi dünya mədəniyyəti səmasında parlaq ulduzlardan birinə çevirdi. Özü-nün bəstəkarlıq fəaliyyətinə 1908-ci ildə yazdığı "Leyli və Məcnun" operası ilə başlayan Üzeyir bəy

Hacıbəyov, Şərqdə ilk milli not sistemli musiqinin, həm də gələcək musiqili teatr tamaşalarının özülünü qoymuşdur. Bu operanın ardınca bəstəkar xalq əfsanələri mövzusunda "Şeyx Sənan" (1909), "Rüstəm və Söhrab" (1910), "Şah Abbas və Xurşudbanu" (1912), "Əsli və Kərəm" (1912), "Harun və Leyla" (1915), "Koroğlu" (1937) operalarını, həmçinin nikbin təbiətli, şuxluğu-mələhəti və təbiiliyi ilə könülləri fəth edən, təmiz gülüşdən yögrulmuş komediyalar olan "Ər və arvad" (1909), "O olmasın, bu olsun" (1909), "Arşın mal alan" (1912-1913) kimi operettaları yazır. Xalqımızın təkrarsız parlaq simalarından biri olan böyük bəstəkar, musiqişünas, yazıçı-dramaturq, publisist-jurnalist və ictimai xadim Üzeyir bəy Hacıbəyovun musiqisi, opera və operettaları Azərbaycan incəsənətinin həmişəyaşar klassik yaradıcı məhəg daşdır.

İllər, nəsillər dəyişir. Amma heç zaman dəyişilməyən Üzeyir bəy dünyasının məhsulu olan əsərlərdir ki, hər bir yaradıcı musiqiçi, rejissor, aktyor sənətdə öz imkanlarını müəyyən etmək üçün bu klassik məktəbdə özünü yaradıcılıq sığına çəkməli olur. Elə ona görə də bu günkü teatrlarımızın repertuarlarının əsərləri bəzəməkdədir.

Dünən də elə idi, bu gün də elədir, sabah da elə olacaq...

Yeri gəlmişkən, professional musiqi məbədi olan Azərbaycan Musiqi Akademiyası ölməz bəstəkarımız Üzeyir bəy Hacıbəyovun adını şərəflə daşımaqdadır.

MIRZƏ MUXTAR

(1841-1929)

Musiqiçi ailəsində dünyaya göz açan Mirzə Muxtar gözəl musiqiçi olduğu kimi həm də çox istedadlı bir aktyor idi. Şuşada mədrəsədə təhsil almış Mirzə Muxtar ərəb, fars və rus dillərini gözəl bilirdi. Ona görə o, Şərq klassikasının gözəl bilicisi idi. Rus dilini bilməsi onu tez-tez Şuşadakı "Qış klubu"nda "fə"... göstərilən teatr tamaşalarına baxmağa səbəb olurdu. Elə bu tamaşalar da onun qəlbində teatr sənətinə məhəbbət oyatmışdır.

İlk dəfə o, 1870-ci ildə "Hacıquluların zalı"nda M.F.Axun-dovun "Hacı Qara" komediyasını tamaşaya qoyur. Lakin müəyyən səbəblərdən tamaşa uğursuzluğa düşür. Lakin Mirzə Muxtar ruhdan düşmür. 1873-cü ildə səhnəyə həvəsli dostları ilə birgə "Hacı Qara"nı yenidən oynayırlar.

O illərdə Mirzə Muxtar Şuşada oynanılan teatr tamaşalarının əksəriyyətinin iştirakçısı və təşkilatçısı olur. Din xadimlərinin onu görməyə gözü yox idi.

1883-cü ildə Şuşada H.B.Vəzirovun "Evlənmək bir stəkan su içmək deyil" əsərinin tamaşası vaxtı Həzrət Abbasın adının səhnədən çəkilməsi böyük qalmaqala səbəb olur. Tamaşa yanmışıq kəsilir, iştirakçılar qaçmalı olurlar. Mirzə Muxtar da öz doğma şəhərindən didərgin düşür.

O, əvvəlcə Ağdamda, sonra Gəncədə gizlənməli olur. Bir müddət Tiflisdə müəllimlik etməli olur. 1899-cu ildə Bakıya köçən Mirzə Muxtar, burada müəllimlik edir, 1908-ci ildə isə Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" tamaşasında Məcnunun atasını ifa etmək üçün teatra dəvət olunan Mirzə Muxtar sonrakı taleyini bütövlükdə teatra bağlayır.

1913-cü ildə Bakı teatr ictimaiyyəti Mirzə Muxtarın teatr tariximizdəki rolunu yüksək qiymətləndirərək onun 40 illik səhnə fəaliyyətini qeyd etmişlər. Şuşa teatr mühitinin yetirməsi olan Mirzə Muxtar haqqında "Kaspi" qəzetinin 1913-cü ü 103 N?-li sayında oxuyuruq: - "Nicat" cəmiyyəti onun yubileyini keçirməklə öz borcunu yerinə yetirir!"

Digər bir jurnalda isə onun fəaliyyətinə hörmət hissi ilə yazırdılar: - "O, teatr xadimi olub oynadığı rollarda özünün layiqli və istedadlı aktyor olduğunu da sübut etmişdir."⁴³

Mirzə Muxtar 1929-cu ildə səhnə ilə əbədi vidalaşır.

⋮

^Övrəqi-nəfisə-jumax, 1919-cu H, N* 12.

HAŞİM BƏY VƏZİROV

(1868-1916)

Görkəmli yazıçı-jurnalist, pedaqoq Haşım bəy Vəzirov Şuşada doğulmuş, elə ilk təhsilini də orada almışdır. Yerevan seminariyasını bitirdikdən sonra uzun illər müx-təlif yerlərdə müəllimlik etmiş, 1890-cı ildən isə doğma Şuşasında "rus-tatar məktəbi"ndə ana dilindən dərs demişdir. Uzun illər müxtəlif qəzet və jurnallarda jurnalistlik fəaliyyəti göstərərək məqalələr yazmışdır. Şuşanın teatr mühiti ilə sıx bağ olan Haşım bəy Vəzirov "Məktəb tərbiyəsi", "Evlənmək su içmək deyil", "Döymə qapımı, döyərlər qapım" əsərlərini yazmışdır. Bu əsərlər, məhz ilk dəfə Şuşa teatr həvəskarları tərəfindən tamaşaya qoyulub oynanılmışdır. O, həm də ilk dəfə V.Şekspirin "Otello" faciəsini (1893) doğma azəri türkcəsinə tərcümə etmişdir.

NƏCƏF BƏY VƏZİROV (1854-1926)

Azərbaycan ədəbiyyatı və in-cəsənəti tarixində, eləcə də ictimai fikrində gorkəmli yerlərdən birini Nəcəf bəy Vəzirov tutur. M.F. Axundovun realist ədəbi məktə-binin layiqli davamçısı olan Nəcəf bəy Vəzirov 1854-cü ildə Şuşa şə-hərində anadan olmuşdur. Oxu-maq-Öyrənmək arzusu Nəcəf bəyin tale yolunu Bakıdan, Moskvadan, Peterburqdan keçirməklə onun dünyagörüşünə və mənəvi dün-yasma böyük təsir göstərir. Qaran-lıqda işıq axtaran Nəcəf bəy millətə xidmət etməyin yolunu xalqm maariflənməsində görürdü. Elə ona görə də o, müəllimlik də etdi, juraalistlik də, yazıçılıq da, hətta yeri gələndə aktyorluq da...

Teatr tamaşalarının millətin mənəvi dünyasında oynadığı vacib və lazımlı rolu dərindən dərk edən Nəcəf bəy 1873-cü ildə digər bir maarifçi-ziyalı H.B.Zərdabi ilə M.F.Axundovun "Lənkəran xammın vəziri" əsərini tamaşaya qoymaqla profes-sional Azərbaycan teatrının özülünü qoydular.

Hələ uşaqlıq illərindən teatra yaxın-olan Nəcəf bəy Vəzirov Mirza Fətəli Axundov komediyalarının təsiri ilə "Əti sənin, sümüyü mənim", "Qara günlü", "Dad yarımçıq əlindən", "Ev tərbiyəsinin bir şəkli", "Nə əkərsən, onu da biçərsən", "Daldan atılan daş topuğa dəyər", "Pəhlivanani-zəmanə", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", "Vay şələküm məəlləküm", "Keçmişdə qaçaqlar", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", "Təzə əsrin ibtidası", "Pul düşkünü Hacı Fərəc" adlı pyes və komediyalarını yazır.

N.B.Vəzirov həm də ədəbiyyat tariximizdə faciə janrının ilk gözəl nüraunəsi olan "Müsibəti-Fəxrəddin" dramının müəllifidir.

. Onun komediya və pyesləri teatr səhnələrində həmişə uğurla oynanılmış və indi də oynanılmaqdadır. Əminlik ki, gələcəkdə də elə olacaq. Çünki zəngin mənəvi dəyərlərə söykənən düşünmək-düşündürmək probleminin tamaşaçısı həmişə olmuş və gələcəkdə də olacaqdır. Bir vaxtlar həvəskar kimi teatr tamaşalarında aktyor-rejissor kimi iştirak etmiş Nəcəf bəy Vəzirov sonradan öz əsərləri ilə teatrlarımızın repertuar yükünü başqa həmfikiriləri ilə birlikdə öz çiyində daşmalı oldu. Ona görə, onun adı həm ədəbiyyat, həm də teatr tariximizdə hörmət və ehtiramla çəkilir.

Lənkəran Dövlət Dram Teatrı Nəcəf bəy Vəzirovun adını şərəflə daşımaqdadır.

ZÜLFÜQAR HACIBƏYOV (1884-1950)

Hacıbəyovlar nəslinin parlaq nümayəndələrindən biri olan əməkdar incəsənət xadimi Zülfüqar Hacıbəyov 1884-cü ildə cənnət guşəsi Şuşada dünyaya gəlmişdir. Azərbaycan incəsənətinin forma-laşım-inkişaf tapmasında onun qar-daşı Üzeyir bəy Hacıbəyovla birgə əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun xüsusilə Azərbaycan musiqili teat-nının təşəkkül tapmasında göstər-diyi yaradıcılıq fəaliyyəti daha çox * diqqətəlayiqdir. Belə ki, görkəmli bəstəkarın "Aşiq Qərib" operası yarandığı gündən opera teatnının repertuarından düşür. Çox təəssüf ki, onun "Nüşabə", "Məlikməmməd" adlı tamam-lanmamış operaları bəstəkardan yadigar olaraq qalmaqdadır.

Zülfüqar Hacıbəyovun özünün librettolan əsasında yazdığı "Əlli yaşında cavan", "Varh" ("On bir yaşında gəlin"), "Evləkən subay" adlı musiqili komediyaları bu gün də teatrınımızın səhnəsində uğurla oynanılmaqdadır. **ƏHMƏD AĞDAMSKİ (BƏDƏLBƏYLİ) (1884-1954)** Əməkdar incəsənət xadimi, aktyor-rejissor-pedaqoq Əhməd Bəşir oğlu Ağdamski 1884-cü ildə Şuşada dünyaya göz açmışdır. Kiçik yaşlarından teatra bağlanan Əhməd Ağdamski əvvəlcə həvəskar dərnəklərdə və xalq mərasim tamaşalarında çıxış etmişdir. Lakin sonradan professional teatr truppalarında çıxış etməyə başlayan Əhməd Ağdamski, Azərbaycan səhnəsində qadın ifaçılarının olma-ması üzündən opera və musiqili komediya tamaşalarında mün-təzəm olaraq qadın rollarının mahir ifaçısı kimi teatr ictimai-yətinin rəğbətini qazanmışdır.,, Teatr tariximizdə özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti olan Əhməd Ağdamski uzun illər səhnəmizin Leylisi, Əslisi, Gülnazı, Gülçöhrəsi, Şahsənəmi (Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan" əsərlərində və Z.Hacıbəyovun "Aşiq Qərib" operasında) olmuşdur. O həm də dram tamaşalarında da fəal iştirak etmişdir. Azərbaycan teatrının təşəkkül tapmasında onun böyük xidmətləri olmuşdur.

. ƏFRASIYAB BƏDƏLBƏYLİ (1904-1976)

Azərbaycan mənəvi dünya-sının zənginləşməsində özünə-məxsus yeri olan, görkəmli maarif-çi, şuşalı Bədəl bəy Bədəlbəylinin ailəsində dünyaya göz açan xalq artisti Əfrasiyab Bədəlbəylinin (1904) Azərbaycan incəsənətində, xüsusilə də teatr sənəti sahəsində çox böyük, layiqli yeri var. O, bir çox musiqi əsərlərinin müəllifidir. Lakin onun incəsənətimizdə ən böyük xidməti yaxın Şərqdə ilk Azərbaycan milli baleti olan "Qız qalası"nı yaratmasıdır. Digər bir uşaq nağıl-baleti olan "Tərən"ın da (libretto - B.Turqut) müəllifi Əfrasiyab Bədəlbəylidir.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin taleyindən bəhs edən "Nizami" (Ubrretto - M.S.Ordubadı) operası onun uğurlu işlərindən biridir. Bəstəkarın əsərləri uzun illərdir ki, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet teatrının səhnəsində uğurla oynanılmaqdadır.

Əfrasiyab Bədəlbəyli bir çox əsərlərin libretto müəllifidir. Onun A.Tolstoyun eyni adlı povestinə yazdığı "Qızıl açar" librettosu (bəstəkar - B.Zeydman), V.Hüqonun "**GÜİƏH** adam" librettosu (bəstəkar - B.Zeydman), S.Axundovun "Qaraca qız" librettosu (bəstəkar - Ə.Abbasov) əsərindəki baletlər Opera və Balet teatrının repertuarını bəzəmişdir. **SOLTAN HACIBƏYOV**

(1919-1974)

Görkəmli musiqiçi və ictimai xadim, Şuşanın şöhrət çələngi olan Hacıbəyovlar nəslinin ən parlaq nümayəndələrindən biri xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı Soltan Hacıbəyov dünyaya göz açdığı 1919-cu ildən özünü musiqinin və musiqiçilərin əhatəsində görmüşdü. Ona görə onun musiqi aləmində parlamağı heç də təsadüfi deyil. Musiqi Hacıbəyovların qan yaddaşı, ürək döyüntüsüdür.

Soltan Hacıbəyov musiqinin müxtəlif janrlarında yazıb yaratsa da, onun da sənət yolu teatr səhnəsindən keçmişdir. "Karvan" kimi simfonik bir əsərlə Özünə əbədiyyət qazanmış bəstəkarın yaradıcılığında "Gülşən" baletinin, "Qızılgül" operettasının və bir çox dram tamaşalarına yazdığı musiqilərin xüsusi yeri var.

Onun yazdığı balet və operetta Azərbaycan Dövlət Opera və Balet, eləcə də Musiqili Komediya teatrlarının səhnəsini uzun illər bəzəmişdir.

Hacıbəyovlar nəslinin başqa nümayəndələri kimi onun da musiqisi dünyanın bir çox səhnəsində (ABŞ, İsveçrə, Bolqarıstan və b.) səslənməklə təkcə şuşahlara deyil, bütöv bir xalqa şərəf və şöhrət çələngini qazandırmışdır.

BÜLBÜL

(1897-1961)

SSRİ xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, professor, Azərbaycan professional vokal məktəbinin banisi, görkəmli opera müğənnisi Bülbül (Murtuza Məşədi Rza oğlu Məmmədov) Qarabağın dilbər gu-şəsi olan Şuşada anadan olmuşdur. Geniş diapazonlu, gözəl, məlahətli səsə malik oları Bülbül hələ kiçik yaşlarından öz məharətli zəi-gülələri ilə xalqın sevimlisinə çev*

rilmişdir. Onun opera müğənnisi kimi teatr səhnəsində ilk çıxışı 1916-cı ildə Gəncədə tamaşaya qoyulan "Seyfəlmülk" (M.C.Əmi-rov) operasında olmuşdur,

Səhnə həvəsi onu əvvəlcə Birləşmiş Dövlət Teatrının opera truppasına (1920) gətirmiş, daha sonra isə Azərbaycan Opera və Balet Teatrının (1924) solisti etmişdir.

Daima Öz professionallığı üzərində çahşan, tükənməz sənət" eşqi ilə yaşayan Bülbül əvvəlcə Bakı konservatoriyasında təhsil almış, daha sonra isə öz vokal texnikasını təkmilləşdirmək üçün Milanda (İtaliya) Delliponti və Qranidən sənət dərsi alaraq iste-dad və zəhmətilə öz səs imkanlarını sənətin zirvəsinə yüksəldə bilmişdir.

Müğənniliklə barabər güclü aktyorluq məharətinə malik olan Bülbül, Dövlət Opera və Balet teatrının səhnəsində Koroğlu, Əsgər, İbn Səlam, Kərəm (Ü.Hacıbəyovun "Koroğlu", "Arşın mal alan", "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm"), Qərib (Z.Hacıbəyov "Aşiq Qərib"), Əlyar (M.Maqomayev "Nərgiz"), Nizami (Ə.Bədəlbəyli "Nizami"), Fərhad (Niyazi "Xosrov və Şirin"), Aslan (Q.Qarayev və C.Hacıyev "Vətən"), Qərib (R.M.QHer "Şahsənəm"), eləcə də Qərbi Avropa və rus klassiklərinin əsərlərində onlarca müxtəlif xarakterli obrazları real boyalarla, uğurla təcəssüm etdirmişdir.

Bülbülün yaradıcılığı, opera teatrımızın təşəkkül və inki-şafında ən parlaq səhifə təşkil edir. Xalq mahmlarını, təsnifləri böyük ustahqla ifa edən Bülbül Asəf Zeynallının "Ölkəm", Üzeyir Hacıbəyovun "Sənsiz", "Sevgili canan" romansları ilə Azərbaycan incəsənətində özünə əbədi, canlı heykəl ucaltmışdır. Bu sənət heykəli bu gün düşmən gülləsinə sinə gərsə də, öz mənəvi ucalığı və dəyəri ilə, səsi və sözü ilə Şuşadan dünyaya boylanır.

NIYAZI

(1912-1984)

Şuşanın şöhrətini dünyaya ya-yan Hacıbəyovlar nəslinin parlaq ulduzlarından biri də, görkəmli diri-jor və bəstəkar, teatr rəhbəri, ictimai xadim, SSRİ və Azərbaycanın xalq artisti, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Dirijorların Ümumittifaq baxışın laureatı, Ü.Hacıbəyov adına Azər-baycan Dövlət mükafatı laureatı, Beynəlxalq Nehru mükafatı laureatı və neçə-neçə irili-xırdalı başqa mü-kafatların sahibi 1912-ci ildə dünyaya təşrif buyurmuş Niyazi Zülfiiqar oğlu Hacıbəyovdur. Azərbaycan incəsənətində Niyazi təkrarsız, möcüzə-sənətkardır. Niyazi bəstəkarlıq və dirijorluq fəaliyyətinə 30-cu illərdən başlayaraq, öz istedadı, yüksək musiqi duyumu, dərin erudiyası və dünyanı ən böyük sənət məbədiərini öz virtuoz sənətkarlığı ilə fəth edərək, Azərbaycana şöhrət çələngi gətirmişdir. Bir dirijor kimi onun repertuanda Azərbaycan bəstəkarların əsərləri ilə yanaşı Qərbi Avropa, rus klassiklərinin əsərləri mühüm yer tutmuşdur. Onun ifaçılıq sənətində və milli musiqimizin təbliğində xidmətləri həddindən artıq böyük olmuşdur. Azərbaycan musiqisində ilk simfonik əsərlərin müəlliflərindən biri olan Niyazinin "Rast", "Zaqatala süitəsi", "Ləzgihəngi" və başqa simfonik əsərlərinin musiqi tariximizdə xüsusi yeri var. Onun Nizaminin eyni adlı poemasının motivləri əsasında yazdığı "Xosrov və Şirin" operası və hind klassiki R.Taqorun "Çitran-qoda" fəlsəfi dramı üzrə yazdığı "Çitra" baleti Azərbaycan Dövlət Opera və Balet teatrının səhnəsində uğurla oynanılmışdır. O, uzun illər Dövlət Simfonik Orkestrinin, Akademik Opera və Balet teatrının, Dövlət Filarmoniyasının baş dirijoru və direktoru, bədii rəhbəri olmuşdur.

MEHDİ MƏMMƏDOV (1918-1985)

Görkəmli rejissor-aktyor və sənətşünas, SSRİ xalq artisti, sənət-şünashq doktoru, professor Mehdi Əsədulla oğlu Məmmədov 1918-ci ildə Şuşa şəhərində doğulmuşdur. 1922-ci ildə Əsədulla kişinin ailəsi Bakıya köçür. Elə bu şəhər də Mehdi Məmmədovun gələcək sənət taleyini müəyyən edir, bütün-lüklo Öz həyatını, sevgisini incəsənətə və sənətşünaslığa həsr etməyə sövq edir. Teatra arzularının işığı kimi baxan Mehdi Məmmədov aktyor-rejissor-pedaqoq kimi özü-nəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti ilə teatr tariximizin ən parlaq səhifəsini yazmış sənətkarlardan biridir.

Bir aktyor kimi onun Azərbaycan səhnəsində yaratdığı C.Cabbarlının "Almaz"ında Hacı Əhməd, F.Şillərin "Qaçaq-lar"ında Karl Moor, A.Ostrovskinin "Günahsız müqəssirlər"ində Neznarəov, M.Hüseynin "Alov"unda Fərhad Kamalov, L.Tolstoyun "Canh meyif"ində Protasov, HöCavidin "XəyyarTında Xəyyam kimi obrazlar, özünün bədii bütövlüyü və bitkinliyi ilə seçilməklə yadda qahrdısa, özünəməxsus orijinal yaradıcılıq dəsti-xətti ilə seçilən fəlsəfi yozumlu rejissor kimi Mehdi Məmmədovun Milli Dram Teatrının, Gəncə Dövlət Dram Teatrının, Akademik Opera və Balet teatrının səhnələrində İquruluş verdiyi H.Cavidin "Xəyyam", "İblis", C.Məmmədquluzadənin "Dəli yığınağı", M.Təhmasibin "Bahar", M.İbrahimovun "Madrid", S.Vurğunun "Vaqif", C.Cabbarlının "Od gəlini", V.Şekspirin "12-ci gecə", N.Qoqolun "Müfəttiş", S.Rəhmamın "Toy", "Aydınlıq", "Əliqulu evlənir", Lope de Veqamın "Rəqs müəllimi", K.Qoldininin "Mehmanxana sahibəsi", Ü.Hacıbəyovun "Koroğlu", "Leyli və Məcnun", C.Ca-hangiroyun "Azad", F.Əmirovun "Sevil", N.B.Vəzirovun "Ya-ğışdan çıxdıq, yağmura düşdük", M.İbrahimovun "Kəndçi qızı" tamaşaları teatr tariximizdə sənət hadisəsinə çevrilmiş, Azər-baycan incəsənətini zənginləşdirmişdir. Onun yaradıcılıq yolu bir sənət məktəbi olmuşdur.

Bu gün teatrlarımızda çalışan neçə-neçə aktyor və rejissor məhz həmin məktəbin yetirməsidir. Mehdi Məmmədov həm də teatr və dramaturgiyamızın ən mahir tədqiqatçısı idi. Teatr sənətinin nəzəri-estetik problemləri ilə ənənə və novatorluq, müasirlik məsələsi, janrın poetikası ilə ardıcıl məşğul olan sənətsünas-alim Mehdi Məmmədov təfəkkürünün məhsulu olan zəngin elmi-təcrübi nəticələrə söykənən "Rejissor sənəti", "Azərbaycan dramaturgiyasının estetik problemləri", "Həyat və sənət yollarında", "Teatrlar, aktyorlar, tamaşalar", "Estetika haqqında söhbətlər", "Teatr düşüncələri", "Onun sənət ulduzu", "Acı fəryadlar, şiriti arzular" adlı əsərləri bir çox nəsil aktyor və rejissorların, sənətsevər oxucunun, teatr tədqiqatçısının stolüstü kitabı olaraq qalacaqdır.

Mehdi Məmmədov həm də tamnmiş ictimai xadim idi. O, uzun illər Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin (indiki Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı) sədri olmuşdur.

ŞƏMSİ BƏDƏLBƏYLİ (1911-1987)

Şuşalı Bədəl bəy Bədəlbəylinin ocağından işıq götürüb qəlblərə və mənəviyyata nur saçanlardan biri də qüdrətli sənətkar-rejissor, xalq artisti Şəmsi Bədəlbəylidir. O, 1911-ci il fevralın 23-də Şuşada dünyaya gəlmişdir. Şəmsinin uşaqlıq və gənclik illəri sözün bitkin və bütöv mənəsdə, ziyalı maarif-çilər və incəsənət xadimlərinin əhatəsində keçmişdir. Xüsusilə onun ölməz bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovla və sevimli drama-turqumuz Cəfər Cabbarlı ilə ünsiyyətdə olması bir yaradıcı-sənətkar-şəxsiyyət kimi formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Rejissor kimi onun yaradıcılığı Akademiya Milli Dram və Ş.Qur-banov adına Musiqili Komediya teatrları ilə sıx bağlı olmuşdur. Onun quruluş verdiyi M.F.Axundovun "Müsyö jordan və Dərviş Məstəli şah", C.Məmmədquluzadənin "Ölülər", M.Rəhmamın "Xoşbəxtlər", "Aşnalər" komediyaları, V.Şekspirin "Kral Lir", M.Lermontovun "İki qardaş", C.Cabbarlının "1905-ci ildə", "Od gəlini" əsərləri, eləcə də Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan", "Məşədi İbad", F.Əmirovun "Ürək çalanlar", "Gözün aydın", S.Rüstəmovun "Durna", V.Dolidzenin "Keto və Kote", S.Ələs-gərovun "Ulduz", "Milyonçunun dilənçi oğlu", "Sevindik qız axtarır", A.Məlikovun "Ləpələr", V.Adıgözəlovun "Nənəmin şahbq quşu", E.Sabitoğlunun "Hicran" və onlarla başqa tamaşaların Azərbaycan teatr tarixində özlərinə məxsus yeri var.

Şəmsi Bədəlbəyli görkəmli sənətkar olmaqla yanaşı, həm də gözəl teatr təşkilatçısı, teatr rəhbəri və ictimai xadim idi. Belə ki, o, uzun illər Ş.Qurbanov adına Musiqili Komediya teatrının, M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasının bədii rəhbəri və direktoru, eləcə də Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin sədri (indiki Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı) olmuşdur.

BARAT ŞƏKİNSKAYÄ (1914-1999)

Teatr sənətimizin təkrarsız sə-nətkan, xalq artisti Barat Şəkin-skaya 1914-cü ildə Şuşada doğulub. Sonradan həyatın acılı-şirinli dadını duyub yaşayan Barat xanımın tale yolu Gəncədən

keçib Bakıya gəlib. Hər iki məkanda onu səhnə öz ağuşuna ahb. Azərbaycan teatr tarixi salnaməsində özünəməxsus sənət dəsti-xətti olan Barat Şəkinskayanın səhnədə yaratdığı hər bir obraz özünün emosionallığı, təbiiliyi-səmimiliyi, estetik baxımdan gözəlliyi və saf şaqraq musiqi səs ilə milyonların qəlbinə yol taparaq yaddaşlarda yaşayır. Onun səhnədə təcəssüm etdirdiyi C.Cabbarlının "Sevil"ində Gülüş, "Od gəlini"ndə Solmaz, "Yaşar"ında Yaqut, A.Şirvanzadənin "Namus"unda Süsən, H.Cavidin "Şeyx Sənan"ında Xumar, Ə.Hamidin "Hind qızı"nda Sürici, Y.Yanovskitin "Prokuror qız"ında Larisa, M.Təhmasibin "Çiçəklənən arzular"ında Nazlı, "Bahar"ında Bahar, V.Şekspirin "Romeo və Cülyetta"sında Cülyetta, "Otello"sunda Dezdemon, "Kral Lir"ində Kordeliya, "12-ci gecə"də Viola, S.Vurğunun "Vaqif"ində Tamara, Gülnar, Xuraman, "Fərhad və Şirin"ində Şirin, S.Rəhmanın "Xoşbəxtlər"ində Gülər, K.Qoldoninin "Mehmanxana sahibəsi"ndə Mirandalina, Lope və Veqanın "Rəqs müəllimi"ndə Florella, Ostrovskinin "Günahsız müqəssirlər"ində Kruçinina və onlarca başqa obrazlar özünün bədu bütövlüyü, təsir və təlqin gücü ilə teatr tariximizin ən şərəfli səhifələrinə çevrilmişdir. Ümumən keçəcəm, lakin Barat xanım Şəkinskaya sənətkarlığı həmişə xoş xatirə kimi sənətsevər xalqımız tərəfindən anılacaqdır.

.SÜLEYMAN ƏLƏSGƏROV

(1924-2000)

Xalq artisti, respublika Dövlət Mükafatı laureatı, professor Süleyman Ələsgərov 1924-cü il fevral ayının 22-də Şuşada anadan olmuşdur. Dünyaya göz açarkən ilk gör-düyü anasının sevinc dolu gözləri, eşitdiyi isə tar, qaval, bir də saf şaqraq bir səslə qulaqlara dolub qəlblərə rahətq, həzrinlik gətirən Şuşa xanəndələrinin ecazkar oxumaları oldu. Elə bu sehirli musiqi səsləri, xanəndələrin zəngülələri balaca Süleymanı əwəlcə Musiqi Texnikumuna, daha sonra isə böyük arzulann ardınca Bakıya, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının bəstəkarlıq şöbəsinə gətirib çıxartdı. Tələbəlik ulərindən Bülbül kimi şöhrətli bir sənətkar onxın bəstələdiyi mahnıları oxudu. Bir bəstəkar kimi onun yaradıcılığı geniş planlı və çoxşaxəlidir. Onun uğurlu yaradıcılıq diapazonunda musiqinin bütün janr-larına rast gəlmək olar. Xalq musiqi sənətinin incəliklərini gözəl bilən bəstəkarın yaradıcılığında mahnıya da simfonik əsərlərə violonçel və fortepiano, eləcə də skripka üçün əsərlərə, süitalara geniş yer verilsə də, Süleyman Ələsgərov yaradıcılığının ən parlaq səhifələrindən birini teatr səhnəsi üçün yazdığı əsərlər təşkil edir. Onun operetta janrında yaratdığı əsərlər, dram tamaşalarına yazdığı musiqilər bəstəkarı teatra daha da doğmalaşdırmışdı. Böyük Üzeyir bəy Hacıbəyovun ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən Süleyman Ələsgərov operetta janrının inkişafında öz səsi, yaradıcılıq dəsti-xətti olan bir bəstəkardır.

Onun bəstələdiyi "Məhəbbət gülü" (libretto - H.Muxiarov), "Ulduz" (libretto - S.Rəhman), "Özümüz bilərik" (libretto - Ş.Qurbanov), "Müyonçunun dilənçi oğlu" (libretto - Ş.Qurbanov), "Hardasan, ay subaylıq?" (libretto - S.Qədirzadə), "Sevindik qız axtarır" (libretto - Ş.Qurbanov), "Həmişəxanım" (libretto - S.Qədirzadə), "Subaylarımızdan görəsiniz" (libretto - İ.Məlikzadə) operettaları, eləcə də "Bahadır və Sona" (N.Nərimanov), "Solğun çiçəklər" (C.Cabbarlı) operalarının Azərbaycan musiqili teatrının inkişafında böyük rol oynamış və gələcəkdə də olacaqdır.

Belə ki, hələ neçə-neçə rejissor və aktyor nəsli onun musiqili əsərlərində öz yaradıcılıq imkanlarını sənət imtahanına çəkəcəkdir.

Uzun illər Ş.Qurbanov adına Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya teatrında direktor və baş dirijor olmuş, 1971-ci ildən Dövlət Musiqi Akademiyasında Azərbaycan xalq musiqisi kafedrasına rəhbərlik edən görkəmli bəstəkar heç vaxt Öz doğma Şuşa teatrını da unutmurdu. Hazırda Şuşa teatrının repertuarında onun əsərlərinin daimi yeri var.

MƏHLUQƏ SADIQOVA

Xalq artisti Məhluqə Sadıqova 1917-ci ildə Şuşa şəhərində sənət-kar ailəsində dünyaya göz açmışdır. Uşaqlıq dövrünü Şuşada keçirən Məhluqə Sadıqova orta məktəbi Bakıda bitirmişdir. Yeniyet-məlik dövründən sənətə məhəbbət bəsləyən Məhluqə Sadıqova diş texnikliyi məktəbində təhsil ala-ala, həm də filarmoniyam rəqs ansamblında rəqslə məşğul olmağa

başlayır. Lakin C.Cabbarlının "Oq-tay Eloğlu" tamaşasına baxan gənc qız səhnənin seyrinə düşərək son-rakı taleyini teatrla bağlamaq qərarına gəlir.

Beləliklə, 1936-cı ildə görkəmli rejissor-aktyor İsmayıl Hidayətzadənin xeyir-duası ilə teatra işə qəbul olunan Məhluqə Sadiqova sonralar Milli Dram Teatrının səhnəsində xarakterik obrazlar ustası kimi özünə şöhrət qazanır.

Aktrisanın yaradıcılıq palitrasında biri-digərinə bənzəməyən, müxtəlif xarakterli və taleli onlarca qadın obrazları var.

C.Cabbarlının "1905-ci ildə" əsərində Sona, "Sevü"də Gülüş, "Oqtay Eloğlu"nda Firəngiz, "Solğun çiçəklər"də Pəri, H.Cavidin "Şeyx Sənan"ında Zəhra, M.İbrahimovun "Hə-yaf"ında Tərhan, "Məhəbbətində Fatmanisə, S.Vurğunun "Vaqif"ində Qan, "Fərhad və Şirin"ində Məryəm, Fitnə, R.Rzənin "Vəfa"sında İntizar, Ə.B.Haqverdiyevin "Pəri Cadu" əsərində Səlimə, Şamama, A.P.Çexovun "Vanya dayı"sında Sonya, N.Ostrovskinin "Tufan"ında Fakluşa, İ.Əfəndiyevin "Atayevlər ailəsi"ndə Zabitə, N.Hikmətin "Şöhrət və unudulan adam"ında Ana, D.Saqarelinin "Xanuma"sında Kabato, B.Nuşičin "Nazirin xammı"nda Nata xamm, B.Şounun "Şeytanın şagirdi"ndə missis Dadçe, K.Qoldoninin "Məzəli hadisə"sində Beatriça, M.F.Axımdovun "Müsyö jordan və Dərviş Məstəli şah" komediyasında Xanpəri kimi rəngarəng obrazların Azərbaycan teatr tarixində özünəməxsus yeri var.

FİRƏNGİZ MÜTƏLLİMOVA

Azərbaycan səhnəsində özünə-məxsus sənət dəsti-xətti, yaradıcılıq siması olan, respublikanın xalq artisti Firəngiz Mütəllimova Şuşada orta məktəbi bitirdikdən sonra mö-cüzəli, sirli-sehrli teatr sənətinə olan məhəbbət hissi onu M.A.Əliyev adma Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun dram və kino aktyor-luğu şöbəsinə gətirib. Sonradan sənət taleyini Akademik Milli Dram Teatrına bağlayan Firəngiz Mütəllimova öz istedad və bacarığı ilə teatrın görkəmli sənətkarları ilə səhnədə birgə çıxış etmiş, qısa bir vaxt çərçivəsində özünə çoxsaylı tamaşaçı auditoriyasının rəğbətini, sevgisini qazana bilmişdir.

Səhnəyə ürək dolu sevgi ilə gələn, Hrik psixoloji duyumlu, gözəl, gözoşxayan, təbii və səmimi, suyuşirin aktrisa olan Firəngiz Mütəllimova sənətə gəldiyi ilk gündən hissələrin, qəlb və düşüncənin hakimi olduğunu teatr və televiziya tamaşalarında yaratdığı müxtəlif xarakterli və səhnə taleli obrazlarla təsdiq-ləmişdir.

Onu teatr səhnəsində yaratdığı S.Rəhmanın "Əliqulu evlənilir"indəki Qumral, Anarın "Səhra yuxulan"ndakı Leyla, "Təhminə və Zaur"dakı Firəngiz, İ.Əfəndiyevin "Büllur (sarayda)"kı Aynur, "Şeyx Xiyabani"dəki Gülruş, "Bizim qərribə taleyimiz"dəki Mələk, "Mahmı dağlarda qaldı"dakı Gülnaz, "Tənha iydə ağacı"ndakı Gülruş, "Dəlilər və ağıllıtar"ndakı Azadə xamm, B.Vahabzadənin "Fəryad"ndakı Aypara, S.Vurğunun "Vaqif"indəki Gülnar, Q.Lorkanın "Dişi canavaf"ndakı Adela, C.Əlibəyovun "Gülüstanda qətl"indəki Salehə, R.İbrahimbəyovun "Biganələr oteli"ndəki Mariya, N.Xəzrinin "Mirzə Şəfi Vazeh"indəki Qaratel, S.Şendelin "Qanlı Nigafın-dakı Nədidə, N.Hacızadənin "Məhəbbət yaşadır"ında Nübar, televiziya tamaşalarında oynadığı A.Qəhrəmanovun "Səni axtarıram", "Bağışla", "Səndən xəbərsiz" trilogiyasındakı Gülnar, Anarın "Evləri köndələn yar"mdakı Mərcan, H.Cavidin "Topal Teymur"undakı Almaz, O.Kamalın "Yad qızı"ndakı Nazan, İ.Səfərlinin "Göz həkimi"ndəki Gülər və onlarca başqa, biri digərinə bənzəməyən rəngarəng obrazlar qalereyası onu çoxmilyonlu tamaşaçı auditoriyasının sevimlisi etmişdir.

Teatr tariximizə həmişəyaşar sənətkar kimi daxil olmuş Firəngiz Mütəllimova bu gün Milli Dram Teatrının apancı aktrisası kimi öz pərəstişkarlarını yeni-yeni obrazların səhnə təcəssümü ilə sevindirir. **CƏLİL BAĞDADBƏYOV**

(1887-1949)

i^^j^

Respublikanın əməkdar artisti

Cəlil Əmrax oğlu Bağdadbəyov 1887-ci ildə Şuşada dünyaya göz açmış, öz valideynlərini çox erkən itirmiş, sonradan taleyini Bakı ilə bağlamışdır.

Əmək fəaliyyətinə neft mədənlərində fəhliliklə başlayan yeni-yetmə təsadüfən Cahangir Zeynalovun, Hüseyn Ərəblinskiyin işi-rakı ilə göstərilən tamaşaya baxır. Teatrı ilk tanışlıq Cəlil

Bağdad-bəyovun sonrakı taleyini müəyyən edir. Teatrın cəzəbetmə sehrindən yaxa qurtara bilməyən gənc Cəlil

1907-ci ildə H.Ərəblinskinin truppasına aktyor qəbul olunur. Həmin dövrdə Azərbaycan səhnəsində qadın aktrisa olmadığından, qadın rollarını kişilər ifa edirdilər.

Cəlil Bağdadbəyov teatrda çalışdığı ilk gündən həm qadın, həm də kişi rollarını oynamağa başladı. H.Ərəblinskinin truppası ilə o, 1907-1910-cu illər sənət dostları ilə birlikdə Qafqazın və Rusiyanın şəhərlərində uzunmüddətli qastrol səfərində olur. Bu illərdə o, sənətin çətin sınaqlarından şərəflə çıxaraq özünü professional aktyor kimi təsdiqləyir.

1910-cu ildə "Nicat" cəmiyyətinə üzv olan aktyor dram və opera tamaşalarında çıxış etməli olur. Muğamları yaxşı bilən Cəlil Bağdadbəyovun həm də gözəl səsi var idi. O, Ü.Hacı-bəyovun "Leyli və Məcnun" operasında əvəlcə Leyli, daha sonra isə İbn-Sələm və Leylinin atası rollarını məharətlə oynayır. Daha sonra teatrsevərlər Cəlil Bağdadbəyovu Ü.Hacıbəyovu "Şah Abbas və Xurşudbanu" operasında Xurşudbanu, "Arşın mal alan"da Süleyman bəy, "Əsli və Kərəm"də Kərəm, Z.Hacı-bəyovun "Aşıq Qərib"ində Aşıq Qərib və başqa rolların mahir ifaçısı kimi alqışlayırlar. Cəlil Bağdadbəyov özünü həm də rejissor və dramnəvis kimi də teatr ictimaiyyətinə tanıdı bilmişdir.

1928-ci ildə Tacikistana gələn Cəlil Bağdadbəyov, Düşənbədə teatr sənətinin təşəkkül tapmasında yaxından iştirak edir. O, tezliklə burada Ə.B.Haqverdiyevin "Ağac kölgəsi", "Ədalət qapısı" əsərlərini tərcümə edərək quruluş verir. Düşənbə Dövlət Teatrı üçün bir neçə əsər yazan Cəlil Bağdadbəyovun "Tacik qızı" və "Buxara əmiri və muzdurlar" adlı dram əsərlərinin tamaşaları Tacikistanda ona böyük şöhrət qazandı. Daha sonra bir müddət Türkmənstanda yaşayan Cəlil Bağdadbəyov yerli türkmən teatru üçün "İki dövr" və "Aulda radio" pyeslərini yazaraq tamaşaya qoyur. Azərbaycan yazıçılarınm əsərlərini türkmən dilinə çevirən Cəlil Bağdadbəyov, Aşqabadda teatrın inkişafına yaxından köməklik edir. 1933-cü ildə Vətənə döndən Cəlil Bağdadbəyov, Azərbaycan Dövlət Teatr Texnikumunda pedaqoji fəaliyyətə başlayır. Lakin səhnədən ayrı yaşaya bilməyən Cəlil Bağdadbəyov, 1937-1943-cü illər ərzində respublikamızın bir sıra rayon teatrlarında rejissor və bədii rəhbər vəzifələrində çalışır.

O, 1949-cu ildə Bakıda vəfat etmişdir.

ELÇİN MƏMMƏDOV (1946-2001)

Əməkdar incəsənət xadimi, Dövlət və "Qızıl Dərviş" mükafatları laureatı Elçin Mehdi oğlu Məmmədov, Şuşanın görkəmli ziyalı sənətçiləri, xalq artistləri Mehdi Məmmədov və Barat Şəkinskayanın ailəsində dünyaya göz açıb. Gözünü açandan sənət adamlarının əhatəsində olub böyük arzularla boy atan Elçin Məmmədov əvvəlcə Ə.Əzim-zadə adına Rəssamlıq məktəbində, daha sonra isə M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunda yüngül sənaye rəssamlığı ixtisası üzrə təhsil alıb. Elçin Məmmədov ilk gündən özünün geniş erudisiyası, zəngin intellekti və fantaziyası ilə diqqəti cəlb etmişdir. Valideynləri kimi onun da taleyi incəsənətlə bağlı yazılmışdır. Gənclik illərindən Elçin Məmmədov təkcə özünü istedadlı rəssam kimi deyil, həm də özünəməxsus sənət dəsti-xəttinə malik, orijinal təbiətli aktyor kimi də sənətçilər arasında tanıdı bilmişdir. O, bir müddət Musiqili Komediya, Opera və Balet teatrlarında tərtibatçı rəssam və baş rəssam kimi çalışmışdır. Sonradan səhnəqrafiya fəaliyyətini genişləndirən Elçin Məmmədov respublikamızın bir çox teatrlarında qurulmuş tamaşalarda orijinal, lakonik və göz oxşayan tərtibatlar vermişdir. Artıq Azərbaycanın teatr tarixi salnaməsinə daxil olmuş M.F.Axundovun "Xırs quldurbasan", C.Məmmədovun "Dəli yığıncağı", S.Vurğunun "İnsan", M.Qorkinin "Meşşanlar", H.Cavidin "İblis", R.İbrahimbəyovun "Biganələr oteli" (Akademik milli Dram Teatrı), O.Kazımov və C.Səlimovun "Danabaş kəndinin əhvalatları", L.Vanşteyn və R.İbrahimbəyovun "Səhranın bəyaz günəşi", İ.Ştrausun "Yarasa", C.Cahangirov və S.Dağın "Təzə gəlin", F.Əmirov və M.Əli-zadənin "Gözün aydın" (Musiqili Komediya Teatrı), C.Məmmədovun "Danabaş kəndinin məktəbi", N.Nərimanovun "Şamdan bəy", Ananın "Keçən ilin son gecəsi" (Gənc Tamaşaçı Teatrı), M.Qorkinin "Həyatın dibində", L.Dürkonun "Mənim məhəbbətim Elektra", H.Cavidin "Şeyx Sənan" (Rus Dram

Teatrı), Evripidin "Elektra" (Naxçıvan teatn), M.İbra-himbəyovun "Mezozoy əhvalatı", M.Lermontovun "İki qardaş", (Gəncə teatn), İ.Əfəndiyevin "Mahnı dağlarda qaldı", N.Qo-qolun "Müfəttiş" (Lənkəran teatrı), Ü.Hacıbəyovun "Arşın mal alan" (Marionet teatrı) tamaşalarına, eləcə də respublikamızdan uzaqlarda - Moskva, Arxangelsk və başqa şəhərlərin teatrlarında bir çox tamaşalara bədii tərtibat vermişdir. Elçin Məmmədovun rəngkarlıq işlərinin bir qismi təkcə Bakı deyil, dünyanın bir çox muzeylərində saxlanılır. O, həmçinin bir çox Beynəlxalq Teatr rəssamları sərgilərinin iştirakçısı və mükafatçısıdır. Respublikamızda kitab qrafikasının inkişafında Elçin Məmmədovun xüsusi xidməti vardır. O, istedadlı bir aktyor kimi bir çox filmlərə çəkilmişdir. Onun ekranda təcəssüm etdiyi "Dədə Qorqud"da Qaraca Çoban, "Yeddi oğul istəmə"də Mirpaşa, "Dantenin yubileyi"ndə Səyavuş, "Çətimiz buludlardır"da Məlik və başqa obrazlarla tamaşaçı qəlbinə yol tapmışdır. Görkəmli teatr rəssamı Elçin Məmmədov 1989-cu ilin dekabrından 2001-ci ilin fevralın 18-dək Akademik Milli Dram Teatrının baş rəssamı olmuşdur.

HEYDƏR ŞƏMSİZADƏ

(1905-1981)

Şuşada dünyaya göz açıb teatr sənəti sahəsində öz istedad və bacarığı ilə tanınmış sənətkarlardan biri də respublikanın əməkdar artisti Heydər Aslan oğlu Şəm-sizadədir.

Teatr sənəsinə ilk dəfə aktyor kimi qədəm basan Heydər Şəm-sizadə sonradan rejissor və bacarıqlı teatr təşkilatçısı kimi teatr ictimaiyyəti arasında tanınmışdır. Ömrünün səhnədə keçirdiyi illərində o, bir sıra canlı, yaddaqalan, rəngarəng obrazlar qalereyası yaratmışdır. Bir vaxtlar onun səhnədə təcəssüm etdiyi Əmiraslan ağa f.S.Axundov "Laçın yuvası"), Seyratı (A.Şirvanzadə "Namus"), Nadir şah (N.Nərimanov "Nadir şah"), Frans (F.Şiller "Qaçqınlar"), Qacar (Ə.B.Haqverdiyev "Ağa Məhəmməd şah Qacar"), İsgəndər (C.Məmmədquluzadə "Ölülər") və başqa dramatik səpəli obrazlar, orijinal oyun manerası ilə tamaşaçıların hüsn-rəğbətini qazanmışdır.

Aktyorluq etməklə yanaşı Heydər Şəmsizadə həm də tamaşalar qurmağa böyük həvəs göstərir. Öz nəzəri biliyini artırmaq üçün sonradan o, Moskva Dövlət Teatr İnstitutunun rejissorluq şöbəsində təkmilləşmə kursu keçir, Moskvanın teatr mühiti ilə yaxından tanış olur. Teatr sənətinə olan böyük həvəs onu həm də özünə qarşı tələbkar olmağa vadar etmişdir. Daima öz üzərində çalışan, yaradıcılıq axtarıları ilə diqqəti cəmlənən Heydər Şəmsizadə uzun illər Ə.B.Haqverdiyev adına Ağdam Dövlət Dram Teatrının baş rejissoru və bədii rəhbəri olmuş, bu teatrın yaradıcılıq simasını tapmasında öz bilik və bacarığını əsirgəməmişdir.

Onun rejissor kimi quruluş verdiyi Ü.Hacıbəyovun "Məşədi İbad", "Leyli və Məcnun", C.Cabbarlının "1905-ci ildə", "Od gəlir", S.Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin", M.İbrahimovun "Məhəbbət", R.Rzanın "Vəfa", M.F.Axundovun "Müsyö jordan və Dərviş Məstəli şah" və başqa əsərlərin teatr tariximizdə özünəməxsus sənət çəkisi və yeri vardır. Yeni-yeni aktyor nəslinin yetişməsində böyük əmək sərf edən Heydər Şəmsizadənin yaradıcılığı təkcə Ağdam teatrı ilə bağlı deyil. O, müxtəlif dövrlərdə Quba, Nuxa (Şəki), Füzuli, Şuşa, habelə Türkmənistanın Aşqabad şəhərlərinin teatrlarında bir sıra əsərlərə uğurlu quruluşlar verərək teatrsevərləri sevindirmiş, onların hüsn-rəğbətini qazanmışdır.

Respublikanın əməkdar artisti Heydər Şəmsizadə 1981-ci ildə vəfat etmişdir.

ZAKİR BAĞIROV

(1916-1994)

Əməkdar incəsənət xadimi, proffessor, bəstəkar Zakir Cavad oğlu Bağirov 1916-cı ildə Qarabağın tacı olan Şuşada dünyaya gəlmişdir. Moskva Dövlət konservatoriyasını bitirən Zakir Bağirov uzun illər bəstəkarlıqla yanaşı öz bilik və bacarığını pedaqoji fəaliyyətdə gənclərə sərf etmişdir.

Bir bəstəkar kimi o, xalq çalğı alətləri üçün süitaların, orqan üçün improvizasiyalann, kameral-instrumen tal əsərlərin, mahnı və romansların müəlifidir. Lakin onun yaradıcılığında teatrın xüsusi yeri var.

Belə ki, onun yazdığı "Aygün" operası, "Kəndimizin mahnısı" və "Qaymana" operettalan teatr tariximizin ən maraqlı səhifələrindən biridir.

Bir neçə nəsil vokalistlər dəstəsi, aktyor və rejissorlar Öz yaradıcılıq imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün onun bu əsərlərində Özlərini sənət sınağına çəkərək uğur qazanmışlar.

ƏŞRƏF ABBASOV (1920-1992)

Əməkdar incəsənət xadimi, § professor Əşrəf Cəlal oğlu Abbasov 1920-ci ildə Şuşada doğulmuşdur. | Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının (indiki Musiqi Akademiyasının) yetirməsi olan görkəmli bəstəkar və pedaqoq olan Əşrəf Abbasov 1965-ci ildə ilk Azərbaycan uşaq baleti olan "Qaraca qız"ı yazmış, daha sonralar onun yazdığı "Səndən mənə yar olmaz", "Dağlar qoynunda" operettalan Musiqiü Komediya teatrının səhnəsində uzun illər uğurla oynanılmışdır.

O. həmçinin simfonik orkestr üçün "Konsertino"nun, "Şuşa", "Gələcək gün", "Dramatik" simfonik poemaların, bir çox instrumental əsərin, mahnı və romansın müəllifidir.

Professor Əşrəf Abbasov bir müddət (1953-1957) Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının rektoru olmuşdur.

MƏHƏRRƏM ƏLİZADƏ

Hər kəsə adı valideynləri verir, taleyi isə AUahdan yazılır. Yəni "səndən hərəkət, məndən bərəkət" məsəlini atalar ona görə deyiblər ki, hər kəs Öz əməllilə həyatda tanına bilər, xalqın mənəvi dün-yasında iz qoya bilər.

Taleyi Allahdan, adı valideynləri tərəfindən yazılan yazıçı-dramaturq Məhərrəm Cəlal oğlu Əlizadə Azərbaycan ədəbiyyat və incəsənətində öz xoş əməllilə iz qoya bilmişdir.

Bahann ilk çağlarında, Qara' bağın səfalı bir guşəsi olan Şuşa şəhərində 1913-cü ildə dünyaya göz açan Məhərrəm Əlizadə sanki doğulduğu yerin ab-havasını, səfəliyi, gözəlliyini özünə hopdurmuşdur. Bir müddət sonra köçüb Füzulidə orta məktəbi bitirən Məhərrəm Əlizadə 1930-cu ildən öz taleyini Bakı ilə bağlayır. Ürəyinin istəyi, ağılının gücü ilə əlinə qələm alan Məhərrəm Əlizadə hansıjanda yazmışsa, həmişə bir istəkdən çıxış etmişdir: insanlara alicənablıq, düzlük, saflıq hissi aşılamaq!

Bu müqəddəs hisslərdən yoxrulmuş Məhərrəm Əlizadənin çoxlu hekayələri, povestləri, felyetonları vardır. Ancaq onu dramaturq kimi məşhurlaşdıran onun komediyaları olmuşdur.

1937-ci ildən "İftira" komediyası ilə ədəbiyyata gələn Məhərrəm Əlizadəni ayağı teatra açıldıqdan sonra bir-birinin ardınca "Toy kimindir?", "Qızılgül", "Gözün aydın", "Səndən mənə yar olmaz", "Altı qızın biri Pəri", "Rəisin arvadı", "Bir dəqiqə", "Nazxamm nəz eləyir", "Qonşumuzda bir oğlan var", "Qılgıncım", "Dağ çiçəyi", "İki könül bir olsa", "Şeyx Rəhmətulla" və başqa lirik-dramatik komediyalar yazmışdır.

Bakıda bir vaxtlar fəaliyyət göstərmiş televiziya teatri ilk tamaşasını onun "Sən gözəlsən" pyesi ilə açmışdır. Sonralar radio və televiziya "Yaşıl çamadan", "Bəşirin toyu", "Birinci toy", "Körpü", "Ailə", "Təzə ev köçürük" pyesləri oynanılmışdır. M.ƏHzadənin "Toy kimindir?", "Gözün aydın", "Qızıl-gül", "Bir dəqiqə" komediyaları Özbəkistanda, Türkmənistanda, Dağıstanda, Bolqarıstanda tamaşaya qoyularaq müəUifinə şöhrət qazandırmışdır.

O, uzun müddət Fikrət Əmirov, Səid Rüstəmov, Ağası Məşədibəyov, Nazim Əliverdibəyov, Ramiz Mustafayev, Əşrəf Abbasov, Tofiq Bakıxanov və başqa görkəmli bəstəkarlarımızla uğurlu yaradıcılıq təmasında olmuşdur. Məhz bu istedadlı adam-ların bir-biri ilə sənət ünsiyyətində olması Şıxəli Qurbanov adına Musiqili Komediya Teatrının repertuunu zənginləşdirmiş, bu teatrın inkişafına böyük təkan vermişdir.

NƏSİR SADIQZADƏ (1926-1996)

Şuşalı sənət adamlarının biri də görkəmli rejissor və pedaqoq Nəsir Müseyib oğlu Sadıqzadədir. O, 1926-cı ildə Şuşada doğulsa da, yeniyetməlik və gənclik övrünü Karyagində (indiki Füzuli)

keçirmiş, daha sonra isə Bakıda və Moskvada ali rejissorluq kursunu bitirmişdir. Teatr sənətinin elmi-nəzəri-təcrübi təbiətini gözəl bilən Nəsir Sadiq-zadə zəngin intellekti, professionallığı ilə teatr ictimaiyyəti arasındakı özünə qarşı rəğbət hissi qazanmışdır. Orijinal təfəkkürlü rejissor kimi tanınan Nəsir Sadiqzadə Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Naxçıvan, Mingəçevir teatrlarında quruluşçu rejissor, baş rejissor vəzifələrində çahşaraq, müxtəlif janr və formalı onlarca əsərə səhnə təcəssümü bəxş etmişdir. Yaradıcılıqda özünəməxsus sənət dəsti-xətti olan Nəsir Sadiqzadə Azərbaycan və dünya klassiklərinin, eləcə də, müasir dramaturqların əsərlərinə orijinal quruluşlar vermişdir. Onun respublikamızın müxtəlif teatrlarında quruluş verdiyi Tsao Yuyun "Tayfün", N.Hikmətin "Unudulan adam", Ə.Nesinin "Gəlirsinizmi?", "Toros canavarı", A.Ostrovskinin "Günahsız müqəssirlər", E.de Filipponun "Komediyanın qüdrəti", C.Patrikin "Qəribə missis Seviç", C.Cabbarlının "Aydın", "Sevil", M.İbrahimovun "Kəndçi qızı", B.Vahab-zadənin "Yağışdan sonra", V.Rozovun "Qeyri-bərabər döyüş", "Sabahın xeyir", M.F.Axundovun "Hacı Qara", O.İosolianinin "Araba hələ aşmayıb", B.Brextin "Üç quruşluq opera" və başqa əsərlərinin tamaşaları Azərbaycan teatr tarixinin ən maraqlı, parlaq səhifələrindəndir.

Yeri gəlmişkən, dünya teatr prosesində özünün epik teatr prinsipi ilə tanınan, rejissor-dramaturq Bertold Brextin əsərinə Azərbaycan səhnəsində ilk dəfə məhz Nəsir Sadiqzadə müraciət etmişdir. Uzun illər sənətin sirlərini öz tələbələrinə öyrədən Nəsir Sadiqzadə bir pedaqoq kimi teatr aləmində xüsusi nüfuzə malik idi. Hazırda onun tələbələri respublikamızın müxtəlif teatrlarında çahşır. Ömrünün son illərində o, "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının istehsal etdiyi bir neçə bədii filmdə aktyor kimi iştirak etmiş, "Qətl günü", "Şeytan göz qabağında", "Qara Volqa", "Bəxt üzüyü" və başqa filmlərdə yadda qalan obrazlar yaratmışdır.

Nəsir Sadiqzadə 1996-cı ildə Bakıda vəfat etmişdir.

SON SOZ VƏ YAXUD GULLƏLƏNMİŞ HEYKƏLLƏR...

Şuşa, Qarabağın tacı'. Soz-sənət beşiyi, ecazkar təbiətli cənnət-məkan... Bəlkə də elə Allahın bəxş etdiyi altı-üstü sər-vətlərlə zəngin olan təbiətin bu ecazkar məkanı özünün təmiz havası, saf suyu ilə düşmənləri həmişə özünə həsədlə cəzb etmişdir. Amma həmişə də düşmənlərin həriss hissələrdən, həsəd-dən yoğrulmuş arzuları ürəklərində-gözlərində qalmışdır.

Tarix isə Şuşanı bina olunduğu gündən sınaqlara çəkmişdir. Qədim yaşayış məskəni olan Şuşanın əsası 1750-ci illərdə Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşir tərəfindən qoyulmuşdur. Pənahəli xan Cavanşir coğrafi mövqedən mühüm hərbi strateji yüksəklikdə yerləşən bu yaşayış məkanının ətrafına müdafiə divarı çəkdirməklə qalaya çevirmişdir. Heç də təsadüfi deyil ki, bir müddət bu qalam Pənahabad adlandırılmışlar. Qala sonradan sürətlə inkişaf edərək iqtisadi-siyasi və mədəni cəhətdən Azərbaycanın mühüm şəhərlərindən birinə çevrilmişdir.

Şuşa şəhəri Qarabağ xanlığının (1747-1822) paytaxtı kimi tanınmaqla öziyə həm dost, həm də düşmən qazanmışdır. Qısa müddətdə şəhərdə dəmirçi, başnaqçı, papaqçı, misgər, dərzi, boyaqçı sənətkarlar şöhrət qazanır, ad çıxarırlar. Karvansara və bazar meydanları yerli sənətkarlarla yanaşı, ecnəbi tacirlərlə də dolur. Müxtəlif ipək məmulatları Şuşanın şöhrətini daha da ucaldır. Təbii ki, bu gözəl məkan düşmənlərə rahatlıq vermirdi. Onlar nə yolla olursa-olsun, Şuşa qalasını ələ keçirib onun torpağına və sərvətinə sahib olmaq istəyirdilər. Ona görə də yadellilərlə düşmənlərlə Şuşaya hücum edirdilər. 1751-ci ildə Məhəmməd Şah Qacar Şuşaya hücum edir, lakin güclü müqavimətə rast gələrək geri çəkilməli olur. Bu hadisə nəticəsiz qalmır. Şəhərin qala divarları daha da möhkəmləndirilir. 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd Qacar 85 minlik ordu ilə Şuşaya hücum edir, onu mühasirəyə alır. Lakin şəhər əhalisindən təşkil olunan 15 minlik xalq qoşunu, 33 gün düşməni müqavimət göstər-məklə düşməni geri çəkməyə məcbur edirlər. Sonradan böyük itkilər hesabına Şuşaya soxulan Ağa Məhəmməd Qacar sui-qəsd nəticəsində öldürülür. İran qoşunu məcbur olub şəhəri tərk etməli olur. XIX əsrin əvvəllərində general P.D.Sisianovun başçılıq etdiyi çar qoşunu Azərbaycanı zəbt etmək üçün hücum edir. Lakin güclü müqavimətə rast gəlir. Amma 1813-cü ildə Şuşa məcburən Qarabağ xanlığı ilə birlikdə Rusiyanın himayədarlığına verilir.

Beləliklə, 1822-ci ildə Qarabağ xanlığı ləğv olunur. Şuşa rus hərbi komendantlığı tərəfindən idarə oluntıkən, 1826-cı ildə İran şahzadəsi Abbas Mirzə öz qoşunları ilə qalanı mühasirəyə alır. Lakin şuşahların İran qoşunlarına qarşı apardığı kəskin mübarizə Abbas Mirzəni öz

əsgərlərini geri çəkməyə məcbur etdi. Yadellilərin bütün bu basqınlarma baxmayaraq, Şuşa Qafqazm ticarət mərkəzlərindən biri kimi ipəkçiliyi, xalçaçılığını inkişaf etdirirdi. Şəhər memarlığı qalanın simasını zənginləşdirməklə dəyişdirirdi. 1871-ci ildə artıq Xurşud Banu Natəvan öz vəsaiti hesabına Şuşaya su kəmərinə çəkdirib Xan qızı bulağı kompleksini tikdirdi. Şəhər əhlinin suya olan korluğu aradan götürüldü. Şuşalıar şəhərdəki başqa millətin nümayəndələri ilə birlikdə dinc yanaşı yaşamaqla, quruculuq işləri ilə məşğul olmaqla, öz mədəni həyat tərzini yüksəldirdilər. Şəhərdə məktəblər, mədrəsələr açılır, sirk, teatr binaları tikilir, qalaya məxsus üslubda memarlıq inkişaf etdirilirdi. Belə bir vaxtda 1920-ci ildə bolşeviklərin XI qızıl ordusu Qarabağda törətdikləri qırğınlara Şuşada, o cümlədən Azərbaycanın bütün bölgələrində sovet hakimiyyətini bərqərar etdi. Təbii, Şuşada sovet hökumətinin qurulması heç də asan olmadı. İlk günlərdə müsəvətçilər, o zaman Azərbaycanda olan türk generalı Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə bolşeviklərə qarşı vuruşsalar da, sonradan rus və daşnak birləşmələrindən ibarət olan bolşevik ordusu qiyamçıların inadını qıra bildilər.

Beləliklə, Azərbaycanın başqa regionlarında olduğu kimi, Qarabağda da sovet idarə üsulu tətbiq olunmağa başladı...

Erməni daşnakları ilə əlbir olan bolşevik-sovet rəhbərləri, 1923-cü ilin 7 iyulunda Azərbaycan Respublikası tərkibiində Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətini təşkil etməklə Qarabağın gələcək faciələrinə səbəb ola bilən altdan gizli, asta-asta işləyən iblis bombasını qoydular. Şuşa da bu Muxtar vilayətin tərkibiinə salındı. Azərbaycanlılara beynəlmillətçilik, qardaşlıq laylası çalmağa başladılar. İblis təbiətli erməniləri isə hər mərtəbədə vəzifə kreslosuna əyləşdirdilər.

Beləliklə, min bir sifəti olan yaltaq və ikiüzlü erməni "dostlar", azərbaycanlıların üzünə gülməklə altdan-altdan öz düşmənçilik siyasətlərini yeritməyə başladılar. Azərbaycanın say-seçmə oğul və qızlarını, düşünən beyni, görən gözləri olan ziyalıları, bir-bir müxtəlif adlarla altdan iftira və şər atmaqla aradan götürməyə başladılar. Lakin ruslarla əlbir olan bu daşnaklar, təkə türkün qanma susamaqla öz işlərini bitmiş hesab etmirdilər, Onların niyyətləri daha da böyük idi. Böyük "Ermənistan" yaratmaq İddiası təbii ki, Azərbaycan torpaqlarını hesaba almıyaraq həyata keçə bilərdi. Qədim türk məskənləri olan İrəvan xanlığı, Göyçə mahalı, Zəngəzur və başqa türk torpaqları üzərində bolşevik Rusiyası qul xislətli ermənilər üçün Ermənistan Respublikasını yaratmaqla gələcəkdə daşnakların məkrli niyyətlərinin həyata keçirmələri üçün şərait yaratdılar. Gözü tox, heç kəsin torpağında gözü olmayan, haqqa-ədalətlə tapınan böyük ürəkli Azər türkü isə qurub yaratmaqla məşğul idi...

Azərbaycanın başqa guşələri kimi sovet sistemində Şuşa da gündən-günə inkişaf etməklə, özünün tarixi abidələrini bərpa edir, müasir şəhərsalma strukturuna uyğun memarlıq abidələri ilə qalanın simasını zənginləşdirirdilər. Memarlığın əvəzsiz nadir incisi olan qala divarları, qəsrlər, Pənahəli xanın sarayı, Qara Böyük xanın bürcü, X.B.Natəvanın evi, Hacı Qulu-nun malikanəsi, Əsəd bəyin evi, Mehmandarovun evi, Zöhrab-bəyovların evi, Gövhərağa məscidi, Ü.Hacıbəyovun və Bülbülün ev muzeyləri, türbələr, bulaq kompleksləri, küçə və meydan ansamblını tamamlayan abidələr, görkəmli şəxsiyyətlərin, sənətkarların adları şəhərin tarixi ilə bağlı muzeylər, Şuşanın mədəni və mənəvi həyat tərzini zənginləşdirən şəkil qalereyası, Poeziya evi, məktəblər, kitabxanalar, musiqi məktəbi, texnikumlar və başqa mədəni-maarif müəssisələri kurort şəhəri olan Şuşaya gələn hər bir insanın təmiz ab-havasını ilə birgə heyran edirdi. Şuşanın heyranəmiz cazkarlığı, sehri və sirri bir də onun bəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi nadir istedadlı ilə seçilən musiqiçi, İncəsənət və ədəbiyyat xadimləri ilə məşhur olması idi. Rəssam və heykəltəraşlar, memar Kərbəlayi Səfixan, müasir-lərimiz olmuş Lətif Kərimov, Cəlal Qaryağdı, Əmir Hacıyev, Nadir Əbdürrəhmanov, şair və yazıçılar Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir, Xurşud Banu Natəvan, Mirmövsum Nəvvab, Ə.B.Haqqverdiyev, Üzeyir Hacıbəyov, N.B.Vəzirov, Y.B.Çəmən-zəminli, H.B.Vəzirov, F.B.KÖçərli, eləcə də yazımızın əvvəl-lərində qeyd etdiyimiz teatr xadimləri özlərinin istedad və bacarıqları ilə dünyaya səs salaraq şuşalılara şöhrət qazan-dırmışlar.

Bəşəri dəyərlərdən bəhrələnmiş, zəngin intellektə malik yaradıcı sənətkarlar, insanların mənəvi dünyalarını, dünya-görüşünün, zövqünün, həyata və cəmiyyətə rənasibətlərinin formalaşaraq

dərk olunmasına, zənginləşməsinə xidmət etmiş öz yaradıcılıqlarında gözəlliyi, humanizmi, saf və ülvü hissləri tərənnüm etmişlər. Amma təzadlarla zəngin olan həyatda xeyirlə şərlə qüvvələr yanaşı addımlamaqla istənilən anda üz-üzə dura büürmüş. Belə məqamlarda çox vaxt ayaq tutub yeriyən iftira və yalan böyük faciələrə səbəb olarmış.

Bütün dövrlərdə tarixin amansız və ədalətsiz hökmlərinə düşər olmuş Qarabağın, o cümlədən Şuşanın başı üstündə XX əsrin sonuna yaxın (1988-ci ildən başlayaraq) daha bir faciə oynanılmağa başladı.

Rusların, erməni daşnaklarının və sapı özümzdən olan başsız manqurt siyasətçilərin iştirak etdiyi Qarabağ faciəsi...

Tarixin bu böyük və ədalətsiz faciəsinin bir səhnəsi də, biganə dünya tamaşaçıların gözü qarşısında Şuşa qalasında oynanırdı. Özü də professional səhnənin şərtiliyindən uzaq, həyatın qəddar hökmünə uyğun insanları qana-qəltan edən topla-tüfənglə, odla-alovla, amansız müharibə qanunlarına uyğun bir realılıqla oynanırdı bu faciə...

Şuşa Dövlət musiqili Dram teatrının kollektivi güllələnməyi doğma heykəllər arasında. (2000-ci il).

Erməni daşnakları azəri-türkünə qana-qəltan etməklə öz nifrətini soyula bilmədiyindən, tırtırlarla memarlıq abidələrini dağıdır, şəhərin görməli yerində qoyulmuş bütöv bir xalqın iftixarı olan övladlarının heykəllərini güllə-baran edirdilər. Onlar Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Xurşud Banu Natəvanın, Bülbülün heykəllərini güllələməklə, zəngin Azərbaycan mədəniyyətinin bəşər mədəniyyətinə məxsus olan dahi şəxsiyyətlərinə güllə atırdılar. Bu güllələr iblis təbiətlilərin iç üzünü açmaqla, kimin kim olduğunu göstərməklə, həsəd və qorxaqlıqdan atılmış güllələrdi. Erməni mədəniyyətsizliyi ifşa edən bu tarixi həqiqət, dün-yada heç bir nadan barbarın etmədiyi fakt olmaqla, ermənilərə xas olan əməldir. Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarında milli mədəniyyət abidələrini, mədəni-maarif müəssisələrini, məktəbləri, kitabxanaları, muzeyləri dağıdıb-satan ermənilər, yəqin ki, nə vaxtsa məşhər ayağına çəkilməklə, onların üzündən simasızlıq maskası götürülməklə dünya qarşısında kimlikləri ifşa olunmaqla, hamıya məlumdur olacaq. Amma, bu tarixi həqiqətin təntənəsi isə vaxt və zamanın hökmünə möhtacdır.

Bu gün Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Xurşud Banu Natəvanın, Bülbülün ərənlər tərəfindən güllələnmiş heykəlləri, Bakıda R.Mustafayev adına Dövlət İncəsənət muzeyinin həyatında qoyulmaqla, bizlərə və siyasətçilərə görk olmaqla, ermənilərin kim olduqlarını dünya xalqlarına nümayiş etdirir...

Çoxlarına məlum olub belə Şuşanın tarixi keçmişi, bu günü ilə bağlı ürək ağrıları qeydlərimi edərək yadıma V.Şekspirin bir vaxtlar İngiltərənin tarixi, onun keçdiyi dramatik yaşantılarla bağlı yazdığı pyes-xronikalardan düşdü. Öz-özümə düşündüm, görünür, nə vaxtsa, bizlərə də Qarabağın faciəli tarixinə dair pyes-xronikalar yazıtacaq və bu dram əsərləri başqa teatrlarla yanaşı, həm də Şuşa teatrının da səhnəsində oynanılacaqdır. Çünki bizim başımıza gələn fəlakətlərin, faciələrin kökündə biganəlik və imtəzanlıq durur.

Buna misal olaraq elə XX əsrdə ermənilərin törətdikləri qırğın illərini - 1905-ci il, 1918-1920-ci illəri, 1937-1950-ci illəri göstərmək olar. Bu "xəstəlikdən" qurtulmağın yolu isə öz mənəvi dəyərlərimizə sahib olmaqla, haqq və ədalətin təntənəsinə nail olmaqdır. Teatr səhnələrində oynanılacaq belə dram əsərlərinin - xronikaların tamaşaları mədəniyyətimizi zənginləşdirərək yanaşı, tarixi yaddaşımızın oyanmasına və möhkəmlənməsinə xidmət etmiş olardı...

...Qarabağ! Düşürən gözü çıxardan, özümüzün isə yetərinə qədrini bilmədiyimiz Ana Vətən! Qarabağ, yurd-yuvamı, dağım-dərəsini, gülünü-çiçəyini, daşım-meşəsini, ürək dolusu təmiz hava və suyunu itirmişlərin, qəlbi rıqqətə gətirən sevincin qəbir evinə kimf nə olduğunu bilməyənlərin - qara bəxti... Sən demə, söz-sənət məkanında dünyaya göz açan qarabağlıların qulaq oxşayan, qəlbə həzinlik, rahatlıq gətirən gözəl səsləri, təkcə saf sudan, təmiz havadan, ülvü hisslərdən deyil, həm də dərddən yoğrulubmuş... Ona görə də belə təsirli, yanıqlı imiş bu səslər... Görünür elə Qarabağ şikəstəsi vətən həsrətindən, totpaq sevgisindən, acıdan-ağrıdan, arzu dolu hisslərdən yoğrulmaqla, Tanrı dərğahına ucalan səssə dönərək, dünəndən-bu günə səs salmaqla sabahı haraylayırmış. İçdən püsgürən -hayqıran bu səsləri, ancaq doğulduğu məkanı itirənlər eşidə bilirlər... Necə ki, bir vaxtlar Pənahabadda (Şuşada) doğulmuş, sonra isə 1801-ci ildə İran

hökmdan Fətəli şaha ərə verilmiş, Qarabağ İbrahimxəlil xanın qızı, ağıl və gözəlliyi Jlə hamını heyran edən şairə Ağabəyim ağa Ömrünün sonuna kimi vətən həsrəti ilə qovrularaq belə söyləmiş:

Mən aşığıam qara bağ Qara salxım, qara bağ, Tehran cənnətə dönsə Vaddan çıxmaz Qarabağ!
Bəli, həsrətdən boylanan arzu və ümidlərimiz, ağlanırmız içimizdə, dağ boyda qayğılarımız çiyinizdə, xalqımız üçün tarixi sınaqlar dövrü olan XX əsrin sonuncu 2000-ci ilini yaşayırıq. Ümidimiz sabah açılacaq yeni XXI əsrdir... Kaş ki, Allah bu yeni yüzillikdə bizləri tarixi siriyaqları faciəli tamaşaların iştirakçısı etməsin... AMİN!
12JL2000-CİİL

MUNDƏRICAT

Ön söz İlham Rəhimli: Bakıdan görünən Şuşa.....	3
Şuşanın teatr mühiti.....	5
Şuşa kolxoz-sovxoza teatr.....	28
Ü.Hacıbəyov adına Şuşa Dövlət Musiqili Dram teatri.....	35
Şuşa Musiqili Xalq Teatri.....	43
Şuşa Dövlət Musiqili Dram Teatri.....	49
Repertuar (1990-2000).....	97
Şuşa teatr mühitinin yetirmələri.....	98
Ə.B.Haqverdiyev.....	99
Ü.B.Hacıbəyov.....	101
Mirzə Muxtar.....	102
H.B.Vəzirov.....	104
N.B.Vəzirov.....	105
Z.B.Hacıbəyov.....	106
Əhməd Ağdamski.....	107
Əfrasiyab Bədəlbəyli.....	108
Soltan Hacıbəyov.....	109
Bülbül.....	110
Niyazi.....	111
Mehdi Məmmədov.....	112
Şəmsi Bədəlbəyli.....	114
Barat Şəkinskaya.....	115
Süleyman Ələsgərov.....	116
Məhluqə Sadiqova.....	117
Firəngiz Mütəllibova.....	118
Cəlil Bağdadbəyov.....	120
Elçin Məmmədov.....	121
Heydər Şəmsizadə.....	123
Zakir Bağırov.....	124
Əsrəf Abbasov.....	125
Məhərrəm Əlizadə.....	126
Nəsir Sadiqzadə.....	127
Son söz və yaxud güllələnmiş heykəllər.....	129